

KRAKOWSKA AKADEMIA

im. Andrzeja Frycza Modrzewskiego

Wydział: Zarządzania i Komunikacji Społecznej

Kierunek: Organizacja Produkcji Filmowej i Telewizyjnej

Hanna Palka

EWOLUCJA POSTACI JOKERA W KINEMATOGRAFII

Praca licencjacka
napisana pod kierunkiem
dr Joanny Preizner

Kraków 2020r.

Spis treści

Wstęp.....	3
Rozdział I Joker	4
1.1 Pojęcie czarnego charakteru i antybohatera	4
1.2 Geneza postaci.....	7
1.3 Opis postaci	11
1.4 Joker w kinematografii	15
Rozdział II Filmy z Jokerem przed rokiem 2000	19
2.1 Analiza filmu pod tytułem <i>Batman zbawia świat</i> w reżyserii Leslie H. Martinsona.....	19
2.2 Analiza filmu pod tytułem <i>Batman</i> w reżyserii Tima Burtona	25
Rozdział III Filmy z Jokerem po roku 2000	37
3.1 Analiza filmu pod tytułem <i>Mroczny Rycerz</i> w reżyserii Christophera Nolana.	37
3.2 Analiza filmu pod tytułem <i>Legion Samobójców</i> w reżyserii Davida Ayera	46
3.3 Analiza filmu pod tytułem <i>Joker</i> w reżyserii Todda Phillipsa	53
Zakończenie	65
Bibliografia	66
Spis ilustracji	80

WSTĘP

Filmy komiksowe to fenomen współczesnej popkultury, mimo iż ich początki sięgają wiele lat wstecz. Wytwórnice filmowe nieustannie pracują nad ich tworzeniem, produkując nie tylko większość kasowych przebojów, ale również gromadząc wokół rzeszę fanów. Wśród widzów znajdują się zarówno dzieci jak i osoby dorosłe, miłośnicy historyjek obrazkowych oraz laicy. Ten rynek należy głównie do dwóch wydawnictw komiksowych, a mianowicie do DC Comics oraz Marvel Comics. Zdania są podzielone, które jest lepsze, albowiem każde z nich posiada swoich zwolenników.

W ostatnich latach można zaobserwować wzrost zainteresowania postacią antybohatera, co spowodowane jest tym, iż widzowie oczekują coraz bardziej złożonych postaci. Antybohater nie jest ideałem, przez co wydaje się być bardziej realny niż superbohater czy czarny charakter. Wszak żaden człowiek nie jest ani zupełnie dobry, ani zupełnie zły.

Celem pracy jest ukazanie ewolucji postaci Jokera w kinematografii. Jedną z najważniejszych zmian jest jego metamorfoza z czarnego charakteru w antybohatera, co postaram się przedstawić w dalszej części pracy. Zdecydowałam się na ten temat, ponieważ odkąd sięgam pamięcią, interesowałam się komiksami i filmem komiksowym, a postać Jokera zawsze mnie intrygowała. Pozostała we mnie również słabość do czarnych charakterów oraz antybohaterów, w których pociąga mnie bezkompromisowość w działaniu.

Praca składa się z trzech rozdziałów. W rozdziale I wytłumaczę pojęcie czarnego charakteru oraz antybohatera, uzupełniając je krótkim rysem historycznym. Następnie omówię genezę postaci Jokera w komiksie, a także opiszę jego wygląd zewnętrzny oraz osobowość. Na koniec zdawkowo zaprezentuję filmy z Joke-rem, o których będę pisać w kolejnych rozdziałach. W rozdziale II przeanalizuję te, które powstały przed dwutysięcznym rokiem. Zalicza się do nich między innymi: *Batman zbawia świat* (1966) Leslie H. Martinsona oraz *Batman* (1989) Tima Burtona. Z kolei w rozdziale III przeanalizuję filmy powstałe po roku dwutysięcznym, gdzie znajdują się takie tytuły jak *Mroczny Rycerz* (2008) Christophera Nolana, *Legion Samobójców* (2016) Davida Ayera i *Joker* (2019) Todda Phillipsa.

ROZDZIAŁ I

JOKER

1.1 Pojęcie czarnego charakteru i antybohatera

Czarny charakter to bohater utworu literackiego, komiksowego, teatralnego lub filmowego, którego cechuje zło i podłe postępowanie¹. Definiują go akty okrucieństwa. Jest antonimem superbohatera². Ich walka oparta na przeciwstawnych cechach i priorytetach napędza fabułę. Z reguły czarnymi charakterami są szaleni naukowcy, przestępcy, czarnoksiężnicy, źli królowie i królowe. Wbrew pozorom czarny charakter wcale nie jest schematyczny. Wręcz nie powinien taki być. Takie postacie często wykazują wysoki poziom inteligencji, spryt, nieustępliwość w dążeniu do celu i niezwykłą charyzmę, co imponuje czytelnikowi lub widzowi.

Sposób przedstawiania czarnego charakteru ewoluował na przestrzeni czasu. W mitologii greckiej pojawiał się najczęściej pod postacią potwora: Minotaur, pół-człowiek, pół-byk, trzymany przez króla Krety Minosa w labiryncie zaprojektowanym przez Dedala³. Polifem, czyli Cyklop, który uwięził Odyseusza i jego towarzyszy, pożerając przy tym kilku z nich⁴. Scylla i Charybda, potwory morskie zamieszkujące cieśninę i czatujące na kolejne ofiary⁵. Niektórzy bogowie także się w to wliczają, chociażby Hades, władca świata podziemnego⁶. W legendach było podobnie, z tym, że czarny charakter występował jako człowiek chciwy, żądny władzy, nie mający wyrzutów sumienia. Warto przywołać tutaj dwie legendy polskie: Legendę O Smoku Wawelskim⁷ oraz Legendę o Królu Popielu⁸. W bajkach i baśniach czarny

¹ Anna Kłosińska, Elżbieta Sobol, Anna Stankiewicz, Czarny Charakter [w:] *Wielki Słownik Frazologiczny PWN z Przysłowiami*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN 2005, s. 34.

² Superbohater [w:] *Internetowy Słownik Antonimów i Wyrazów Przeciwnych*. Tekst dostępny pod adresem: <https://antonimy.net/antonim/superbohater> Odczyt: 24 lutego 2020.

³ Sławomir Żurawski, *Epoki Literackie Antyk Tom 1*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN 2008, s. 180.

⁴ Pierre Grimal, *Słownik mitologii greckiej i rzymskiej*. Wrocław: Zakład Narodowy Im. Ossolińskich 2008, s. 294.

⁵ Sławomir Żurawski, dz. cyt., s. 243.

⁶ Tamże, s. 121.

⁷ Smok Wawelski terroryzował mieszkańców grodu Kraka. Zażądał, aby składano mu ofiary z bydła, w przeciwnym razie będzie siać zniszczenie. Zgłaszało się wielu śmiałków, lecz nikt nie był w stanie go pokonać, dopóki nie pojawił się szewc Skuba. Wypchał barana siarką i podrzucił go smokowi. Smok zjadłszy go, poczuł silne pragnienie. Pił wodę z Wisły tak długo, aż pękł.

⁸ Popiel był okrutnym królem grodu Kruszwica. Do złego traktowania swoich poddanych podburzała go jego żona, Gerda. W obawie o utratę tronu, otruił podstępem swych stryjów. Pewny swojej władzy, zaczął traktować poddanych jeszcze gorzej. Za swe nieczne uczynki został wraz z żoną zjedzony przez horde myszy.

charakter jest ważnym elementem morału, ponieważ to za jego sprawą bohater zostaje ukarany za złamanie zasad. W baśni braci Grimm *O wilku i siedmiu kozłatkach*, kozłatka nie posłuchały mamy, aby być czujnymi i nie otwierać drzwi wilkowi, skutkiem czego zostały pożarte. Złożoność czarnego charakteru została rozwinięta przez Williama Shakespeare'a w jego sztukach. Powstało nawet określenie „szekspirowski czarny charakter”, które odnosi się do tego, że czarne charaktery Shakespeare'a są wielowarstwowe, gdyż przyjmują również cechy bohatera tragicznego⁹. Czynią źle, miewają rozterki, ale ostatecznie zmierzają ku nieuchronnej zagładzie. Wystarczy przeanalizować jednego z najbardziej znanych, Makbeta. Pomimo, że był uważany za honorowego człowieka, po otrzymaniu przepowiedni od czarownicy, stał się zabójcą. Prawdą jest, że zawsze miał zgubne ambicje, lecz dopiero to wydarzenie je w nim uruchomiło. Lady Makbet namawiała go co prawda do popełnienia zbrodni, ale jak każdy człowiek miał wolną wolę. To on sam podjął decyzję o pierwszym zabójstwie, a także o kolejnych.

Współcześnie czarne charaktery postrzegane jako banalne nie cieszą się popularnością. Od twórcy wymaga się znacznie więcej. Postać ma być wielowymiarowa, a nawet niejasna. Wszak żaden z nas nie jest krystalicznie czysty ani też zły do szpiku kości. Ludzie potrzebują kogoś, z kim będą mogli się utożsamiać. Stąd coraz większe zacieranie granic pomiędzy dobrem a złem. W odpowiedzi na coraz większe zapotrzebowanie ze strony widzów powstał nowy typ postaci, antybohater.

Antybohater to protagonista występujący zwykle w utworze literackim lub filmowym, który nie wykazuje cech heroicznych¹⁰. Często działania niemoralne, których się podejmuje, zostają na nim wymuszone przez sytuację. Bywa też, że wykonuje działania akceptowalne moralnie, ale niekoniecznie są one zgodne z kodeksem etycznym, jak na przykład zatajenie przed osobą chorą jej prawdziwego stanu zdrowia. Kieruje się albo własnym egoizmem, albo jego działania są napędzane przez inną osobę. Jednym z najstarszych znanych antybohaterów jest Tersytes występujący w *Iliadzie* Homera¹¹. Zostaje wyśmiany przez autora. Uznany za najbrzydszego uczestnika wojny trojańskiej, wybuchowy, kłótniwy, buntowniczy. Okrzyknięty tchórzem, choć w rzeczywistości jest głosem poddanych, ponieważ

⁹ Sylvia Morris, *Seeking out Shakespeare's villains*. Tłum. własne: HP. Tekst dostępny pod adresem: <http://theshakespeareblog.com/2011/08/seeking-out-shakespeares-villains/> Odczyt: 24 lutego 2020.

¹⁰ Antybohater [w:] *Uniwersalny Słownik Języka Polskiego PWN*. Red. Prof. Stanisław Dubisz. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN 2008, s. 94.

¹¹ Pierre Grimal, dz. cyt., s. 344.

odważył się powiedzieć Agamemnonowi, że ten nie spełnia swoich obowiązków jako król¹². Podobnym rysem odznacza się Don Kichot, tytułowy bohater powieści Miguela de Cervantesa. Naczytał się rycerskich romansideł i postanowił zostać prawdziwym rycerzem. Nie tylko jest nieurodzony i wąły, ale i nie posiada odpowiedniego sprzętu, przez co zwyczajnie się do tego nie nadaje. Mimo wszystko nie poddaje się. To idealista żyjący we własnym świecie. Stara się nieść pomoc innym, ale wpada w same kłopoty¹³. Te dwa przykłady pokazują, że antybohater może być nieudacznikiem, tchórzem czy fajtlapą.

Mimo że antybohater nie jest wymysłem dwudziestego ani dwudziestego pierwszego wieku, to jednak w tych latach widzimy ogromny wzrost zainteresowania tym typem postaci. Świadczy o tym powstawanie coraz większej ilości dzieł z jego udziałem. Przykładem jest komiksowy Frank Castle. Na jego oczach zamordowano mu rodzinę podczas pikniku w Central Parku. Chcąc pomścić swoich bliskich, przeistacza się w Punishera, chcącego wymierzyć sprawiedliwość na własną rękę¹⁴. Nie licząc wcześniejszych, nieco mniej udanych adaptacji, jego postać doczekała się genialnego odzwierciedlenia w serialu *The Punisher* (2017-2019). Poza tym występuje masa innych, jak Jack Sparrow z serii *Piraci z Karaibów* (2003-2017), tytułowy bohater filmu *Constantine* (2005), a nawet jedna z głównych postaci z serii anime *Dragon Ball Z* (1989-1996) – Vegeta. Jak widać, postać antybohatera objęła nie tylko wiele różnych mediów, co i gatunków.

Można odnieść wrażenie, jakoby granice między czarnym charakterem a antybohaterem zacierały się, jednak istnieje kilka czynników, które pomagają w ich odróżnieniu. Antybohater może podejmować się działań nieaprobowanych przez społeczeństwo, ale popycha go do tego sytuacja bez wyjścia. Jesteśmy w stanie zrozumieć i zaakceptować jego decyzję. Zaś czarny charakter postępuje źle i ma złe intencje¹⁵. Zachowanie antybohatera nie jest jednoznaczne z dobrym lub złym, dzięki czemu może on zyskać w naszych oczach. Z kolei czarny charakter idzie po trupach

¹² Zbigniew Herbert, *Ten obrzydliwy Terystes* [w:] Tegoż, *Król Mrówek*. Kraków: Wydawnictwo A5 2001.

¹³ Dorota Blednicka, *Don Kichot z Manczy: charakterystyka*. Tekst dostępny pod adresem: <https://klp.pl/don-kichote/a-9480.html> Odczyt: 24 lutego 2020.

¹⁴ Tekst dostępny pod adresem: <https://marvel.fandom.com/pl/wiki/Punisher> Odczyt: 24 lutego 2020.

¹⁵ Marcin Tomaszewski, *Antybohater czy bad guy, czyli kto jest kim i co zrobić, aby ich nie pomylić*. Tekst dostępny pod adresem: <https://lekturaobowiazkowa.pl/nie-na-temat/antybohater-czy-bad-guy-czyli-kto-jest-kim-co-zrobic-aby-juz-sie-nie-pomylic/> Odczyt: 24 lutego 2020.

do celu. Czarny charakter może przekształcić się w antybohatera i odwrotnie¹⁶. Są też tacy, którzy balansują na krawędzi i nie można w żaden sposób ich zasufladkować. Na tym polega magia tego typu postaci, a zwłaszcza antybohatera: jego ambiwalentność jest ludzka, pomaga nam się z nim zidentyfikować, znaleźć odpowiedzi na nurtujące nas pytania, a czasem odkryć rozwiązanie problemów, których sami byśmy nie pokonali.

1.2 Geneza postaci

Postać Jokera została stworzona przez Jerry'ego Robinsona, Billa Fingera oraz Boba Kane'a. Po raz pierwszy ukazała się na łamach „Detective Comics” w komiksie *Batman vol.1 #1* w 1940 roku. Była wzorowana na postaci Gwynplaine'a z filmu *Człowiek, który się śmieje* (1928) Paula Leni¹⁷. Jego prawdziwe imię i nazwisko nie są znane, jednak domniemywa się, że prawdopodobnie nazywał się Jack. Znany także pod takimi pseudonimami jak: The Clown Prince Of Crime, Red Hood, Joseph “Joe” Kerr, Clem Rusty, Mr. Rekoj, Jack White lub Jack Napier. Początkowo Joker miał zostać uśmiercony w tym samym tomie, w którym się pojawił, jednak ostatecznie twórcy zmienili zakończenie¹⁸. W ten oto sposób został czołowym antagonistą Batmana oraz jego sojuszników.

W latach pięćdziesiątych i sześćdziesiątych zaczęto krytykować komiksy za ich brutalność. Fala ta była następstwem wydanej w 1954 roku książki *Uwodzenie niewinnych* autorstwa amerykańskiego psychiatry Doktora Fredrica Werthama, w której uznał je za negatywną część popkulturowej literatury oraz oskarżył o demoralizowanie młodzieży (przyczyna przestępczości nieletnich, przemocy i homoseksualizmu). Przekaz ten trafił do zaniepokojonych rodziców, którzy wszczęli alarm. Na tej podstawie Kongres USA rozpoczął dochodzenie w komiksowej branży. Komiksy płonęły na stosach. Ustanowiono organ do spraw cenzury pod nazwą Comics Code Authority, który miał się zająć całą „psychopatologią”¹⁹. Jego działalność odbiła się negatywnie na wielu wydawnictwach, zwłaszcza na DC Comics. Niegdyś wyraźne

¹⁶ Magdalena Pioruńska, *Kreacja antybohatera we współczesnej kulturze*. Tekst dostępny pod adresem: <http://szuflada.net/kreacja-antybohatera-we-wspolczesnej-kulturze/> Odczyt: 24 lutego 2020.

¹⁷ Sean O'Neal, *R.I.P. Jerry Robinson, creator of the Joker*. Tłum. własne: HP. Tekst dostępny pod adresem: <https://news.avclub.com/r-i-p-jerry-robinson-creator-of-the-joker-1798228972> Odczyt: 24 lutego 2020.

¹⁸ Alex Cohen, *The Joker: Torn between good and evil*. Tłum. własne: HP. Tekst dostępny pod adresem: <https://www.npr.org/templates/story/story.php?storyId=92572470&t=1582668703971> Odczyt: 24 lutego 2020.

¹⁹ *Diagram For Delinquents* 2014, reż. Robert A. Emmons Jr.

postacie zostały zinfantylizowane. Joker z seryjnego mordercy stał się głupkowatym psotnikiem bez skłonności do zabijania, robiącym natomiast złośliwe żarty. Ponadto zaczął używać wielu kuriozalnych gadżetów, między innymi plujących kwasem kwiatów²⁰, meksykańskiej skaczącej fasoli, kichającego proszku czy też, uważanego za nieszkodliwy, przewodzącego milion woltów energii elektrycznej brzęczyka²¹.

Postać Jokera pojawiała się rzadziej po 1964 roku, ponieważ redaktorem komiksów o Batmanie został niejaki Julius Schwartz, na którego nałożono odpowiedzialność za ożywienie wyblakłych tytułów Batmana. Schwartz nie lubił postaci Jokera. Istniało więc ryzyko, że Księżę Zbrodni stanie się mało znanym charakterem z poprzedniej ery komiksu, dopóki nie doszło do powstania serialu *Batman* (1966-1968), do którego zaadaptowano figlarną wersję Jokera. Popularność serialu zmusiła Schwartza do utrzymania komiksu w podobnym stylu²². Jednak wraz ze spadkiem popularności serialu, spadła popularność komiksów o Batmanie, a co za tym idzie, ich sprzedaż.

W 1973 roku, po niemal czteroletnim zniknięciu Jokera z komiksu, został on przywrócony przez pisarza Dennisa O'Neila i rysownika Neala Adamsa w komiksie *Batman #251*, w opowiadaniu *The Joker's Five-Way Revenge*. Postać powróciła do swych korzeni. Joker ponownie stał się psychopatycznym przestępcą. Cała seria uzyskiwała dawną mroczną i ponurą aurę²³. Od tej pory postać Jokera zaczęła być traktowana jako główna, a nie tylko jako poboczny element historii. Adams zmodyfikował też nieco jego wygląd. Uczynił go wyższym i szczuplejszym oraz wydłużył jego szczękę, co ukształtowało znaną dziś aparycję Jokera.

W końcu Joker doczekał się swojej serii komiksów, zatytułowanej *The Joker* (1975). Tematyka podejmowała interakcje Jokera z innymi superzłoczyńcami. Twórcom zależało na wyważeniu przestępczości Jokera i uczynieniu go sympatycznym protagonistą, którego czytelnik wspierałby. Nie dochodziło tu do walki z Bat-

²⁰ John Parker, *The evolution of the Joker: still crazy after all these years*. Tłum. własne: HP. Tekst dostępny pod adresem: <https://web.archive.org/web/20131020122546/http://comicsalliance.com/joker-history-batman/> Odczyt: 24 lutego 2020.

²¹ *The Joker (Doziervers)*. Tłum. własne: HP. Tekst dostępny pod adresem: [https://batman.fandom.com/wiki/The_Joker_\(Doziervers\)](https://batman.fandom.com/wiki/The_Joker_(Doziervers)) Odczyt: 24 lutego 2020.

²² Julius Schwartz [w:] Wikipedia. Tłum. własne: HP. Tekst dostępny pod adresem: https://en.wikipedia.org/wiki/Julius_Schwartz Odczyt: 24 lutego 2020.

²³ Brian K. Eason, *Dark Knight Flashback: The Joker, Pt. II*. Tłum. własne: HP. Tekst dostępny pod adresem: <https://www.cbr.com/dark-knight-flashback-the-joker-pt-ii/> Odczyt 24 lutego 2020.

manem. Skupiono się na walce i dominowaniu nad jego rywalami²⁴. Z racji tego, że Comics Code Authority nadal funkcjonował, każda próba wydania komiksu o Jokerze w pierwotnej wersji kończyła się nałożeniem kary i ograniczeniem przedstawionej historii. W związku z tym seria nie znalazła odbiorców i została anulowana po wydaniu dziewięciu numerów.

Kiedy w 1976 roku redaktorką DC Comics została Janette Kahn, Joker stał się jedną z najpopularniejszych postaci w całym uniwersum. Pisarz Steve Englehart i rysownik Marshall Rogers w serii Detective Comics #471-476” zdefiniowali charakter Jokera na kolejne dziesięciolecia. Skierowano uwagę na jego szaleństwo. W opowiadaniu *The Laughing Fish* Joker zabił ryby, oszpecając je uśmiechem, który wyglądał jak jego własny. Jego misterne zabójstwo tak mu się spodobało, że chciał nabyć do niego wyłączne prawo. Nie mógł zrozumieć, dlaczego nie można zastosować reguł prawa autorskiego do zasobów naturalnych, toteż zamordował urzędników, którzy mu odmówili²⁵.

W latach osiemdziesiątych seria o Batmanie przechodziła kryzys. Komiksy słabo się sprzedawały, a zainteresowanie czytelników malało. DC Comics podjęło szereg zmian. Joker stał się częścią Mrocznej Ery Komiksu²⁶. Komiks Franka Millera *Powrót Mrocznego Rycerza* (1986) obrazuje Jokera jako noszącego szminkę celebrytę²⁷, który jednak potrafi być naprawdę zły i przerażający. Nie jest w stanie żyć bez swojego arcywroga, Batmana. W opowiadaniu *Śmierć w rodzinie* (1988-1989) Joker wywarł wielki wpływ na Batmana, mordując łomem i pozostawiając na śmierć w wybuchu jego pomocnika, Jasona Todda. Zamordował nie anonimowego świadka, a jedną z głównych postaci serii, co wpłynęło na przyszłe historie. Ciekawostką jest, że to właśnie czytelnicy wybrali śmierć dla Robina, gdyż jego postać ich nużyła²⁸. Historia kończy się tym, że Ajatollah Ruhollah Chomeini, który jest

²⁴ Chris Sims, *Bizarro Back Issues: The Joker's Solo Series (1975)*. Tłum. własne: HP. Tekst dostępny pod adresem: <https://web.archive.org/web/20131014125131/http://comicsalliance.com/bizarro-back-issues-the-jokers-solo-series-1975/> Odczyt: 24 lutego 2020.

²⁵ Daniel Phillips, *Rogue's Gallery: The Joker*. Tłum. własne: HP. Tekst dostępny pod adresem: <https://www.ign.com/articles/2008/02/01/rogues-gallery-the-joker?page=2> Odczyt: 24 lutego 2020.

²⁶ Mroczna Era Komiksu miała odpowiadać na zapotrzebowania czytelników komiksów, którzy nie byli już dziećmi. Naciskano na treści nasycone seksem, przemoc, szorstkie portrety bohaterów. Duża część treści powstała w tym okresie uważana jest za zbyt kontrowersyjną, chociaż wielu fanów twierdzi, że ta zmiana była jak powiew świeżego powietrza po epoce, w której wszystko było groteskowe i niedojrzałe.

²⁷ Daniel Phillips, *Why So Serious?: The Many Looks Of Joker*. Tłum. własne: HP. Tekst dostępny pod adresem: <https://uk.ign.com/articles/2008/12/08/why-so-serious-the-many-looks-of-joker?page=2> Odczyt: 24 lutego 2020.

²⁸ Michał Chudoliński, *Śmierć wybrana przez fanów*. Tekst dostępny pod adresem: <https://gothamwdeszczu.com.pl/blog/wkdc-smierc-w-rodzinie/> Odczyt: 24 lutego 2020.

pod wrażeniem dokonań Jokera, mianuje go Ambasadorem Iranu przy ONZ. Dzięki temu Joker wymyka się sprawiedliwości poprzez skorzystanie z immunitetu dyplomatycznego. Oczywiście Joker nie byłby Jokerem, gdyby nie próbował otruć członków ONZ. Koniec końców zostaje pokonany przez Batmana i Supermana.

Wydany w 1988 roku komiks *Batman: Zabójczy żart*, którego twórcami są Alan Moore i Brian Bolland, przedstawił w szczególny sposób przeszłość Jokera, wyjaśniając, co doprowadziło go do obłądzenia. Warto podkreślić, że autor wnika tu w głąb natury tej postaci. Pokazuje ludzką stronę Jokera. To pierwszy komiks, w którym przestajemy postrzegać go jako osobę złą do szpiku kości, a zaczynamy mu współczuć. Wnioskujemy, że pasmo złych wydarzeń może pchnąć przeciętnego człowieka do strasznych czynów. Moore zestawia tutaj ze sobą Batmana i Jokera, pokazując, że w gruncie rzeczy przyczyna ich „narodzin” jest taka sama. Powieść jest opisywana przez krytyków jako jedna z najlepszych o Jokerze, jakie kiedykolwiek napisano. Miała również ogromny wpływ na późniejsze komiksy, filmy oraz kreacje aktorskie.

W serialu animowanym *Batman* z 1992 roku wprowadzono żeńskiego pomocnika Jokera, Harley Quinn. Była psychiatrą w Azylu Arkham. Zakochała się ślepo w Jokerze, który był jej pacjentem. Związała się z nim i stała się jego współniczką. Jej postać stała się tak popularna, że została zaadaptowana do komiksów w 1999 roku²⁹. Jeszcze w tym samym roku w komiksie Alana Granta i Norma Breyfogle’a *Anarky* sugerowano, że tytułowy bohater jest synem Jokera. Breyfogle chciał w ten sposób rozszerzyć postać Anarky’ego. Uważał, że to odkrycie mogłoby wywołać u niego jeden z największych kryzysów, z jakim musiałby się zmierzyć. Grant rozwinął wątek. Doprowadziło to do konfliktu z ówczesnym redaktorem komiksów o Batmanie, wspomnianym już wcześniej Dennisem O’Neilem, który nie zamierzał wyrazić na to zgody. Finalnie doszło do kompromisu, w którym twórcy obiecali, że za jakiś czas obalą teorię dotyczącą ojcostwa Jokera. Tak się jednak nie stało, ponieważ doszło do anulowania serii³⁰.

Pierwszą ważną fabułą Jokera w marce Nowe DC Comics z 2011 roku była ta w komiksie *Batman tom 3: Śmierć rodziny* pisarza Scotta Snydera i autora rysunków Grega Capullo. Tytuł jest odniesieniem do przebiegu akcji w *Batman: Śmierć*

²⁹ Hilary Goldstein, *Harley Quinn Review*. Tłum. własne: HP. Tekst dostępny pod adresem: <https://uk.ign.com/articles/2005/05/25/batman-harley-quinn-review> Odczyt: 24 lutego 2020.

³⁰ *Publication History of Anarky*. Tłum. własne: HP. Tekst dostępny pod adresem: https://www.wikiwand.com/en/Publication_history_of_Anarky Odczyt: 24 lutego 2020.

w rodzinie (1988), gdzie Joker zamordował Jasona Todda. Księżę Zbrodni wraca po rocznej nieobecności do Gotham. Nie ma twarzy, bo odebrał mu ją inny szaleniec, Dollmaker. Chce udowodnić Batmanowi, że nikt nie jest w stanie stanąć między nimi i że nikt nie rozumie go tak dobrze jak on³¹. Rzut oka na symbiozę relacji Jokera z Batmanem oraz na burzenie przez niego zaufania najbliższych dla Człowieka Nietoperza osób sprawia, że Joker jest jeszcze okrutniejszy niż wcześniej. Nie cofa się przed niczym.

Endgame (2014) przywraca twarz Jokerowi. Domniemywa się, że jest nieśmiertelny. Twierdzi, że egzystuje w Gotham od wieków, a jego nieśmiertelność jest wynikiem wystawienia się na działanie substancji zwanej dionesium. Dała mu też zdolność leczenia się ze śmiertelnych ran. Jako że Joker został odrzucony przez Batmana w *Śmierci rodziny* i odczuwa bezsens ich relacji, bliscy Bruce'a będą cierpieć intensywniej niż wcześniej³². Na zakończenie powieści *Darkseid War* Batman używa Krzesła Mobiusa, by poznać prawdziwe imię Jokera. Ten jednak nie daje mu prostej odpowiedzi: mówi, że są aż trzy³³.

1.3 Opis postaci

Istnieje kilka wersji narodzenia się Jokera jako seryjnego mordercy-anarchisty, lecz ta najbardziej znana pochodzi ze wspomnianego już *Zabójczego żartu* Alana Moore'a. Według tej historii Joker był inżynierem, który porzucił posadę w fabryce chemikaliów, aby zacząć pracę w cyrku Gotham jako kiepski komik. Był żonaty z kobietą o imieniu Jeannie Kerr. Spodziewali się dziecka, toteż zależało mu na zdobyciu pieniędzy i zapewnieniu rodzinie godnego bytu. W związku z tym zgodził się, by przeprowadzić dwóch przestępców przez swoje dawne miejsce pracy, aby ci mogli obrabować znajdującą się obok firmę. W trakcie planowania akcji Joker zostaje poinformowany przez policję, że jego ciężarna żona zginęła wraz z jego nienarodzonym dzieckiem w wypadku domowym. Pogrążony w rozpacz, chce wycofać się z pomocy w napadzie, jednak przestępcy grożą mu, co w końcu prze-

³¹ Łukasz Chmielewski, *Batman: Śmierć rodziny*. Tekst dostępny pod adresem: <https://gothamwdeszczu.com.pl/blog/batman-smierc-rodziny/> Odczyt: 24 lutego 2020.

³² Joshua Yehl, *Batman Writer Scott Snyder Addresses Huge Surprise*. Tłum. własne: HP. Tekst dostępny pod adresem: <https://uk.ign.com/articles/2014/10/08/batman-writer-scott-snyder-addresses-huge-surprise?page=1> Odczyt: 24 lutego 2020.

³³ Tony Guerrero, *Batman Discovers Joker's Biggest Secret*. Tłum. własne: HP. Tekst dostępny pod adresem: <https://www.gamespot.com/articles/batman-discovers-jokers-biggest-secret/1100-6440242/> Odczyt: 24 lutego 2020.

waża w podjęciu decyzji. W zakładzie Joker zostaje zmuszony do założenia czerwonego kaptura jako maski (stąd pseudonim Red Hood³⁴). Napastnicy zostają przyłapani przez ochronę, która zabija jego współników. Spanikowany, rzuca się do ucieczki, lecz drogę zastępuje mu Batman. Przypadkowo Joker wpada do kanału pełnego odpadów chemicznych. Wychodzi z niego jako odmieniona osoba: kolor skóry stał się kredowobiały, usta rubinowo-czerwone, zaś włosy zabarwiły się na jasnozielono. Jego twarz na skutek porażenia nerwów została wykrzywiona w sardonicznym uśmiechu. To pasmo tragedii odciska na nim dozgonne piętno³⁵.

Istniała także nieco inna wersja, która pojawiła się w pobocznej serii *Batman Confidential. Vol. 1 #7-12*. Opowiada o Jacku, który był zdolnym rabusiem, jednak jego praca już od pewnego czasu przestała go ekscytować. Podczas napadu na bank włącza alarm, aby utrudnić sobie zadanie. Wraz z policjantami zjawia się i Batman. Wygląd Jokera nie robi na nim wrażenia. Nie dał się złapać, ale od tej pory robił wszystko, aby prowokować Batmana i pokazać mu, że ten nie jest w stanie go pochwycić³⁶. Czara goryczy przelewa się, kiedy Jack bierze sympatię Batmana, Lornę za zakładnika, po czym rani ją nożem w brzuch. W porywie wściekłości Batman rzuca batarangiem, który przecina jego szczękę po obu stronach, tworząc charakterystyczny dla Jokera uśmiech³⁷. Jack stwierdza wtedy, że miło jest coś poczuć. Podobnie jak w poprzedniej wersji, tutaj też zyskuje swoje zdolności, wpadając do kadzi z chemikaliami³⁸.

Joker nie posiada żadnych nadprzyrodzonych mocy. Mimo tego można wyróżnić szereg cech, które definiują go jako superzłoczyńcę. Przede wszystkim wyróżnia go jego inteligencja. Był inżynierem, zapewne więc miał szeroką wiedzę w zakresie takich nauk jak fizyka, chemia czy technika. Jednym z jego wynalazków jest trucizna zwana Jadem Jokera. U ofiary wywołuje napad niekontrolowanego śmiechu. W wyższych dawkach może powodować paraliż, śpiączkę lub śmierć. Je-

³⁴ Tł.: Czerwony Kapturek.

³⁵ Alan Moore, Brian Bolland, *Batman: Zabójczy Żart*. Tłum. Tomasz Sidorkiewicz. Warszawa: Egmont Polska 2012.

³⁶ Tekst dostępny pod adresem: <http://www.batcave.com.pl/old/index2.php?id=komiks/confidential7>
Odczyt: 25 lutego 2020.

³⁷ Tekst dostępny pod adresem: <http://www.batcave.com.pl/old/index2.php?id=komiks/confidential9>
Odczyt: 25 lutego 2020.

³⁸ Tekst dostępny pod adresem: <http://www.batcave.com.pl/old/index2.php?id=komiks/confidential10>
Odczyt: 25 lutego 2020.

dynie jej twórca jest na nią odporny³⁹. Poza tym korzystał z wielu innych gadżetów, takich jak mini-pułapki, przeróżne ładunki wybuchowe (na przykład eksplodujące cygara), zaostrzone karty do gry⁴⁰, toczące się kulki. Jego geniusz nie kończy się na zabawkach. Był zdolny do przejęcia kontroli nad falami radiowymi telewizji Gotham, przekształcając w ten sposób budynki w pułapki, które umożliwiły atak gazowy na miasto i wywołanie deszczu zatrutych odłamków szkła ze statku powietrznego⁴¹. Nie ma też problemu z walką wręcz. Jego gabaryty są bardzo nieporadne, ale zdarzyło mu się powalić Batmana. Nie gardzi używaniem noża, łomu albo broni palnej. Jest odporny na większość trucizn. Mówi się, że wyrobił sobie tę odporność na skutek lat ich nadużywania, czego dowodzi wykorzystanie Jadu Jokera.

Z reguły przywdziewał fioletowy garnitur z dwoma długimi ogonami, marynarkę z wywatowanymi ramionami, krawat w postaci sznurka przypinany pod szyją ornamentalnym zapięciem, rękawiczki, pasiaste spodnie, getry do butów w szpic. Czasem miał na sobie kapelusz z szerokim rondem z zielonymi lub pomarańczowymi elementami. W powieści ilustrowanej *Batman tom 3: Śmierć rodziny* ilustrator Greg Capullo zaprojektował dla niego inny kostium. Joker porzuca garnitur na rzecz użytkowego, niechlujnego, pełnego nieładu wyglądu. Przywdziewa kombinezon dla mechanika. W dodatku jego twarz, którą wcześniej chirurgicznie usunięto, zostaje ponownie przyczepiona za pomocą pasów, drutów i haków.

Interpretacja charakteru Jokera przybiera dwie różne formy. Pierwsza to ta dominująca, czyli psychopata o genialnym intelekcie i zwyrodniałym poczuciu humoru. Miłośnik chaosu. Anarchista. Ta druga to ekstrawagancki dowcipniś i zło-dziejaszek, nie stanowiący większego zagrożenia dla społeczeństwa. Jako że jest to postać, która funkcjonuje w komiksie od osiemdziesięciu lat, uległa wielu przeobrażeniom. Właśnie to stało się kwintesencją Jokera: jego zmienność oraz niemożliwa do pogodzenia tożsamość.

Z racji tego, że Joker niegdyś chciał zostać komikiem, a więc artystą, traktuje swoje wyczyny jako spektakl teatralny. Efekt nie jest ważny. Musi być widowiskowy, w przeciwnym wypadku staje się nudny. Joker nieustannie próbuje złamać

³⁹ Justin Jude Carmona, *Top 10 Weapons In Comics*. Tłum. Własne: HP. Tekst dostępny pod adresem: <https://web.archive.org/web/20131014163841/http://www.comicsbulletin.com/columns/289/top-10-weapons-in-comics/> Odczyt: 25 lutego 2020.

⁴⁰ Jake Black, *15 most insane weapons used by The Joker*. Tłum. własne: HP. Tekst dostępny pod adresem: <https://screenrant.com/most-insane-joker-weapons/> Odczyt: 25 lutego 2020.

⁴¹ Ed Brubaker, Doug Mahnke, Patrick Zircher, Aaron Sowd. *Batman: Człowiek, który się śmieje*. Tłum. Tomasz Sidorkiewicz. Warszawa: Egmont Polska 2014.

Batmana poprzez zmuszenie go do zabójstwa. Jest gotów poświęcić swoje życie, byleby tylko udowodnić, że każda, nawet najlepsza osoba może stać się takim samym potworem. Wszak „wystarczy jeden zły dzień, by najrozsądnieszego z żyjących ludzi doprowadzić do szaleństwa”⁴². Joker to uosobienie irracjonalności. Choć twierdzi, że wszystko jest mu obojętne, to jednak potajemnie zabiega o uwagę Batmana. Jest jego przeciwieństwem, chociaż to on się śmieje, a jego wróg żyje w mroku.

Pozostaje zapytać, dlaczego Joker zawsze trafia do Azylu Arkham, a nie do więzienia? Jego pozorne szaleństwo nigdy nie zostało zdefiniowane. Nie wykazuje też żadnych konkretnych zaburzeń psychicznych, to znaczy rysopis jego zachowania nie pasuje do żadnej z istniejących chorób. Jest psychopata, bo brakuje mu empatii, nie odczuwa poczucia winy, manipuluje innymi ludźmi, ma problemy ze zrozumieniem swoich własnych emocji. Pozbawiony strachu, za to budzący wszechobecny lęk. Nieprzewidywalny. Ma bezwstydną i nienasyconą naturę. Nie potrzebuje ważnych dla przestępcy wygód, takich jak pieniądze czy sława. Chodzi wyłącznie o kontynuowanie gry z Batmanem. Ma obsesję na jego punkcie. W pewnym momencie potwierdza, że przestanie mordować tylko wtedy, gdy Bruce umrze. Pomijając fakt, że jego metody są niemoralne, to jednak poprzez swoje działania ujawnił wiele hipokryzji politycznych, kulturowych i etycznych, które na co dzień są ignorowane przez społeczeństwo. Nie potrzebuje niczyjej aprobaty. Tworzy własną moralność i żyje według własnych zasad.

Zawierał ugody wraz z innymi superzłoczyńcami, będącymi przeciwnikami Człowieka-Nietoperza. Mimo że miał tendencję do wykorzystywania swojej pozycji i kierowania podwładnymi lub zabijania ich pod wpływem kaprysu, nie ma problemu z przyciąganiem nowych sojuszników. Nieważne, czy znajdował się w Arkham, czy poza nim, zawsze miał przy sobie grono osób, które pomagały mu w realizacji jego planów. Współpracował z takimi złoczyńcami jak Pingwin, Dwie Twarze, Człowiek-Zagadka, Strach na Wróble, Zabójczy Kroko. Przez pewien czas jego partnerem był również najmądrzejszy człowiek świata, Lex Luthor, ale wraz z upływem czasu wyszło na jaw, że mają sprzeczne ego, co podkreśliło ich wzajemną wrogość. Luthor nad wszystkim panował. Jego sprawy zawsze były uporządkowane. Z kolei Joker to czysty chaos. Ten pierwszy jest bardzo poważny, czego na dłuższą

⁴² *Batman: Zabójczy Żart* [Batman: The Killing Joke, 2016], reż. Sam Liu.

metę nie zniósłby ten drugi i odwrotnie. Ponadto każdy z nich ma różne motywacje. Luthor marzy o podboju świata, zaś Joker nie dba o władzę. Poza tym ani jeden, ani drugi nie lubi, kiedy mówi mu się, co ma robić.

Joker nie jest zainteresowany związkami seksualnymi. Śmiem twierdzić, że nawet nie jest zdolny do nawiązania jakiejkolwiek romantycznej relacji. Więż z Harley Quinn jest paradoksalna. Tak naprawdę Joker nie darzył jej żadnym uczuciem. Bywał o nią zazdrosny, ale chodziło raczej o to, że Harley mogłaby przestać być jego partnerką w zbrodni, nie zaś wybranką. Trzyma ją przy sobie, ale nieustannie ją krzywdzi. Kiedy zostaje jej pacjentem w Azylu Arkham, opowiada jej zmyśloną historię swojego tragicznego dzieciństwa. Zdobywa jej sympatię, a z czasem serce, Harley wielokrotnie pomaga mu uciekać ze szpitala, za co później płaci wysoką cenę⁴³. Próbował ją nawet zabić: wyrzucił ją przez okno, ponieważ ta odwracała jego uwagę od planów, domagając się odwzajemnienia jej uczucia. Nie sprawdził nawet, czy przeżyła. Innym razem przywiązał ją do rakiety, która miała eksplodować po wystrzeleniu. Przed śmiercią uratowała ją Trujący Bluszcz. W większości przypadków Quinn ulegała przeprosinom Jokera i wracała do niego, lecz w końcu definitywnie go porzuciła.

1.4 Joker w kinematografii

Najwcześniej postać Jokera została zaadaptowana do serialu telewizyjnego *Batman* (1966) oraz powstałego na jego podstawie w tym samym roku filmu *Batman zbawia świat*. Serial i film były skierowane do nastoletniej publiczności, która była wtedy najliczniejszą grupą wiekową czytającą komiksy. Dlatego adaptacja ma wydźwięk optymistyczny i humorystyczny. Podkreśla się tam znaczenie zapinania pasów bezpieczeństwa, jedzenia dużej ilości warzyw albo picia mleka⁴⁴, które jak dzisiaj wiemy, wcale nie ma cudownego wpływu na nasz organizm. Projekt powierzono Williamowi Dozierowi, który wyrывkowo przeczytał parę komiksów o Batmanie. Jego zdaniem nie było innej drogi jak tylko zrobić ten serial i film w stylu pop-artowej⁴⁵ komedii⁴⁶. Ten sam człowiek marzył o zrobieniu filmu, który w tym

⁴³ Sebastian Smyk, *Harley Quinn*. Tekst dostępny pod adresem:

<https://uniwersumdc comics.com.pl/2016/05/12/harley-quinn/> Odczyt: 25 lutego 2020.

⁴⁴ Laurence Maslon, *Superheroes!: Capes, Cows, and the Creation of Comic Book Culture*. Tłum. własne: HP. Nowy Jork: Corwn Archetype 2013, ss. 162-163.

⁴⁵ Pop-art to kierunek w sztuce II połowy XX wieku, który czerpie inspirację z kultury masowej, między innymi komiksu, filmu czy kultu celebrytów. Ma również na celu umasowienie sztuki. Najpełniej rozwinął się w Stanach Zjednoczonych.

samym czasie wszedłby na duży ekran. Reżyserem filmu został Leslie H. Martinson, który brał udział w stworzeniu kilku pierwszych odcinków serialu. Chociaż dzisiaj przez większość widzów jest uważany za parodię, niektórzy sądzą, że świetnie oddaje klimat ówczesnych komiksów.

Mocniejsza wersja Jokera została przedstawiona w filmie *Batman* (1989). Chciano stworzyć mroczną i poważną wersję Batmana, tak jak przewidywali to w swoich komiksach jego twórcy. Były problemy ze znalezieniem wytwórni filmowej, która by się tego podjęła, gdyż wiele z nich chciało wersji podobnej do tej z 1966 roku. Ostatecznie to Warner Bros. zaakceptowało i zgodziło się wyprodukować *Batmana*. Zatrudnili Tima Burtona, aby wyreżyserował film. Początkowo Burton nie był zainteresowany komiksami, dopóki nie sięgnął po takie tytuły jak *Batman: Powrót Mrocznego Rycerza* Millera i *Batman: Zabójczy Żart* Moore'a i Bollanda. Te dwa albumy wywarły na nim spore wrażenie. Sam później powiedział o tym drugim: „Uwielbiam ten album. To mój ulubiony komiks. Pierwszy, który pokochałem”⁴⁷. Po zapowiedzi nowego filmu o Człowieku Nietoperzu fani komiksów nie chcieli zaufać twórcom. Obawiali się powtórki sprzed ponad dwudziestu lat. W reakcji na negatywne nastawienie opinii publicznej, wytwórnia chciała wycofać się z produkcji. Zaczęto już demontować plan filmowy, lecz później udało się przywrócić produkcję, o czym wspomina w wywiadzie polski reżyser Lech Majewski, który przy okazji pracy nad swoim filmem wystąpił w jednej scenie *Batmana*⁴⁸. Spore wątpliwości budził też Michael Keaton, który dotychczas był znany głównie z filmów komediowych⁴⁹. Tuż po premierze zostały one rozwiane i nie przeszkadzało nawet to, że wielu uważało, iż kreacja Jacka Nicholsona (Joker) przyćmiła Keatona. Jak się potem okazało, film był krytykowany przez niektórych jako zbyt mroczny, chociaż odniósł ogromny sukces – zarówno kasowy, jak i w ocenie krytyków.

W 2008 roku na ekranach kin pojawił się *Mroczny Rycerz* Christophera Nolana. Druga część kultowej trylogii został uznana zarówno za jeden z najlepszych filmów dekady,⁵⁰ jak i jeden z najlepszych filmów wszechczasów o superbohaterze.

⁴⁶ Jean-Paul Gabilliet *Of Comics And Men: A Cultural History of American Comic Books*. Tłum. Bart Beaty, Nick Nguyen. Jackson: University Press Of Mississippi 2010, s. 59.

⁴⁷ cyt. za: Tim Burton, *Burton on Burton: 2nd Revised Edition*. Tłum. własne: HP. Londyn: Faber and Faber 2006, s. 71.

⁴⁸ Ryszard Wolff, *Żyjemy w Epoce Dziwolągów*, „Polityka” 2014, nr 02, ss. 77-79.

⁴⁹ *Batman* Burtona. Tekst dostępny pod adresem: <https://film.org.pl/r/batman-1989-117424/> Odczyt: 25 lutego 2020.

⁵⁰ Por.: <https://www.metacritic.com/feature/film-critics-pick-the-best-movies-of-the-decade> Odczyt: 25 lutego 2020.

rach. Na kształt filmu miały wpływ komiksy takie jak *Batman vol. 1 #1*, *Batman: Zabójczy Żart* i *Batman: Długie Halloween*. Nolan chciał na nowo zdefiniować Jokera i jego postać. Sądził, że jest ona w tym filmie jest niezaprzeczalnie kluczowa. Christopher kazał bratu, Jonathanowi Nolanowi, z którym pisał scenariusz, obejrzeć film Fritza Langa *Testament Doktora Mabuse*, gdyż uważa go za niezbędny każdemu, kto próbuje stworzyć postać superzłoczyńcy. Na planie wszyscy byli zahipnotyzowani kreacją Jokera, którą stworzył Heath Ledger. Mając na planie takie guru aktorskie jak Gary Oldman, nie mogli oderwać wzroku od Ledgera⁵¹. Aktor otrzymał pośmiertnie Oscara dla najlepszego aktora drugoplanowego. Jest to drugi taki przypadek w historii (role aktorskie) oraz pierwszy, kiedy nagrodzony zostaje aktor odgrywający postać z komiksu.

Po produkcjach Christophera Nolana kolejne wcielenie Jokera można zobaczyć w filmie *Legion samobójców* (2016), ale w tym przypadku nie odgrywało ono kluczowej roli w fabule. Postać wykreowana przez Jareda Leto nawiązywała do najmroczniejszych komiksowych kreacji Jokera⁵², pokazując także po raz pierwszy w filmie relację pomiędzy nim a Harley Quinn. Z filmu ostatecznie usunięto część materiału z Jokerem, przez co jest widoczny na ekranie tylko przez nieco ponad dziesięć minut. W dodatku rola nie przypadła do gustu większości widzów. Po premierze filmu udostępniono sceny, które zostały usunięte z finalnej wersji⁵³, co nie polepszyło sytuacji, gdyż nie skupiały się na postaci Jokera. Sam film otrzymał niskie oceny od krytyków za słabą fabułę, reżyserię i montaż. Mogło to wynikać z faktu, że reżyser i scenarzysta, David Ayer, miał jedynie sześć tygodni na napisanie scenariusza⁵⁴. Warto wspomnieć, że na etapie tworzenia *Legionu Samobójców*, jak i po premierze, Jared Leto, choć bez oficjalnej umowy, miał porozumienie z wytwór-

⁵¹ Aaron Eckhart: *I haven't seen a film of mine in years*. Tłum. własne: HP. Tekst dostępny pod adresem: <https://web.archive.org/web/20170611002502/http://reiter.radio.cbssports.com/2015/10/30/aaron-eckhart-i-havent-seen-a-film-of-mine-in-years/> Odczyt: 25 lutego 2020.

⁵² Eric Francisco, *Where did Jared Leto's Joker in „Suicide Squad” even come from?*. Tekst dostępny pod adresem: <https://www.inverse.com/entertainment/the-batman-movie-2021-batsuit-gun-comics-easter-egg> Tłum. własne: HP. Odczyt: 25 lutego 2020.

⁵³ Wiktor Fisz, *Ewolucja uniwersum DC. Batman vs. Superman, Joker i drugie życie*. Tekst dostępny pod adresem: <https://naekranie.pl/artykuly/batman-v-superman-joker-i-drugie-zycie-ewolucja-uniwersum-dc> Odczyt: 25 lutego 2020.

⁵⁴ Tamże.

nią Warner Bros. i planował wzięcie udziału w przygotowaniu pierwszego w historii filmu kinowego o przygodach Jokera w roli głównej⁵⁵.

Plany stworzenia niezależnego filmu z Jaredem Leto jako Jokerem nie zdążyły dojść do skutku, a wytwórnia Warner Bros. w międzyczasie dała zielone światło dla stosunkowo skromnego i niskobudżetowego, jak na hollywoodzkie produkcje, projektu Todda Phillipsa. Z rozmów pomiędzy Phillipsem a Warner Bros. można wywnioskować, że studio, nadal mając w planie stworzenie swojej wersji filmu o Jokerze, zaakceptowało scenariusz głównie ze względu na to, że nie nawiązywał on bezpośrednio do dotychczas znanej widowni postaci klauna, a był jej zupełnie nową interpretacją⁵⁶. W obawie przed rezygnacją z filmu z postacią stworzoną przez Jareda Leto, próbował on wymusić na wytwórni, aby film Todda Phillipsa nie ujrzał światła dziennego, ale ostatecznie się nie udało⁵⁷. Dzięki temu w 2019 roku do kin trafił film pod tytułem *Joker* z Joaquinem Pheonixem w roli głównej. Film ten odbiega od dotychczasowej konwencji znanej z produkcji o komiksowych bohaterach, klasyfikując się do gatunków takich jak kryminał, dramat i thriller z elementami psychologicznymi⁵⁸. Chociaż postać Jokera w tym filmie wciąż ma elementy wspólne z innymi kreacjami, to nie bazuje na nich i jest całkowicie niezależną historią mającą na celu nowe przedstawienie genezy powstania najpopularniejszego klauna z uniwersum DC Comics. Jest to też pierwszy film z Jokerem w kategorii wiekowej R (w Polsce od 18. roku życia), nie licząc wcześniejszych filmów animowanych.

⁵⁵ Kim Masters, „*You’ve got to stop this*”: *Jared Leto fumed over new Joker movie*. Tłum. własne: HP. Tekst dostępny pod adresem: <https://www.hollywoodreporter.com/heat-vision/youve-got-stop-jared-leto-fumed-new-joker-movie-1247699> Odczyt: 25 lutego 2020.

⁵⁶ Chris Lee, „*Joker’s*” *Unlikely Path to Becoming the Highest-Grossing R-Rated Movie Ever*. Tłum. własne: HP. Tekst dostępny pod adresem: <https://www.vulture.com/2019/10/jokers-path-to-becoming-the-top-grossing-r-rated-movie-ever.html> Odczyt: 25 lutego 2020.

⁵⁷ Michał Kaczoń, *Joker kontra „Joker”*: *Jared Leto próbował przeszkodzić w powstaniu filmu Todda Phillipsa*. Tekst dostępny pod adresem: <https://www.spidersweb.pl/rozrywka/2019/10/21/jared-leto-joaquin-phoenix-joker-blokada-filmu/> Odczyt: 25 lutego 2020.

⁵⁸ Informacja dostępna pod adresem: <https://www.imdb.com/title/tt7286456/> Odczyt: 25 lutego 2020.

ROZDZIAŁ II

FILMY Z JOKEREM PRZED ROKIEM 2000

2.1 Analiza filmu pod tytułem *Batman zbawia świat* w reżyserii Leslie H. Martinsona

Po zakończeniu emisji pierwszego sezonu serialu telewizyjnego o Batmanie, do kin trafił film pełnometrażowy, będący przedłużeniem serialowej fabuły. Wystąpiła w nim prawie cała dotychczasowa obsada, poza Julie Newmar w roli Kobiety-Kota, która została zastąpiona przez Lee Meriwether. Adam West, wcielający się w postać Batmana, ukształtował jego wizerunek na lata. Logo nietoperza na żółtym tle stało się kultowe. Motyw przewodni napisany przez Neala Hefti⁵⁹ nuciło i nuci do dziś wielu ludzi. Film nakręcono w kolorze, który w tym czasie był na ekranach stosunkowo nowy. Niewielka część społeczeństwa była w posiadaniu kolorowego telewizora, toteż końcowy efekt zrobił na widzach spore wrażenie⁶⁰. Słusznie, gdyż twórcy dołożyli wszelkich starań. Współczesny odbiorca może odbierać ten film jako archaiczny, wszak znane nam filmy komiksowe rządzą się innymi prawami. Nie ma tu wyszukanych scen walki, rozlewu krwi czy zapierającej dech w piersiach akcji. Jest to raczej lekka komedia przypominająca film dla dzieci, aniżeli wielką kinową produkcję. Pomimo to wielu fanów ma do niego ogromny sentyment. Trudno się dziwić, wszak morderczy gumowy rekin, morświn poświęcający swoje życie za innych, dodawanie przedrostka „Bat-” do każdego gadżetu (Bat-drabinka, Bat-kajdanki, Bat-spray) czy wreszcie sam Batman biegający z bombą po moło, natykający się po drodze na niewinnych przechodniów (orkiestrę, matkę z dzieckiem, siostry zakonne, zakochaną parę całującą się na łódce, a na koniec małe kaczuszki) budzą nie tylko śmiech, ale i poczucie, że to wszystko jest cudowne na swój niepowtarzalny sposób. Co ciekawe, tytuł znalazł się w wykazie seksizmu w amerykańskich filmach⁶¹. Jednak brakuje tam uzasadnienia, dlaczego. Możemy się jedynie domyślać.

Film odbiega od realizmu. Momentami posuwa się wręcz do granic absurdu. Trudno brać go na poważnie. Wręcz nie powinno się. Podczas oglądania czujemy,

⁵⁹ Informacja dostępna pod adresem: <https://www.imdb.com/name/nm0006126/> Odczyt: 6 kwietnia 2020.

⁶⁰ Michael Eury, Gina Misiroglu, Peter Sanderson, Batman [w:] *Encyclopedia Britannica*. Tekst dostępny pod adresem: <https://www.britannica.com/topic/Batman-fictional-character/Batman-in-the-Silver-Age> Tłum. własne: HP. Odczyt: 5 kwietnia 2020.

⁶¹ Por.: *The Encyclopedia of sexism in American films*. Tłum. własne: HP. Red. Joan Dymond, Kristina Fennelly, Salvador Jimenez, Murguía Erica. Londyn: Rowman & Littlefield 2019, ss. 23-25.

że mamy do czynienia z przeniesieniem komiksu na ekran. Posłużono się dokładnie tą samą kiczowatą konwencją, co w serialu. Postacie są przerysowane zarówno, jeżeli chodzi o ich wygląd, jak i charakter. Gra aktorów jest bardzo teatralna. Większość dialogów wygląda tak, jakby to bohater głośno wypowiadał swoje myśli, aniżeli prowadził konwersację z kimś innym. Przesycona kolorystyka nieco drażni. Mogłoby się wydawać, że takie podejście twórców do realizacji to kpina z fanów komiksu oraz komiksu w ogóle. Okazuje się, że nie. Stylistyka była zamierzona. Chciano osiągnąć efekt rodem historyjki obrazkowej. Stąd w ostatniej scenie walki przy uderzeniach na ekranie pojawiają się charakterystyczne dla komiksu napisy jak: „Whap!”, „Pow!!” albo „Blurp!”. Warto zwrócić także uwagę na napisy otwierające, w których producenci nie tylko dedykują film każdemu wielbicielowi zabawy, przygody, ucieczki od codzienności i dziwactw, ale także przepraszają wszystkich miłośników, których być może pominęli. Autor zdjęć do filmu, Howard Schwartz podkreślał: „(...) dla tych z nas, którzy nad nim pracowali, podejście było wysoce specjalistyczne. Pracowaliśmy nad tym, aby osiągnąć ten efekt poprzez połączenie kierunku sztuki, scenografii, projektu kostiumów, efektów specjalnych i oświetlenia”⁶². Widać, że każda osoba na planie, czy to przed czy za kamerą, doskonale wiedziała, jaki film robi i jak się do tego zabrać.

Pierwszym odtwórcą Jokera został Cesar Romero. Podobno był zaskoczony otrzymaniem tej roli⁶³. W jego dorobku nigdy wcześniej nie znalazło się nic podobnego. Nie zgodził się na zgolenie swoich wąsów, gdyż przez lata odgrywał latynoskiego amanta, co mogłoby zaszkodzić jego karierze. W związku z tym wizażysty musieli nałożyć na niego dodatkową ilość białego podkładu⁶⁴. W trakcie kręcenia zdjęć Romero narzekał na migreny, które przypisywał właśnie charakterystyce⁶⁵. Nie da się ukryć, że oglądając film trudno oderwać wzrok od zarostu Cesara, zwłaszcza mając możliwość oglądania filmu w rozdzielczości HD. Wielu fanów uważa to za największą bolączkę tego filmu. Niektórzy zarzucają nawet brak zaangażowania w rolę ze strony aktora. Mimo wielu negatywnych opinii na ten temat,

⁶² Cyt. za: <https://ascmag.com/articles/wrap-shot-batman-1966> Tłum. własne: HP. Odczyt: 5 kwietnia 2020.

⁶³ Jeanine Krzyżanowski, *Heath Ledger's Joker Harkens to Cesar Romero*. Tłum. własne: HP. Tekst dostępny pod adresem: <https://www.amc.com/talk/2008/07/heath-ledgers-j> Odczyt: 8 kwietnia 2020.

⁶⁴ Laura Bradley, *The Evolution of the Joker*. Tłum. Własne: HP. Tekst dostępny pod adresem: <https://www.vanityfair.com/hollywood/photos/2016/08/the-joker-character-evolution-movies-and-tv> Odczyt: 5 kwietnia 2020.

⁶⁵ *Kłótwa roli Jokera. Co się stało z aktorami, którzy wcieliili się w tę postać?* Film dostępny pod adresem: <https://www.youtube.com/watch?v=9H8Knq5CpgI> Odczyt: 5 kwietnia 2020.

należy zgodzić się z tym, że wąs Romero dodaje absurdu postaci Jokera. Interpretacja Cesara jest bardzo lekka, lecz absolutnie nie drętwa. Biorąc pod uwagę fakt, iż aktor przyjął tę rolę mając pięćdziesiąt dziewięć lat, trzeba przyznać, że nie brakuje mu energii. Sam Adam West podkreślił to w wywiadzie po latach⁶⁶. W tym samym materiale Romero wyznał, że rolę Jokera odgrywał z łatwością. Wystarczyło jedynie założyć kostium, a potrzebne emocje przychodziły samoistnie⁶⁷. Lubił tę rolę, gdyż pozwoliła mu być przesadnym, dając mu przy tym świetną zabawę⁶⁸. Zrezygnował z istotnego aspektu psychologicznego na rzecz dynamicznej ekspresji ciała, tworząc w ten sposób beztroskiego psotnika.

Filmowy Joker należy do kadry najpotężniejszych złoczyńców w Gotham. Zwą siebie Zjednoczonym Podziemiem. Członkami kadry są również Pingwin, Człowiek-Zagadka i Kobieta-Kot. Stają się posiadaczami niebezpiecznego wynalazku – Totalnego Odwadniacza, który pozbawia organizm ludzki wszelkiej wilgoci, zamieniając go w pył. Ich wspólnym celem jest już nie tylko Gotham czy Stany Zjednoczone, ale cały świat. Pragną porwać wszystkich członków Rady Bezpieczeństwa ONZ i zażądać od poszczególnych państw okupu. Ponadto próbują pozbyć się Batmana i Robina, aby ci nie przeszkodzili im w ziszczeniu się ich niecnego planu.

Poprzez połączenie sił z innymi, mamy do czynienia jedynie z ogólną osobowością Jokera. Zdecydowanie więcej scen jest poświęconych Pingwinowi i Kobiecie-Kot, stąd łatwiej jest określić ich osobowość. Jednak Joker to złośliwy dowcipniś. Wesoły, ekstrawertyczny głupek. Jego śmiech przypomina rechot, zaś mimika dokładnie tę z czasów kina niemego. Kiedy reszta grupy jest ze sobą skłócona, rozładowuje atmosferę poprzez robienie żartów. Nieważne, czy robi je swoim wrogom, czy sojusznikom. Zawsze przynoszą mu taką samą frajdę. Razi elektrycznym brzęczykiem swoich towarzyszy. Wyciąga kwiaty z rękawa i dekoruje nimi pokój. Używa też jednego ze swoich najbardziej znanych gadżetów z tej ery komiksu, a

⁶⁶ Warner Bros. Entertainment, *Batman: The Complete Television Series* / Adam West on Cesar Romero / Warner Bros. Entertainment. Tłum. własne: HP. Wywiad dostępny pod adresem: <https://www.youtube.com/watch?v=N8P8wHnwSuY> Odczyt: 7 kwietnia 2020.

⁶⁷ Sidney Fussel, *Here is every actor who has ever played the Joker*. Tłum. własne: HP. Tekst dostępny pod adresem: <https://www.businessinsider.com/actors-play-the-joker-2016-1?IR=T#cesar-romero-was-the-first-actor-to-play-the-icon-onscreen-when-he-took-on-the-role-in-the-original-batman-series-in-1966-1> Odczyt: 7 kwietnia 2020.

⁶⁸ Jean Boone, *Interview with Cast of Batman, The Movie (1966)*. Tłum. własne: HP. Wywiad dostępny pod adresem: https://texasarchive.org/2008_00062 Odczyt: 7 kwietnia 2020.

mianowicie zastawia pułapkę jack-in-the-box⁶⁹, chcąc w ten sposób wyrzucić Batmana przez okno prosto w macki eksplodującej ośmiornicy przygotowanej przez Pingwina. Niezależnie od okoliczności, Joker zawsze świetnie się bawi. Z przyjemnością regularnie serwuje herbatę komandorowi Schmidlappowi (o dziwo bez żadnego dziwnego dodatku), który nie zdaje sobie sprawy z tego, że został porwany, a przewożona przez niego broń trafiła w niewłaściwe ręce. Być może przywykł do tego, że obsługują go klauni albo zwyczajnie jego wzrok nie jest już tak sprawny jak kiedyś. W końcu zwraca Jokerowi uwagę na bladość jego twarzy, sugerując chorobę morską. To z pewnością najmilsze porwanie przez szalonego Księcia Zbrodni, jakie mogło się wydarzyć.

Kostium Jokera składa się z fraka, kamizelki, spodni w czarne paski oraz rękawiczek. Okazyjnie nosi opaskę na oczach. Wszystko w odcieniu jasnego fioletu, który jednak bardziej przypomina ciemny róż. Do tego zielona koszula z czarną kordą przy szyi oraz perfekcyjnie dobrane zielone skarpetki. Sam Batman przy pierwszym spotkaniu twarzą w twarz z Jokerem komentuje kolorystykę jego garderoby jako wyzywającą. Włosy również są zielone, ale jakieś takie wypłowiałe. Makijaż osiągnięty prostymi środkami: masa białego podkładu i pudru, kontur oczu obrysowany na czarno oraz nieco czerwonej szminki, która służy za szeroki uśmiech, jednocześnie podkreślając poślizgi od palenia papierosów uzębienie aktora. Przecież wtedy wybielanie zębów nie było aż tak powszechnym zabiegiem, nawet wśród gwiazd Hollywood⁷⁰.

⁶⁹ Jack-in-the-box to zabawka dla dzieci z pajacykiem lub błaznem na sprężynie, który wyskakuje z pudełka po nakręceniu korby i odegraniu melodii.

⁷⁰ Adrian Dukat, Roksana Grabowska, Wiktoria Wojtowicz, Anna Zawilska, *Wybielanie zębów z żywą miazgą*. Tekst dostępny pod adresem: <https://tps.elamed.pl/artukul/wybielanie-zebow-z-zywa-miazga/47772> Odczyt: 8 kwietnia 2020.

Fotografia 1. Cesar Romero jako Joker.

Źródło: <https://www.amazon.com/Cesar-Romero-Joker-GLOSSY-Picture/dp/B07DFLHR3Q>

Każdy z członków kadry specjalizuje się w innej dziedzinie: Pingwin w planowaniu, Kobieta-Kot w szpiegostwie, Joker w eksterminacji, zaś Człowiek-Zagadka... w tworzeniu i wysyłaniu niedorzecznych zagadek, które po rozwikłaniu mają dać poszlakę Batmanowi i Robinowi. Brzmi irracjonalnie. Pingwin rządzi wszystkimi, w tym Jokerem. W komiksach taki obrót spraw nie miałby prawa bytu. Na domiar tego Joker jest słaby fizycznie. Za każdym razem, kiedy podejmuje walkę wręcz, dostaje srogi łomot. W dodatku jego gra słów jest doprawdy kiepska.

„Ubezważnowolnię ją konfetti!”⁷¹ - krzyczy do Kobiety-Kot, która szczuje go swoją kotką. Właśnie na uwagę zasługuje relacja Jokera z nią, która w filmie jako taką się nie zagłębia. Można dostrzec, że Joker jest jedyną osobą, która ma z nią jakiś kontakt fizyczny. Objęcie ramieniem, taniec zwycięstwa lub niewinny uścisk. Wszystko to, gdy pozostali raczej się jej boją albo w porywach złości wyładowują na niej swoje negatywne emocje. Ponadto wyłącznie on martwi się, że Batman ją zabije, jeżeli odkryje, że jest szpiegiem. Oprócz tego Joker decyduje się na wynurzenie łodzi podwodnej, aby uratować ją przed utonięciem (jak wiadomo, koty nie lubią wody), podczas gdy reszta jest gotowa zginać.

Mimo że film został zaklasyfikowany jako film akcji i fantasy, wiele osób z oczywistych względów określa go jako komedię lub parodię. Bywa też określany jako film familijny, co mogło mieć związek z porą emisji serialu (sobotnie popołudnie). Z założenia miał bawić dorosłych, zaś dzieci winny przeżywać przygodę⁷². Rzeczywiście, film można obejrzeć na dwóch poziomach. Najmłodsi widzowie będą odbierali go jako inspirującą do czynienia dobra historię, w której źli ludzie robią wszystko, aby uprzykrzyć życie innym. Za to Batman na każdym kroku ma w zanadrzu coś, dzięki czemu im przeszkodzi i bohatercko ocali świat. Z kolei dorośli nie tylko rozumieją satyrę, ale złapią też wiele podtekstów, zwłaszcza erotycznych i politycznych. W delikatny sposób w filmie kpi się z sytuacji związanej z Zimną Wojną. Stąd Rada Bezpieczeństwa ONZ jest przedstawiona jako waleczny i temperamentny, ale nieudolny organ, podczas gdy Pingwin jest w stanie nabyć łódź podwodną sprzed ery atomu⁷³ od admirała marynarki wojennej grającego w pchełki⁷⁴ w Pentagonie bez podawania swojego adresu⁷⁵. Innym przykładem jest zwracanie uwagi na pociski Polaris, a także miłość zakazanych dwóch światów, czyli Batmana oraz pani Kitki (w rzeczywistości to Kobieta-Kot podająca się za rosyjską dzienni-

⁷¹ Cyt. za: *Batman zbawia świat [Batman: The movie, 1966]*, reż. Leslie H. Martinson.

⁷² Mike Cecchini, *The Early History of the Batman TV Series*. Tłum. własne: HP. Tekst dostępny pod adresem: <https://www.denofgeek.com/tv/the-early-history-of-the-batman-tv-series/> Odczyt: 6 kwietnia 2020.

⁷³ Era atomu rozpoczęła się, gdy po raz pierwszy zrzucono bombę atomową na Hiroszimę i Nagasaki, to jest 6 sierpnia 1945 roku.

⁷⁴ Gra w pchełki polega na wstrzeleniu do miseczki lub innego naczynia mniejszych krawków przy pomocy większego. Wygranym zostaje ten, kto pierwszy prawidłowo wystrzeli wszystkie swoje krawki.

⁷⁵ Mark Allison, *Batman (1966) is a Postmodern Masterpiece*. Tłum. własne: HP. Tekst dostępny pod adresem: <https://www.denofgeek.com/movies/batman-1966-is-a-postmodern-masterpiece/> Odczyt: 7 kwietnia 2020.

karke). Niezależnie od różnorodności zdań, dla mnie to wzorcowa komedia slapstickowa⁷⁶, osadzona w latach sześćdziesiątych.

Zapewne większości fanów, która wychowywała się na opowieściach o Batmanie Tima Burtona czy Christophera Nolana, wersja z lat sześćdziesiątych nie przypadnie do gustu. To nie zmienia faktu, że ten serial i film uratowały istnienie uniwersum Batmana, które przed premierą niemal zniknęło. Dzięki nim znacząco podniosła się sprzedaż komiksów. Gdyby nie ich popularność, kto wie, czy DC Comics zainwestowałoby jakiekolwiek pieniądze w kontynuowanie oraz ożywienie serii⁷⁷. To nie brak szacunku do materiału źródłowego, ale przemyślana koncepcja. Klasyk w najczystszej postaci. Może Adam West jako Batman nie imponuje fizycznie. Może trzeba zapomnieć o tym, co Heath Ledger zrobił, aby przygotować się do roli Jokera, kiedy Cesar Romero nawet nie chciał ogolić wąsów. Trzeba być świadomym, że to były czasy powojenne. Nie bez powodu w dedykacji wyróżnia się miłośników eskapizmu. Ludzie nie potrzebowali więcej mroku. Sam Romero (w tym czasie mający już osiemdziesiąt dwa lata na karku, ale wciąż aktywny zawodowo) wyznał po premierze *Batmana* Burtona, że film był ponury i uderzył go w zły sposób. Nazwał go ciężkim kryminalnym dramatem. Wspominał, że to, co robili z ekipą było zabawne, że to właśnie był komiks⁷⁸. Może życie bywa okrutne, ale sztuka wcale nie musi taka być.

2.2 Analiza filmu pod tytułem *Batman* w reżyserii Tima Burtona

Po ukazaniu się takich komiksów jak *Batman: Zabójczy Żart* i *Batman: Powrót Mrocznego Rycerza* fani poczuli, że potrzebują poważniejszej wersji Batmana. Tym bardziej, że w 1978 roku swoją wielką premierę miał *Superman* w reżyserii Richarda Donnera, który spotkał się z bardzo pozytywnym odbiorem, co jedynie wzbudziło przekonanie, iż teraz czas na Batmana. Chociaż przemysł filmowy w dalszym ciągu odbierał komiksy jako źródło rozrywki dla dzieci, zaczęły pojawiać się głosy opowiadające się za zmianami. Potrzebę zmian argumentowano tym, że mroczne wydanie stałoby się nową atrakcją, która przyciągnęłaby dorosłych widzów

⁷⁶ Komedia slapstickowa jest znana głównie z okresu kina niemego. Charakteryzuje się przerysowanymi postaciami, dużą ruchliwością, groteskowymi reakcjami, spontanicznością, przemocą oraz gagami.

⁷⁷ Greg Evans, *The camp comic genius of Batman: The Movie*. Tłum. własne: HP. Tekst dostępny pod adresem: <https://1wlies.com/articles/batman-the-movie-adam-west-comic-genius/> Odczyt: 6 kwietnia 2020.

⁷⁸ Podają za: Bruce V. Bigelov, *Cesar Romero Thinks 'Batman' Is a Joke*. Tłum. własne: HP. Tekst dostępny pod adresem: <https://apnews.com/32a989bf36bf446b1183432f8e95844b> Odczyt: 8 kwietnia 2020.

do kin⁷⁹. Tak oto po wielu burzliwych przejściach związanych ze znalezieniem studia produkcyjnego, odpowiedniego scenarzysty oraz aktorów, latem 1989 roku na ekrany kin wchodzi *Batman* Burtona. Był to punkt zwrotny nie tylko w nadaniu nowego tonu przyszłym filmom o Mrocznym Rycerzu, ale i filmowi komiksowemu w ogóle. To dzięki niemu kino superbohaterskie uplasowało się na tak wysokiej pozycji w światowej kinematografii. Pioniersko zastosowano techniki cyfrowe (CGI miało swoje początki w latach siedemdziesiątych i osiemdziesiątych), co rzuciło podwaliny pod wykorzystywanie efektów specjalnych we współczesnych adaptacjach komiksów⁸⁰. Nowością były też dwa rodzaje ścieżki dźwiękowej: pierwszy to muzyka filmowa napisana przez Danny'ego Elfmana, zaś drugi to utwory autorstwa Prince'a, rozbrzmiewające w scenach z udziałem Jokera. Album tego drugiego cieszył się tak ogromną popularnością, że był nie tylko kinowym hitem, ale również hitem ówczesnego lata. Jeżeli chodzi o film komiksowy, to kolejny taki przypadek można było zaobserwować dopiero po premierze *Legionu Samobójców* (2016) Davida Ayera⁸¹, którego soundtrack tak bardzo wpisał się w gusta widzów, że znajdujące się na nim piosenki długo utrzymywały się na listach przebojów.

Tak naprawdę *Batman* był popularny jeszcze zanim po raz pierwszy trafił do kin. Wszystko za sprawą otoczki marketingowej wykorzystującej charakterystyczne żółto-czarne logo na koszulkach, czapkach, kubkach, naklejkach czy płatkach śniadaniowych. W tym czasie trudno było znaleźć kogoś, kto nie byłby w posiadaniu jakiegokolwiek gadżetu z Człowiekiem-Nietoperzem. Dzięki temu szalowi rozpowszechniła się prawdziwa batmania⁸², która w tym czasie sięgnęła szczytu. Kolejną innowacją był prosty plakat promocyjny zawierający połyskujący emblemat Batmana. Wtedy studia filmowe zdały sobie sprawę z tego, że nie każdy billboard wymaga

⁷⁹ Michael Cavanaugh, *How Tim Burton's 'Batman' radically changed the superhero-movie landscape 30 years ago*. Tłum. własne: HP. Tekst dostępny pod adresem:

https://www.washingtonpost.com/lifestyle/style/how-tim-burtons-batman-radically-changed-the-superhero-movie-landscape-30-years-ago/2019/05/30/9473bede-8233-11e9-95a9-e2c830afe24f_story.html Odczyt: 10 kwietnia 2020.

⁸⁰ Tomasz Żaglewski, *Kinowe Uniwersum Superbohaterów. Analiza współczesnego filmu komiksowego*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN 2017, s. 24.

⁸¹ Jack Shepherd, *Batman: Tim Burton's 1989 classic has (almost) everything modern superhero films are missing*. Tłum. własne: HP. Tekst dostępny pod adresem: <https://www.independent.co.uk/arts-entertainment/films/news/batman-1989-tim-burton-modern-superhero-films-movies-missing-a7333011.html> Odczyt: 13 kwietnia 2020.

⁸² Maria Oleksiewicz, *Batman*. „Film” 1989, nr 44, s. 21.

skomplikowanej sztuki, aby wpaść w oko potencjalnemu widzowi⁸³. Po ten trend zaczęli sięgać też inni twórcy. Wystarczy spojrzeć na plakat *Parku Jurajskiego* z 1993 roku. Te wszystkie działania promocyjne ściągnęły do kin nie tylko fanów Mrocznego Rycerza, ale również zwykłych zainteresowanych, którzy na co dzień nie mają z nim zbyt wiele wspólnego. Było to bardzo potrzebne, zwłaszcza że od początku fani mieli wiele zastrzeżeń. Jedno z nich dotyczyło samego Tima Burtona, który ówczesnie był początkującym reżyserem. Wprawdzie miał za sobą dwa pełnometrażowe filmy takie jak *Wielka Przygoda Pee Wee Hermana* (1985) oraz *Sok z żuka* (1988, w którym również zagrał Michael Keaton), a przed tym zajmował się tworzeniem animacji dla Disneya, lecz to nie wystarczyło. Całe szczęście, że Burton nie ma w zwyczaju brania do siebie tego, co ludzie mówią na temat jego filmów⁸⁴. Dzięki temu nie tylko nie zrezygnował ze swojego stanowiska, ale i pięćdziesiąt tysięcy listów, które otrzymało Warner Bros. od skarżących się na obsadzenie Michaela Keatona jako Batmana fanów⁸⁵ nie zrobiło na nim żadnego wrażenia. Pozostał przy swojej wizji, wiedząc doskonale, że Keaton podoła i stworzy taki portret psychologiczny Batmana, jakiego wielu ówczesnych aktorów polegających w pełni na swoim wyglądzie nie byłaby w stanie stworzyć⁸⁶.

Wątpliwości fanów częściowo rozwiano jeszcze przed samą premierą, gdy pojawił się pierwszy zwiastun filmu. Był montowany w pośpiechu, a umieszczonych tam scen nie łączy żaden związek przyczynowo – skutkowy⁸⁷. To nie przeszkadzało w tym, aby wzbudził entuzjazm. Od tej pory wszyscy czekali na premierę filmu z jeszcze większą niecierpliwością. Masowo kupowano bilety, aby tylko móc obejrzeć zwiastun w kinie (pamiętajmy, że mamy do czynienia z czasami, w których jeszcze nie było Internetu)⁸⁸. Ludzie poczuli, że otrzymają takiego Batmana, jakiego

⁸³ Eric Diaz, *How BATMAN's Bat-Signal Changed Movie Marketing Forever*. Tłum. Własne: HP. Tekst dostępny pod adresem: <https://nerdist.com/article/batman-1989-changed-movie-marketing/> Odczyt 12 kwietnia 2020.

⁸⁴ Wywiad dostępny pod adresem: http://www.batcave.com.pl/old/page_89b.php?id=bat89_08artykuly02 Odczyt: 10 kwietnia 2020.

⁸⁵ Lucy O'Brien, *How Burton's Batman Changed Hollywood*. Tłum. własne: HP. Tekst dostępny pod adresem: <https://www.ign.com/articles/2014/05/07/how-burtons-batman-changed-hollywood> Odczyt: 10 kwietnia 2020.

⁸⁶ Joe Morgenstern, *TIM BURTON, BATMAN AND THE JOKER*. Tłum. własne: HP. Tekst dostępny pod adresem: <https://www.nytimes.com/1989/04/09/magazine/tim-burton-batman-and-the-joker.html> Odczyt: 10 kwietnia 2020.

⁸⁷ Sean P. Aune, *Happy 30th anniversary to Batman 1989*. Tłum. własne: HP. Tekst dostępny pod adresem: <https://batman-news.com/2019/06/23/happy-30th-anniversary-to-batman-1989/> Odczyt: 11 kwietnia 2020.

⁸⁸ *"BATMAN" 26 YEARS LATER*. Tłum. własne: HP. Tekst dostępny pod adresem: <https://www.warnerbros.com/news/articles/2015/06/23/batman-26-years-later/> Odczyt: 10 kwietnia 2020.

chcieli. I stało się. W dniu premiery kolejki do kin zdawały się nie mieć końca, a film zarobił aż sto milionów dolarów jedynie w ciągu dziesięciu dni od premiery⁸⁹.

Pojawiła się estetyka w kostiumie superbohatera. To właśnie na tym stroju Człowieka-Nietoperza opierał się każdy kolejny. Batman nie biega już w świecących majtkach. Kostium nie służy mu wyłącznie do ochrony swojej prawdziwej tożsamości. Musi być funkcjonalny. Stanowi zbroję wyposażoną w wiele ulepszeń. Ma siac postrach wśród wrogów. Czarny, świetnie kontrastujący z żółtym logo na torsie oraz paskiem. Peleryna uszyta na wzór skrzydeł nietoperza. Niemniej jednak trudno odeprzeć od siebie wrażenie, że jest wykonany z gumy. Michael Keaton ma wyraźne trudności z poruszaniem głową i aby obejrzeć się w którąś stronę, musi obrócić całe ciało, co wygląda komicznie. Pomimo tego wprawia w podziw, zwłaszcza gdyby przypomnieć sobie odzienie poprzednika Keatona. Do tego dochodzą imponujące wynalazki Batmana. Batmobil⁹⁰ stał się kolejną gwiazdą filmu. Mieniając się czarnym lakierem przypomina bardziej rodzaj czołgu, aniżeli samochód. Niezwykle szybki, mogący wyposażać się w niezniszczalny pancerz nazywany trybem kokonu. Posiada wyrzutnie haków i bomb, z wmontowanymi karabinami maszynowymi oraz funkcją dopalacza. Można również sterować nim za pomocą kontrolera. Kolejny to Batwing – samolot bojowy w kształcie nietoperza, który w jednej z końcowych scen idealnie dopasowuje się do tarczy pełni księżyca, co oczywiście jest zwiastunem później ustanowionego Batsygnалу⁹¹.

Podczas gdy Gotham w *Batman Zbawia Świat* nie różniło się zbytnio od Nowego Jorku, u Burtona przechodzi ewolucję. Jest dokładnie takie, jak Batman: mroczne, przytłaczające, pełne tajemnic. Stało się zupełnie odrębnym światem. Scenograf Anton Furst, zestawiał ze sobą różne style, między innymi gotyk (strzelista katedra, kamienne gzymsy, gargulce) oraz steampunk (rury, koła zębate, kominy, przekładnie). Makiety i dekoracje zbudowane na zapleczu Pinewood Studios były największymi od czasów tych stworzonych na potrzeby filmu *Kleopatra* z 1963 roku⁹². Za swoje wysiłki Furst zdobył Oscara, zresztą jedyne w swojej karierze⁹³.

⁸⁹ Tim Burton's "Batman" released. Tłum. własne: HP Tekst dostępny pod adresem: <https://www.history.com/this-day-in-history/batman-released> Odczyt: 10 kwietnia 2020.

⁹⁰ Batmobil to podstawowy środek transportu Batmana.

⁹¹ Batsygnal to komunikat używany przez policję w Gotham, wzywający Batmana do pomocy, a także odstraszający przestępców. Jest wyświetlany na niebie za pomocą dużego reflektora, który ma na sobie naklejony znak należący do Mrocznego Rycerza.

⁹² Tekst dostępny pod adresem: http://www.batcave.com.pl/old/page_89.php?id=bat89_21ciekawostki Odczyt: 10 kwietnia 2020.

⁹³ Informacja dostępna pod adresem: <https://fdb.pl/nagrody/1-oscar/1990> Odczyt: 12 kwietnia 2020.

Wykreowane przez Fursta Gotham nie jest realistyczne. Podczas seansu wszystko wskazuje na to, że to jedna wielka makietka, ale taki miał być efekt. To nie miasto, w którym ktokolwiek chciałby żyć, a tło do pokazania historii Batmana i Jokera. Zimowe i mgliste, nigdy nie świeci w nim słońce. Monumentalne, zagęszczone budynki pełne żelaznych konstrukcji sprawiają, że panuje tam ciasnota. Wiecznie zatłoczone ulice oraz chodniki dodatkowo potęgują uczucie klaustrofobii. Nie da się stamtąd uciec. Człowiek czuje się tam jak w klatce. Utrzymane w czerni, szarościach, brązie i brudnej zieleni sprawia, że wydaje się być mocno zanieczyszczone. Zaułki są pełne śmieci, bezdomnych, a także obleśnych oprychów. To brzydka i ponura metropolia. Można zaobserwować panujący w niej podział na trzy strefy: najniższa to ta publiczna, w której wszyscy funkcjonują. Jeżeli ktoś z niej zboczy, musi spotkać go za to kara. Już w scenie otwierającej film przekonała się o tym rodzina, która próbując złapać taksówkę, zagubiła się w pobocznej uliczce, gdzie została obrabowana przez bandytów. Z kolei ci, aby podzielić się zdobytym łupem, uciekają w najwyższą strefę, na dach, która należy do Batmana. Zgodnie z zasadą muszą za to zapłacić, stając twarzą w twarz z obrońcą Gotham⁹⁴.

Czas akcji jest kwestią sporną, lecz nie bez powodu film został zaklasyfikowany do gatunku neo-noir⁹⁵. Z jednej strony zderzamy się ze współczesnością, ponieważ w filmie znajdują się komputery, kamery i nowoczesne samochody, zaś z drugiej większość kostiumów jest inspirowana tymi z lat czterdziestych. Gangsterzy tacy jak Jack Napier albo dziennikarz Alexander Knox mają na sobie charakterystyczne dla tego okresu kapelusze, płaszcze, rękawiczki czy szelki. Uzupełnienie stanowią rekwizyty, na przykład narzędzia chirurga plastycznego, rewolwery, jak również efekty takie jak odgłosy podczas strzelania i kłęby dymu. Gdyby Vicky Vale była *famme fatale*, a nie damą w opałach, można by wręcz uznać to za ukłon w stronę gatunku noir. Taki zabieg miał służyć oddaniu klimatu komiksów o Batmanie ze Złotej Ery. Ten trend tak bardzo spodobał się w Hollywood, że po sukcesie *Batmana* zaczęły się pojawiać inne filmy o podobnej estetyce, na przykład *Człowiek Ciemności* (1990) Sama Raimi'ego albo *Maska* (1994) Chucka Rusella⁹⁶.

⁹⁴ Podaję za: Rafał Kołsut, *Miasto koszmarów Tima Burtona*. Tekst dostępny pod adresem: <https://gothamwdeszczu.com.pl/blog/miasto-koszmarow-tima-burtona/> Odczyt: 12 kwietnia 2020.

⁹⁵ Neo-noir to gatunek filmowy korzystający z elementów charakterystycznych dla filmu noir, lecz wnoszą także elementy, które nie były w nim obecne.

⁹⁶ Chris Sims, *How Batman 1989 changed superhero movies and you barely noticed*. Tłum. własne: HP. Tekst dostępny pod adresem: <https://www.looper.com/154913/how-batman-1989-changed-superhero-movies-and-you-barely-noticed/> Odczyt: 10 kwietnia 2020.

Tym razem w rolę Jokera wcielił się Jack Nicholson. Wybór nie był przypadkowy, wszak aktor znany jest z przybierania zwarewanych i zepsutych do szpi-ku kości postaci na ekranie. W dodatku jego nazwisko górowało w tym czasie na li- stach popularności, stąd przyciągnęłoby ludzi do kin. Nicholson początkowo od- mówił, ponieważ spodziewał się powtórki serialu z lat sześćdziesiątych i nie rozu- miał, dlaczego miałby zajmować się zabawianiem najmłodszych, skoro kompletnie do tego nie pasował⁹⁷. Jednak, gdy dowiedział się, że jest dokładnie odwrotnie, zgo- dził się zagrać w filmie, ale wyłącznie na ściśle określonych warunkach – poza otrzymaniem gaży w wysokości sześciu milionów dolarów, zażyczył sobie również pewien procent z zysku. Plotki głoszą, że dzięki temu zarobił za udział w filmie sześćdziesiąt milionów dolarów, a niektórzy twierdzą, że nawet dziewięćdziesiąt⁹⁸. Do wzięcia udziału zachęciła go również chęć bliższego poznania Kim Basinger⁹⁹, aktorki wcielającej się w rolę Vicky Vale. Poza tym mógł stawiać się na planie we- dług dostosowanego do siebie harmonogramu zdjęć¹⁰⁰, włączając w to obowiązkowe wolne dni z okazji rozgrywających się meczów jego ulubionej drużyny koszy- karskiej, Los Angeles Lakers¹⁰¹. Podkreślając usilne starania o pozyskanie Jacka Ni- cholsona jako członka obsady, wśród ludzi filmu krąży anegdota opowiadająca o tym, jak Tim Burton oraz producent Peter Guber zostali zaproszeni przez Nicholso- na w odwiedziny do Aspen. Gdy okazało się, że na miejscu mają udać się na prze- jażdżkę konną, Burton powiedział Guberowi, że nie jeździ konno, a ten odpowie- dział, iż dzisiaj będzie, co sprawiło, że przerażony Burton jechał na koniu tuż obok Jacka podpisującego umowę¹⁰². Mimo tego, iż wydawałoby się, że Nicholson zagrał w filmie czerpiąc z niego w większości korzyści materialne, to po zakończeniu

⁹⁷ Darryn Bonthuys, *Batman 1989 thirty years later – How Jack Nicholson's casting as the Joker elevated the superhero film genre*. Tłum. własne: HP. Tekst dostępny pod adresem:

<https://www.criticalhit.net/entertainment/batman-1989-thirty-years-later-how-jack-nicholsons-casting-as-the-joker-elevated-the-superhero-film-genre/> Odczyt: 13 kwietnia 2020.

⁹⁸ Matt Carey, *You don't know Jack (Nicholson)*. Tłum. własne: HP. Tekst dostępny pod adresem:

<https://edition.cnn.com/2013/11/08/showbiz/celebrity-news-gossip/jack-nicholson-you-dont-know-jack/> Odczyt: 12 kwietnia 2020.

⁹⁹ *Batmanem z 1989 roku miał być Patrick Swayze, Jokerem - Robin Williams, a muzykę miał stworzyć Michael Jackson*. Tekst dostępny pod adresem: <https://film.dziennik.pl/news/artykuly/600709,30-lat-temu-premiere-mial-batman-tima-burtona-z-jackiem-nicholsonem-w-rol-i-jokera.html> Odczyt: 11 kwiet- nia 2020.

¹⁰⁰ Alan Jones, *Batman*. Tłum. własne: HP. „Cinefantastique” 1989, nr 20, ss. 55-67.

¹⁰¹ *TOP 10 CELEBRITY LAKERS FANS*. Tłum. własne: HP. Informacja dostępna pod adresem:

https://web.archive.org/web/20131212070350/http://www.nba.com/features/lakers_celebs_070309.html Odczyt: 14 kwietnia 2020.

¹⁰² Koraljka Sutton, *'Batman' (1989): How Tim Burton's Version of the Caped Crusader Put the Dark in Dark Knight and Gave Wings to the Superhero Movie Genre*. Tłum. własne: HP. Tekst dostępny pod adresem: <https://cinephiliabeyond.org/batman1989/> Odczyt: 12 kwietnia 2020.

zdjęć postać Jokera spodobała mu się tak bardzo, że zapłacił siedemdziesiąt tysięcy dolarów, aby móc wziąć sobie na własność kostiumy oraz akcesoria¹⁰³.

Po raz pierwszy na ekranie Joker otrzymuje imię i nazwisko – Jack Napier. Co ważniejsze, poświęcono mu więcej czasu niż Batmanowi. Dzięki temu widz poznaje historię Księcia Zbrodni. Jack od samego początku był zepsuty. Z jego akt dowiadujemy się, że mając piętnaście lat został oskarżony o napad z bronią. Był uzdolniony w dziedzinie chemii, nauki i sztuki. Oprócz tego przejawiał wysoki poziom inteligencji, ale też niestabilność emocjonalną. Jest prawą ręką największego bossa mafijnego w mieście, Carla Grissoma. Naraża mu się zwracając uwagę na jego podeszły wiek oraz kwestionując sposób zarządzania organizacją. Co więcej, sympia z jego dziewczyną Alicią. Kiedy Carl odkrywa ich romans, postanawia pozbyć się Jacka. Jako że ma wpływy w całym mieście, wysyła go do Konsorcjum Chemicznego pod pretekstem kradzieży dokumentów, gdzie Jack ma zostać zamordowany przez skorumpowanego policjanta Maxa Eckhardta, który organizuje nielegalną akcję policyjną. Ich plany zostają pokrzyżowane, ponieważ w fabryce zjawiał się porucznik Gordon wraz z Batmanem. Napier odkrywając zdradę swojego szefa, zabija Eckhardta. Wkrótce potem strzela w kierunku Batmana, lecz kula odbiła się od jego kostiumu i trafia go w twarz. Jack traci równowagę i przelatuje przez barierkę prosto do kadzi z chemikaliami.

Zostaje uznany za zmarłego, chociaż udaje mu się przeżyć, wynurzając się z kanału. Jego skóra przybiera odcień kredowej bieli, włosy i paznokcie zzieleniały, a usta zarysowały się cienką czerwoną linią. Na domiar tego twarz wykrzywiła się w grymasie przypominającym aż nadto szeroki uśmiech. Odmieniony Jack udaje się do chirurga plastycznego, który próbuje poskładać jego zdeformowaną twarz. Niestety, nerwy uległy zbyt poważnym uszkodzeniom. Jack ujrawszy swoje odbicie w lustrze, tłucze je, dostając przy tym ataku śmiechu, który w wykonaniu Nicholsona aż budzi gęsią skórę. Od razu składa wizytę niczego nieświadomemu Grissomowi, aby się na nim odegrać. Wytyka mu, że wrobienie go przez kobietę było żalosne. Wtedy padają ważne słowa o narodzinach Jokera: „Jack nie żyje przyjacielu. Możesz mi mówić Joker”¹⁰⁴. Postanawia pogrzebać swoje poprzednie życie. Łączy się ze swoim alter-ego. Inspiracją do przyjęcia takiego imienia była jedna z kart znajdu-

¹⁰³ Dennis McDougal, *Five Easy Decades: How Jack Nicholson Became the Biggest Movie Star in Modern Times*. Tłum. własne: HP. Hoboken, New Jersey: John Wiley & Sons 2008, s. 295.

¹⁰⁴ Cyt. za: *Batman* 1989, reż. Tim Burton.

jąca się w jego szczęśliwej talii, którą zawsze nosił przy sobie. Szczęśliwa, bo kiedyś musiała uratować mu życie, ponieważ na karcie Jokera widnieje dziura od śrutu. Po tym wszystkim zabija Grissoma kilkoma strzałami i przejmuje jego imperium.

Jack zaczyna w wyrafinowany sposób terroryzować Gotham i jego mieszkańców. To psychopata pozbawiony empatii, który manipuluje innymi, aby osiągnąć swój cel. Pod wpływem impulsu podejmuje brutalne decyzje, takie jak zabicie swojego współnika Boba, któremu wcześniej powiedział, że jest jego najlepszym człowiekiem. W trakcie zebrania podpala żywcem za pomocą brzęczyka jednego z szefów mafii, uniemożliwiając w ten sposób dojście do porozumienia po odejściu Grissoma. Joker na spotkania z ludźmi nakłada na siebie puder, aby zatuszować swój odcień skóry. Podobnie czyni z włosami. Konkretny powód nie jest znany. Najprawdopodobniej chce zachować pozory normalności, aby kolejno wzbudzić u innych jeszcze większy strach. Odznacza się narcyzmem. Podczas tańca z Vicky Vale na szczycie katedry, do którego ją zmusił, nazywa siebie Piękną, a ją Bestią. Właściwie to Joker jaśnieje na tle ciemnego Gotham. Jego ubiór jest nienaganny i bardzo elegancki. W zależności od sytuacji ma na sobie purpurowy płaszcz, frak lub marynarkę, do których przypina jeden ze swoich ulubionych wynalazków – kwiatek tryskający kwasem. Nosi również kapelusz oraz rękawiczki w tym samym kolorze. Do tego zakłada kontrastującą pomarańczową koszulę z zieloną kokardą przy szyi oraz kamizelkę. Nie rozstaje się też z typowymi dla klauna luźnymi spodniami w kratę. Opcjonalnie zabiera ze sobą laskę.

Fotografia 2. Jack Nicholson jako Joker.

Źródło: <https://www.ntv.com.tr/galeri/sanat/super-kahramanlarin-kostum-evrimi,5uLyO2GVrEupEf3Z0qB1wQ/Q534QQuwcUqhISszSfcaYA>

Joker nazywa siebie artystą tworzącym sztukę z zabijania, a jego narzędziem jest chaos. Oszpecił Alicję twierdząc, iż uczynił z niej arcydzieło. Jest gwiazdą reklamy kosmetyków swojej produkcji, których głównym składnikiem jest

Smilex¹⁰⁵. Wszystko, co robi ma być widowiskowe. Zaczyna się od sceny przed ratuszem, gdzie przebrany za mima wraz z resztą swojej ekipy (jej członek Lawrence zawsze chodzi za nim z radiem) zabija burmistrza Borga za pomocą pióra. Następnie pojawia się w muzeum i dewastuje znajdujące się tam dzieła sztuki, czyniąc je takimi, jakie mu się podobają. Postanowił zachować tylko jeden obraz: *Postać z mięsem* autorstwa Francisa Bacona, namalowany w 1954 roku¹⁰⁶. Na obrazie zwłoki zarzniętego zwierzęcia wiszą tuż za plecami papieża, który jest zamknięty w pomieszczeniu i krzyczy. To wyjątkowo przygnębiające dzieło. Nic dziwnego, że spodobało się Jokerowi. Zresztą podobnie postrzega zdjęcia wykonane przez Vicky Vale, które przedstawiają zwłoki. Krótco po akcji w muzeum bierze udział w paradzie z okazji dwusetlecia Gotham, gdzie rozdaje ludziom dwieście milionów dolarów w gotówce. Zadbął o to, by było spektakularnie. Nad głowami uczestników unoszą się ogromne balony, a sam Joker zasiada na tronie znajdującym się na szczycie pojazdu w kształcie wielopiętrowego tortu ze świeczkami. Wszystko jest jedynie pretekstem do użycia Smilexu na mieszkańcach Gotham. Joker zamierza także sprowokować w ten sposób Batmana, który od jakiegoś czasu nieustannie odbiera mu błysk reflektorów i zainteresowanie mediów.

Michael Keaton wykreował niejednoznaczną postać. Jego Mroczny Rycerz zdaje się być zagubiony. Wciąż nie pogodził się z wydarzeniami z przeszłości. Jest introwertyczny, więc nie nawiązuje żadnych bliskich relacji i dystansuje się od ludzi. Zamiast towarzyszyć gościom na organizowanym przez siebie przyjęciu charytatywnym, woli podpatrywać ich przez kamery, zamknięty w swojej jaskini. Ma również przez to problemy z otwieraniem się i wyrażaniem swoich uczuć, stąd próbuje odsunąć od siebie Vicky, nie potrafiąc jej wyznać, kim naprawdę jest. To facet, który potrzebuje kostiumu, aby wydawać się groźniejszym¹⁰⁷. W większości filmów to Bruce Wayne jest maską dla Batmana, z kolei tutaj Batman jest maską dla Bruce'a. Nic dziwnego, zwłaszcza, że trudno pozostać niezauważonym będąc multimi-

¹⁰⁵ Smilex to komiksowy Jad Jokera, a więc gaz, który przynosi śmierć poprzez wywoływanie niekontrolowanego napadu śmiechu oraz pozostawiając zmarłego z uśmiechem na twarzy. W przeciwieństwie do komiksu, w filmie Joker nie jest na niego odporny i aby nie paść jego ofiarą, musi założyć maskę.

¹⁰⁶ Jack Kroll, *THE JOKER IS WILD, BUT BATMAN CARRIES THE NIGHT*. Tłum. własne: HP. Tekst dostępny pod adresem:

<https://web.archive.org/web/20150630034652/http://www.timburtoncollective.com/articles/bat8.html>
Odczyt: 11 kwietnia 2020.

¹⁰⁷ Rob Hunter, *26 Things We Learned from Tim Burton's 'Batman' Commentary*. Tłum. własne: HP. Tekst dostępny pod adresem: <https://filmschoolrejects.com/tim-burton-batman-commentary/> Odczyt: 12 kwietnia 2020.

lionerem, który dodatkowo angażuje się charytatywnie. W przeciwieństwie do Jokera rozdziela swoje alter-ego, prowadząc podwójne życie. Nie da się jednak ukryć, że jedno z nich wpływa na drugie. Przez innych Bruce jest spostrzegany jako bogaty dziwak mieszkający w wielkim i pustym domu, mający kontakt jedynie ze swoim lokajem Alfredem. Nawet Vicky zauważa podczas spędzanej u niego nocy, że zamiast spać, wisi na drążku do góry nogami (aluzja do pozycji, z której słyną nietoperze). Jakiś czas później podczas konfrontacji sugeruje mu, że jest stuknięty. Rzeczywiście, Bruce nie będzie gotowy na stworzenie jakiegokolwiek związku, dopóki nie wyleczy swojej traumy z dzieciństwa – dopóki nie zabije Jokera.

Niektóre rozwiązania fabularne nie spodobały się fanom komiksu. Pierwszym z nich był fakt, że Batman zabijał swoich przeciwników. Człowiek-Nietoperz był znany z tego, że dawał nauczkę wrogom bez uciekania się do odbierania im życia. Nie oznacza to jednak, że na kartach komiksu nie zdarzało mu się być okrutnym. Można by nawet stworzyć ranking najgorszych rzeczy, których się dopuścił. Mimo wszystko zabijanie nie było jego dewizą. Prawdziwy Batman nie krzywdzi nawet małych kaczuszek, a tymczasem poprzez swoje działania doprowadza do tragicznej śmierci podwładnych Jokera, wysadzając Konsorcjum Chemiczne. Podobnie czyni, gdy usiłuje dorwać go na szczycie katedry – zrzuca stamtąd jego najsilniejszego człowieka. Drugie rozwiązanie dotyczyło odkrycia, że Joker zamordował w przeszłości rodziców Bruce'a. Tego typu powiązania są istotne dla schematu filmu akcji, który zresztą z nich słynie. Chodzi o osobisty związek protagonisty z antagonistą. Wystarczy przypomnieć sobie *Uprowadzoną* (2008) Pierre'a Morela albo *Johna Wicka* (2014) Chada Stahelskiego i Davida Leitcha. Równie negatywnie odniesiono się do wpuszczenia Vicky Vale przez Alfreda do jaskini Batmana¹⁰⁸. Gdyby lokaj naprawdę postąpił w ten sposób, straciłby swoją pracę. Alfred miał być powiernikiem Bruce'a, który strzeże jego tajemnicy i wspiera go w prowadzeniu podwójnego życia, a nie wyświadczać mu niedźwiedzie przysługi. Ze względu na tak poprowadzoną linię fabularną w końcowej scenie Batman i Joker zarzucają sobie stworzenie siebie nawzajem. Przez Bruce'a Jack wpadł do kadzi z chemikaliami, stając się Jokerem, z kolei Jack mordując rodziców Bruce'a, uczynił go Batmanem. Koniec końców Batman nieumyślnie doprowadza do śmierci Jokera próbując go

¹⁰⁸ *Shadows of the Bat: The Cinematic Saga of the Dark Knight - The Legend Reborn* 2005, reż. Constantine Nasr.

powstrzymać przed ucieczką, chociaż wszystko wskazuje na to, że i tak pozbawiłby go życia w zemście za śmierć rodziców.

Od premiery *Batmana* minęło już ponad trzydzieści lat. Aktualnie fani narzekają na Roberta Pattinsona, który ma wcielić się w rolę Mrocznego Rycerza. Pomimo wielu prób wyłamania się z zapamiętania go jako wampira Edwarda Cullena, nadal jest z nim bezwzględnie kojarzony. Wygląda na to, że zapaleńcy komiksów zwyczajnie muszą nieco ponarzekać. Pomijając współczesne adaptacje, nie da się ukryć, że *Batman* Burtona miał w sobie to coś, czego aktualnie brakuje filmom o superbohaterach. Styl artystyczny, charakterystyczny dla twórczości Burtona, przejawiający się między innymi w ujęciach takich jak Batwing na tle księżyca, upiorna ręka wynurzająca się z wody czy Joker gadający z trupem. Niebanalna scenografia. To jedynie nieliczne cechy, które czynią tę wersję wyjątkową. Dodajmy do tego słynny tekst „I’m Batman”, który w dalszym ciągu przewija się w wielu produkcjach z Człowiekiem-Nietoperzem lub easter eggs¹⁰⁹ nawiązujący do jednej z najbardziej znanych ról Nicholsona, a mianowicie do Jacka Torrance’a z *Lśnienia* (podczas akcji w zakładach chemicznych Napier używa siekiery). Z kolei tym, co uległo poprawie są z pewnością postacie kobiece. Choć Nicholson nie był pionierem w odgrywaniu Jokera na wielkim ekranie, to niewątpliwie wykorzystał okazję, aby nadać głębi swojej postaci. Udało mu się odwzorować oryginalną wersję twórców Jokera. Jego Książę Zbrodni stał się ikoniczny ze względu na swoje bezkompromisowe podejście do świata, dążąc po trupach do celu. Na tej kreacji wzorowali się następcy Nicholsona i zapewne jeszcze przez długi czas będzie inspiracją do portretowania nie tylko kolejnych Jokerów, ale również innych superzłoczyńców.

¹⁰⁹ Easter egg to ukryte lub jawne nawiązanie do innej treści, które w oczywisty sposób nie pasuje do fabuły. Pojawia się głównie w filmach i grach komputerowych.

ROZDZIAŁ III

FILMY Z JOKEREM PO ROKU 2000

3.1 Analiza filmu pod tytułem *Mroczny Rycerz* w reżyserii Christophera Nolana

Kontynuacje zazwyczaj są słabe. Dlatego Nolan nie zamierzał się za to brać, chociaż końcówka *Batman: Początek* (2005), w której Gordon wręcza Batmanowi kartę z wizerunkiem Jokera, wskazywałaby na coś innego. Jednak po opiniach związanych z pierwszym filmem z trylogii zaczął zastanawiać się, jak ludzie zareagowaliby, gdyby na ekranie pojawił się nowy Joker. W dodatku nie potrafił odeprzeć od siebie pragnienia ukazania historii tej postaci¹¹⁰. Co ciekawe, był to pierwszy film komiksowy tworzony w technologii IMAX¹¹¹. Dzięki swojej rozdzielczości oraz uzyskanej głębi ostrości szklane drapacze chmur Gotham, pościg z obracającą się w powietrzu ciężarówką czy wreszcie Joker wychylający głowę przez okno radiowozu z błyszczącymi miejskimi światłami w tle, prezentują się niezwykle realistycznie. Po raz pierwszy film rzeczywiście zbliżył się do kształtu komiksowego kadru¹¹². Klimat dodatkowo podkreśla rewelacyjna ścieżka dźwiękowa stworzona przez mistrzów muzyki filmowej – Hansa Zimmera oraz Jamesa Newtona Howarda. Utwory zostały wręcz skomponowane pod każdą z postaci. Od razu przychodzi na myśl utwór przewodni *Why so Serious?* znany jako motyw Jokera. W domyśle Zimmera ludzie mieli go nienawidzić, a jednak pokochali¹¹³. Poszczególne partytury nie są przypadkowe. Praca Zimmera napędza akcję, z kolei Howarda przynosi równowagę. Premiera *Mrocznego Rycerza* była równie gorąco wyczekiwana przez fanów, co premiera *Batmana* Tima Burtona. Aż osiemdziesiąt procent biletów wykupiono w przedsprzedaży. W niektórych miastach, jak chociażby w Chicago, gdzie kręcono film, uruchomiono dodatkowe nocne seanse. W sondażu internetowym wie-

¹¹⁰ Matthew Jackson, *19 Surprising Facts About The Dark Knight*. Tłum. własne: HP. Tekst dostępny pod adresem: <https://www.mentalfloss.com/article/503225/19-surprising-facts-about-dark-knight> Odczyt: 5 maja 2020.

¹¹¹ *The Dark Knight: how most critics got it wrong 10 years ago about film that changed the way world saw comic-book adaptations*. Tekst dostępny pod adresem: <https://www.scmp.com/culture/film-tv/article/2156156/dark-knight-how-most-critics-got-it-wrong-10-years-ago-about-film> Odczyt: 4 maja 2020.

¹¹² Liam Burke, *The Comic Book Film Adaptation: Exploring Modern Hollywood's Leading Genre*. Tłum. własne: HP. Jackson: University Press of Mississippi 2015, s. 184.

¹¹³ Karen Han, *There are two faces to The Dark Knight's music, and one is always overlooked*. Tłum. własne: HP. Tekst dostępny pod adresem: <https://www.polygon.com/2018/7/17/17582696/the-dark-knight-music-analysis-hans-zimmer-james-newton-howard> Odczyt: 6 maja 2020.

lu Amerykanów przyznało, że wezmą wolne w pracy na dzień premiery¹¹⁴. Tym razem również premiera filmu odbyła się latem.

Do promowania filmu obrano strategię tak zwanego marketingu wirusowego¹¹⁵, który przypominał coś w rodzaju detektywistycznej gry komputerowej. Na początku w Internecie pojawiła się witryna o nazwie www.ibelieveinharveydenttoo.com, na której znajdowało się pomalowane na kształt makijażu Jokera zdjęcie Harvey'a Denta. Fani musieli wykonać szereg czynności, aby odkryć współrzędne na obrazku i dzięki temu otrzymali pełny obraz twarzy Jokera. Niedługo po tym zdjęcie zniknęło ze strony, a zamiast niego pojawił się napis: „HA HA HA HA ha HA HA HA HA ha ha”. Dwa miesiące później powstał portal www.whysoserious.com, na którym zamieszczono zmieniony przez Księcia Zbrodni plakat Wujka Sama. Obok widniały współrzędne San Diego, a także odliczanie do północy. Tego typu gra przewijała się niemal przez rok¹¹⁶, angażując jeszcze intensywniej fanów wyczekujących premiery.

Jak na wielbicieli komiksu przystało, narzekano na wybór Heatha Ledgera do roli Jokera. Przystojny, wysoki i młody chłopak z burzą blond kręconych włosów – miał zostać hokeistą, gdyż natura obdarowała go świetnymi warunkami fizycznymi. Zaledwie chwilę wcześniej zagrał kowboja homoseksualistę. W dodatku wciąż kojarzono go z rolą amanta z *Zakochanej Złošnicy* (1999), mimo że w trakcie swojej kariery udało mu się pozbyć wizerunku idola nastolatek wieszających jego zdjęcia nad łóżkiem. Trudno było uwierzyć, że da radę sprostać oczekiwaniom publiczności. Jak się okazało, jego występ był kultowy i przyniósł mu nieśmiertelność, o której w swoim wierszu wspominał poeta rzymski Horacy¹¹⁷. Ledger w niczym nie chciał przypominać swoich poprzedników, chociaż nie wstydził się poprosić ich o radę. Zwrócił się do samego Jacka Nicholsona, który rzekomo ostrzegł go przed zatraceniem się w roli Jokera¹¹⁸. Aby zbudować jak najbardziej wiarygodną postać,

¹¹⁴ Zbigniew Basara, *Nowy Joker, czyli kanonizacja Ledgera*, „Gazeta Wyborcza” 2008, nr 167, s. 16.

¹¹⁵ Marketing wirusowy to działania mające na celu rozprzestrzenianie się pewnej treści pomiędzy odbiorcami komunikatu, którymi nie tylko są potencjalni klienci, ale również osoby spoza grupy docelowej. Ma na celu zwiększenie świadomości danego produktu.

¹¹⁶ Patrz: *MARKETING WIRUSOWY - THE DARK KNIGHT*. Tekst dostępny pod adresem: https://www.batcave.com.pl/old/index2.php?id=thedarkknight_marketing Odczyt: 6 maja 2020.

¹¹⁷ Porównaj: Horacy, *Stawiłem sobie pomnik... (Exegi monumentum aere perennius)* [w:] Tęgoż, *Pieśni*. Wybór. Warszawa: KtoCzyta.pl 2015. Tekst dostępny pod adresem: <https://www.legimi.pl/ebook-piesni-wybor-horacy,b145796.html>

¹¹⁸ Royce Christyn, *Video: Jack Nicholson on Heath Ledger's Death – “I Warned Him”*. Tłum. Własne: HP. Tekst dostępny pod adresem: <https://newspunch.com/video-jack-nicholson-on-heath-ledgers-death-i-warned-him/> Odczyt: 6 maja 2020.

Heath zamknął się w pokoju hotelowym na czterdzieści dni, gdzie starał się żyć swoją rolą. Zaczął prowadzić dziennik, w którym umieszczał inspiracje, mogące pomóc mu w stworzeniu Jokera. Wśród nich znalazły się między innymi hieny, klauni czy wycinki z komiksów. Sid Vicious z Sex Pistols, a zwłaszcza jego pełen nieładu wizerunek, stanowił dla niego anarchistyczny, punkowy impuls. W dzienniku znalazły się także zdjęcia Alexa DeLarge z filmu Stanleya Kubricka pod tytułem *Mechaniczna Pomarańcza* (1971)¹¹⁹, skąd również czerpał inspirację. Co więcej, sam stworzył makijaż Jokera, wzorując się na postaci granej przez Brandona Lee w *Kruku* (1994)¹²⁰. Zmodulował też swój głos, nad czym pracował z trenerem głosu oraz wypracował kilka nerwowych tików.

Na planie Ledger robił furorę. Ekipa nie mogła uwierzyć w to, co widzi. Garry Oldman powiedział za kulisami niejakiemu Billowi „Jett” Ramey’owi, że „ten dzieciak i to, co robi, zwała ludzi z nóg”¹²¹. Oldman to genialny w swoim rzemiośle aktor, więc takie słowa z jego ust z pewnością nie zostały rzucone ot tak. Ledger tak bardzo zaangażował się fizycznie w scenę przesłuchania, że podobno chciał, aby Christian Bale, wcielający się w rolę Batmana naprawdę go pobił, a nie grał¹²². Po zakończeniu ujęcia okazało się, że nawet kafelki, o które uderzał, były popękane i wgniecione¹²³. Maggie Gyllenhaal odtwarzająca rolę Rachel Dowe, przed sceną na przyjęciu Wayne’a nie miała okazji zobaczyć Ledgera w jego kreacji. Kiedy ujrzała go w trakcie kręcenia zdjęć, nie mogła na niego patrzeć. Była przerażona i czuła się niekomfortowo¹²⁴. Zapewne był to dla niej szok i potrzebowała się z tym oswoić, wszak знаła go osobiście chociażby ze względu na swojego

¹¹⁹ Stewart Perrie, *Heath Ledger's Joker Diary Is A Haunting Reminder Of His Commitment To The Role*. Tłum. własne: HP. Tekst dostępny pod adresem: <https://www.ladbible.com/entertainment/celebrity-film-and-tv-interesting-heath-Fledgers-joker-diary-is-a-haunting-reminder-of-his-commitment-20180122> Odczyt: 4 maja 2020.

¹²⁰ Providr Contributor, *25 Disturbing Truths About Heath Ledger's Joker*. Tłum. własne: HP. Tekst dostępny pod adresem: <https://www.providr.com/now/heath-ledger-joker/> Odczyt: 5 maja 2020.

¹²¹ Cyt. za: Bill „Jett” Ramey, *TDK10 – Jett's Original Review of THE DARK KNIGHT (2008)*. Tłum. własne: HP. Tekst dostępny pod adresem: https://batman-on-film.com/3349/film-review_the-dark-knight_byjett_2008/ Odczyt: 4 maja 2020.

¹²² Aiden Mason, *Interviews Reveal The Crazy Lengths Heath Ledger Went To In Playing The Joker*. Tłum. własne: HP. Tekst dostępny pod adresem: <https://www.tvoermind.com/interviews-reveal-crazy-lengths-heath-ledger-went-playing-joker/> Odczyt: 5 maja 2020.

¹²³ Jacob Stolworthy, *The Dark Knight star Heath Ledger's most brutal Joker scene was real*. Tłum. własne: HP. Tekst dostępny pod adresem: <https://www.independent.co.uk/arts-entertainment/films/news/christian-bale-heath-ledger-the-dark-knight-batman-the-joker-christopher-nolan-a8008371.html> Odczyt: 5 maja 2020.

¹²⁴ Mehul Mehta, *Menacing, Mercurial, Droll and Diabolic” — Heath Ledger's Joker*. Tłum. Własne: HP. Tekst dostępny pod adresem: <https://medium.com/five-guys-facts/menacing-mercurial-droll-and-diabolic-heath-ledgers-joker-3bacd80e195c> Odczyt: 6 maja 2020.

brata, Jake'a Gyllenhaala, który zagrał z Heathem w *Tajemnicy Brokeback Mountain* i z którym miał przyjacielskie relacje.

Aktor zmarł przed premierą filmu. W wielu źródłach można wyczytać, że przedawkował narkotyki, co jest nieprawdą. Przy jego łóżku znaleziono leki nasenne, przeciwdepresyjne oraz przeciwlękowe. Ledger namieszał w medykamentach, przez co dostał zapaści krążeniowej. Mając za sobą dwie trudne role, Boba Dylana oraz Jokera, nadwyrężył się emocjonalnie. Cierpiał na bezsenność. Sypiał po dwie godziny dziennie. Jakby tego było mało, rozstał się ze swoją żoną, z którą miał dwuletnią córkę Matildę. Córka została mu przez nią odebrana. Niektórzy uważają, że otrzymał Oscara głównie ze względu na swoją śmierć. Jednak nie można odmówić, że poświęcił się dla roli, tworząc znakomity portret Jokera, dla wielu wciąż najlepszy ze wszystkich. Jego występ jest mitologizowany przez fanów, dlatego wielu z nich wciąż przypisuje jego odejście odegraniu roli Księcia Zbrodni. Generalnie wśród ludzi panuje przekonanie, iż to piękne i wyniosłe, gdy aktorzy tak bardzo poświęcają się dla swojej roli, że aż odbija się to na ich życiu prywatnym. Patrząc na to, ile problemów nagromadziło się w jego życiu w ostatnim czasie, zdecydowanie można odrzucić takie stwierdzenie. Sam Christian Bale wspominał o tym, że granie Jokera sprawiało Heathowi niesamowitą zabawę. To samo potwierdziła później siostra Ledgera, mówiąc, że świetnie się bawił i absolutnie nie był tym przytłoczony, wręcz był dumny z tego, co zrobił na planie i miał nadzieję na kontynuację¹²⁵. Tak oto po raz kolejny aktor grający Jokera przyćmił aktora grającego Batmana. To, co Ledger zrobił z tą rolą sprawiło, że widz przestał myśleć o nim jako o aktorze, a widział Jokera z krwi i kości, wiarygodnego w każdym calu.

Joker pojawia się znikąd. To samozwańczy agent chaosu. Jest zupełnie pozbawiony empatii, odporny na ból i strach. Nie jest z nikim ani z niczym emocjonalnie związany, więc nie można mu w żaden sposób zagrozić. Ma swoje cele, lecz nie wiążą się one ani ze sferą materialną, ani z polityczną. Nie chce sławy czy pieniędzy, o czym świadczy scena, w której pali pieniądze syndykatu. Chociaż Joker Nicholsona dążył do zdobycia władzy, Joker Ledgera próbuje ją obalić, twierdząc, że tylko w ten sposób można zbudować sprawiedliwe społeczeństwo. Jego zdaniem cała moralność jest wadliwa. Wystarczy, że ludzi przestaną obowiązywać jakiegol-

¹²⁵ Dean Ravenola, *How playing the Joker changed Heath Ledger for good*. Tłum. własne: HP. Tekst dostępny pod adresem: <https://www.looper.com/141474/how-playing-the-joker-changed-heath-ledger-for-good/> Odczyt: 5 maja 2020.

wiek zasady, a rzuca się sobie do gardeł. Zwłaszcza, jeżeli będzie chodzić o ocalenie ich własnego życia. Doskonale wie, co jest dobre, a co złe. W swoich działaniach potrafi być bezwzględny i niezwykle brutalny. Zastrasza mieszkańców Gotham za pomocą mediów, transmitując publiczne pokazy tortur, w których grozi śmiercią, jeżeli jego wymagania nie zostaną spełnione. Nigdy nie pokazuje, że jest ofiarą, nawet jeżeli jest wyśmiewany przez mafiosów albo bity przez Batmana. Jednak tym, co stanowi o jego wyjątkowości, jest jego inteligencja. Zawsze jest o krok przed wszystkimi. Dowodzi tego już scena otwierająca, w której dochodzi do napadu na bank piorący pieniądze mafii. Zamaskowani rabusie, którzy zostali wynajęci przez Jokera, szepczą między sobą o nim, nie zdając sobie sprawy z tego, że jest wśród nich. Z każdym kolejnym krokiem zbliżającym ich do oczyszczenia skarbcza, mordują siebie nawzajem, wspominając, że takie dostali wytyczne. Tak oto zostaje sam Joker, który na końcu ujawnia swoją tożsamość przed szefem banku, ściągając maskę (maska klauna, którą ma tutaj na sobie, była inspirowana tą, którą nosił Cesar Romero w odcinku serialu zatytułowanego *The Joker Is Wild*)¹²⁶. Później ucieka szkolnym autobusem z worami pełnymi pieniędzy, wjeżdżając w kolumnę podobnych do tego, który prowadzi. Policja szybko namierza odpowiednie banki, zamierzając w pełni skonfiskować fundusze mafii. Aby temu zapobiec, niejaki pan Lau zabiera cały majątek ze sobą, nie informując o tym jej pozostałych członków. W dodatku nie zamierza zdradzić im, gdzie go ukrył. Z odsieczą zjawia się Książę Zbrodni, oferując zabicie Batmana i odzyskanie pieniędzy w zamian za połowę z nich. Zostaje przez nich zlekceważony. Mają go za dziwolę z makijażem i tanim garniturem. Nie zamierzają dzielić się z nim swoim dorobkiem. Gambol nawet wyznaczył nagrodę za jego głowę. Po pewnym czasie grupa mętów przynosi mu ciało Jokera. Jak się okazało, wcale nie został zabity. Morduje Gambola i w ten sposób przejmując jego ludzi, którzy zaczynają dla niego pracować.

Nie sposób przewidzieć działań Jokera. Wszystkie jego poczynania wydają się być idealnie zaplanowane. Tak jakby zawsze miał w zanadrzu jeszcze plan B, C i D. Chociaż twierdzi, że nigdy nie planuje. Mówi o sobie, iż jest jak „pies biegnący za samochodem, ale gdyby go dopadł, nie wiedziałby, co ze sobą począć”¹²⁷. Tych, którzy planują, nazywa intrygantami. Zdaniem Jokera nie można w żaden sposób zapanować nad wszystkim. Nie stosuje półśrodków. Zawsze stawia ultimatum. Ce-

¹²⁶ Tomasz Żaglewski, dz. cyt., s. 199.

¹²⁷ Cyt. za: *Mroczny Rycerz [The Dark Knight 2008]*, reż. Christopher Nolan.

lowo więzi Rachel i Harvey'a na dwóch różnych końcach miasta, aby Batman nie mógł uratować obydwójga. Z premedytacją również przeinacza adresy, by Mroczny Rycerz nie ocalił swojej ukochanej. Żąda, by Batman ściągnął maskę albo zginą kolejni ludzie. Niech ktoś zabije Colemaną Reese'a, w przeciwnym wypadku zdetonuje ładunek wybuchowy w szpitalu. Jeżeli cywile płynący promem nie podejmą decyzji o wysadzeniu przestępców znajdujących się na pokładzie drugiego i odwrotnie, to wszyscy zginą. Joker umyślnie prowokuje Batmana podczas przesłuchania. Nie tylko prowokuje go na tyle, by go zabił, ale również chce uświadomić mu, że będzie musiał wybrać mniejsze zło, poświęcając czyjeś życie. W ten sposób Batman złamałby swoją najważniejszą zasadę – nie zabijaj. Sposób, w jaki Człowiek-Nietoperz bije Jokera, aby wyciągnąć od niego informacje, jest niezwykle brutalny. Mimo to każde kolejne uderzenie daje mu satysfakcję. Chociaż Batman pozostaje nieprzekupny, Jokerowi udaje się dowieść swojej tezy za pomocą przemiany Harvey'a Denta w Dwie Twarze. Co więcej, Joker pokazał Harvey'owi, że jedna tragedia może zniekształcić duszę¹²⁸, a do popadnięcia w szaleństwo wystarczy małe pchnięcie (odwołanie do *Zabójczego Żartu*). Pojawia się również nawiązanie do relacji Batmana i Jokera. Joker wcale nie chce go zabijać, gdyż ten go uzupełnia. Poza tym jest dobrym obiektem do jego polityczno-społecznych eksperymentów.

Zamiast zamrożonego wykrzywionego uśmiechu Joker posiada imitującą go bliznę. Podczas intymnego kontaktu ze swoimi przerażonymi ofiarami, opowiada im historię jej powstania. Co ciekawe, każdy słyszy coś innego. Gambolowi opowiada, iż zrobił mu ją pijany ojciec po tym, jak zamordował jego matkę nożem, pytając, dlaczego jest taki poważny i twierdząc, że trzeba rozjaśnić tę twarz uśmiechem. Z kolei, gdy natyka się na Rachel Dowe, mówi, że miał niegdyś piękną żonę, której oszpecono twarz, a on w ramach solidaryzowania się z nią, zrobił sobie to samo. Jego makijaż został stworzony za pomocą białej farby, czerwonej szminki niedbale przeciągniętej na całą długość blizny oraz czarnej oprawy oczu jak u pandy. W trakcie poszczególnych scen można zauważyć, że jego makijaż blaknie bądź spływa, co nadaje autentyczności postaci. Podobnie jest z jego zmierzwionymi włosami zafarbowanymi na zielono, przez które przebija się naturalny odcień – ciemny blond. W jednej scenie nawet można zobaczyć Jokera bez makijażu, a mianowicie podczas

¹²⁸ Christopher Orr, *The Movie Review: 'The Dark Knight'*. Tłum. własne: HP. Tekst dostępny pod adresem: <https://www.theatlantic.com/entertainment/archive/2008/07/the-movie-review-the-dark-knight/68959/> Odczyt: 4 maja 2020.

pogrzebu komisarza Loeba, kiedy to przebrany za policjanta usiłuje zastrzelić burmistrza Gotham. Na jego kostium składają się między innymi koszula z zielonym krawatem oraz kamizelką. Ma też na sobie fioletowe spodnie, przy których został zawieszony łańcuch (wpływ punku). Całość dopełnia zakurzony fioletowy płaszcz oraz skórzane rękawiczki.

Fotografia 3. Heath Ledger jako Joker.

Źródło: <https://www.usmagazine.com/entertainment/pictures/heath-ledger-and-more-stars-who-played-the-joker-pics/>

Jego prawdziwa tożsamość nie jest znana. Podczas zamknięcia w areszcie władze próbują go zidentyfikować, lecz nieskutecznie. Nawet nie są w stanie dojść do tego, kto uszył mu garnitur. Jego odciski palców i DNA nie pasują do żadnego profilu istniejącego w bazie. Wychodzi na to, że Joker dba o zmienianie danych, aby pozostać nieodkrytym. Zapewne dlatego opowiada też różne wersje powstania swojej blizny. Pomimo posługiwania się wieloma rodzajami broni palnej oraz zamiłowania do materiałów wybuchowych, Joker najbardziej lubi używać noża. To pozwala mu nie tylko cieszyć się dłużej emocjami, ale również dowiedzieć się, jaka dana osoba jest naprawdę. Ponadto posiada zestaw unikalnych tików, takich jak częste oblizywanie swoich warg, wychylanie języka na kształt jaszczurki czy niepokojące mamrotanie. Do tego dochodzi jego rozchwybotany sposób poruszania się, specyficzny głos i dziki śmiech. Momentami staje się wręcz odrażający, ale to nie oznacza, że

nie jest pociągający. Mimo iż Joker nie ma wzbudzać sympatii widza, to zdarza się ją do niego czuć. Jego satysfakcja z pokazywania ludziom, jak bardzo się mylą, wywołuje u widza poczucie spełnienia. Można stwierdzić, że Joker jest trollem Internetowym w rzeczywistości. Umyślnie przekracza normy społeczne, aby wywołać u innych reakcje, a kiedy mu się udaje, jest tym zachwycony¹²⁹.

Bruce Wayne Bale'a jest zupełnie inny niż Keatona. To typowy amerykański przystojniak z dobrze zarysowaną szczęką. Niepróżnujący bogacz, wyprawiający wszelkiego rodzaju przyjęcia, lecz głównie charytatywne. Lubi otaczać się pięknymi kobietami, chociaż tak naprawdę jest zakochany w swojej przyjaciółce z dzieciństwa, Rachel Dove. Teraz rywalizuje o jej względy z Harvey'em Dentem. Kiedyś powiedziała mu, że jeśli przestanie być Batmanem, będą mogli być razem. Widoczny jest wyraźny podział między Bruce'm Wayne'm a Batmanem (jako Batman modyfikuje głos na zachrypnięty i niski). Jego kostium jest w pełni czarny, bez kolorowych akcentów. Poza standardowymi gadżetami w *Mrocznym Rycerzu* pojawia się nowy środek transportu – Bat Pod. To motocykl wydobyty z Batmobilu przygotowanego się do autodestrukcji. Jako że ostatnimi czasy Bruce ma wątpliwości co do tego, czy Gotham potrzebuje Mrocznego Rycerza, stopniowo przymierza się do podjęcia decyzji o rezygnacji. Zdaje sobie sprawę z tego, że miasto woli jawnego bohatera takiego jak Dent, aniżeli kogoś ukrywającego się pod maską. Próbuje poprzeć chęć zrzucenia kostiumu nietoperza, Bruce miesza się między ludźmi, nasłuchując ich zdań na ten temat¹³⁰. Poza Dentem, jedynie Gordon wierzy w jego misję. Przez działania Jokera jest zmuszony do wybierania mniejszego zła, a te wybory są sprzeczne z jego kodeksem moralnym. Pozostaje mu więc nauczyć się żyć z konsekwencjami, jakie niosą ze sobą. Finalnie postanawia odpuścić. To wstęp do podsumowania całej trylogii, która mówi o tym, że Batman jest symbolem.

Wśród wiodących postaci odznacza się wyraźny trójpodział: Batman reprezentuje porządek, Joker chaos, zaś Harvey Dent przez swoją późniejszą przemianę jedno i drugie¹³¹. Batman ratuje Gotham przed przestępcami, zakładając kostium i maskę, dzięki czemu pozostaje w cieniu. Joker również ukrywa się za makijażem.

¹²⁹ Podaję za: Ted Meyer, *10 YEARS AFTER ITS RELEASE, 'THE DARK KNIGHT' HAS NEVER BEEN MORE RELEVANT*. Tłum. własne: HP. Tekst dostępny pod adresem:

<https://www.inverse.com/article/47152-the-dark-knight-10-year-anniversary> Odczyt: 8 maja 2020.

¹³⁰ Ewelina Kustra, *Rozszyfrować Batmana*, „Dziennik. Polska. Europa. Świat” 2008, nr 184, ss. 18-19.

¹³¹ Podaję za: Calie Schepp, *COLUMN: Revisiting 'The Dark Knight' (2008)*. Tłum. własne: HP. Tekst dostępny pod adresem: <https://www.idsnews.com/article/2018/08/entdarkknight081318> Odczyt: 4 maja 2020.

Co innego Dent – walczy o dobro Gotham podobnie jak Batman, lecz robi to ostentacyjnie na oczach świata. Nie ma co się dziwić, że ludzie wolą Harvey’ą. Przystojny, mierzący się z bezprawiem i skuteczny w swoich działaniach prokurator okręgowy jest lepszy niż jakiś tajemniczy nietoperz stawiający siebie ponad prawem¹³².

Film trwa ponad dwie i pół godziny, czego kompletnie się nie odczuwa. Akcja błyskawicznie posuwa się do przodu. Nie ma czasu na opłakiwanie tych, którzy odeszli, gdyż zaraz pojawia się kolejna przeszkoda, z którą trzeba się uporać. Nie wszystko zostało podane na tacy. Można wychwycić pewne luki fabularne, jak wtedy, kiedy Batman rzuca się, aby uratować Rachel, którą Joker zrzucił z okna. Scena skupia się na nich, ale co działo się wówczas na sali pełnej gości, którzy zostali w niej sam na sam z Księżciem Zbrodni? Tutaj wkracza wyobraźnia widza. Niektórzy słusznie byli przekonani o tym, że *Mroczny Rycerz* Nolana był odzwierciedleniem nastrojów panujących w Ameryce po napadzie na World Trade Center 11 września 2001 roku¹³³. Dlatego też aura filmu jest mroczna i przytłaczająca. Wszystko, co się dzieje, jest złe i prowadzi do złego. To właśnie za to wielu fanów tak bardzo pokochało adaptacje Nolana. Potrafili stanąć murem w ich obronie. Każdy, kto wyraził negatywną opinię na ten temat, tracił w ich oczach. Bywały przypadki, że niektórzy wysyłali pogróżki do krytyków filmowych, którzy niepochlebnie wyrazili się o filmach Nolana¹³⁴. Najdalej posunięte z takich zachowań zakończyło się strzelaniną w kinie Century Aurora 16 Movie na przedmieściach Denver podczas premiery ostatniej części z trylogii, *Mroczny Rycerz Powstaje* (2012). W jej wyniku zginęło dwanaście osób¹³⁵. Zaowocowało to późniejszym strachem związanym z nadchodzącą premierą *Jokera* (2019) w reżyserii Todda Phillipsa¹³⁶.

3.2 Analiza filmu pod tytułem *Legion Samobójców* w reżyserii Davida Ayera

¹³² Peter Bradshaw, *The Dark Knight*. Tłum. własne: HP. Tekst dostępny pod adresem: <https://www.theguardian.com/film/2008/jul/25/actionandadventure1> Odczyt: 4 maja 2020.

¹³³ Kaja Łuczyńska, *11 września w kinie amerykańskim*. Tekst dostępny pod adresem: http://ekrany.org.pl/kino_wspolczesne/11-wrzesnia-w-kinie-amerykanskim/ Odczyt: 1 czerwca 2020.

¹³⁴ Tomasz Żaglewski, dz.cyt., s.210.

¹³⁵ 12 ofiar strzelaniny na premierze "Mroczny Rycerz powstaje" w Denver. Tekst dostępny pod adresem: <https://fakty.interia.pl/raporty/raport-strzelanina-na-premierze/galerie/news-12-ofiar-strzelaniny-na-premierze-mroczny-rycerz-powstaje-w-nld.919746> Odczyt: 6 maja 2020.

¹³⁶ Tomasz Gardziński, „Joker” zachęci ludzi do popełniania morderstw? W sprawę zaangażowało się wojsko, a Warner Bros. wydał oświadczenie. Tekst dostępny pod adresem: <https://www.spidersweb.pl/rozrywka/2019/09/25/joker-warner-bros-film-kontrowersje-opinia/> Odczyt: 18 maja 2020.

Nadszedł zły okres dla filmów DC. Wytwórnia zaczęła opierać się przede wszystkim na tym, że postacie z ich uniwersum są znane nie tylko wielbicielom komiksów. Przecież niemal każdy inny człowiek słyszał o Batmanie, Supermanie czy Wonder Woman. Liczono, że dzięki tym bohaterom widzowie pojawią się w kinach. Tego typu rozwiązanie nie przypadło do gustu fanom. Najbardziej nie odpowiadało im wprowadzanie postaci w takim kształcie, w którym nie dba się o to, dlaczego tak naprawdę są przez nich lubiane¹³⁷. Podczas gdy DC nie oferowało nic nowego, Marvel zaczął myśleć nieszablonowo. Filmy MCU¹³⁸ obfitowały w intrygujące postacie, niebanalne rozwiązania fabularne czy błyskotliwy humor. Ten ostatni stał się niezawodny, gdyż był czymś, czego bardzo brakowało w filmach DC. Świadczy o tym chociażby fakt, iż poprzednie produkcje DCEU¹³⁹ zostały odebrane jako zbyt ponure. Nadchodzący *Legion Samobójców* miał to zmienić. Ze względu na ostatni film, a mianowicie *Batman v Superman: Świt sprawiedliwości* (2016), który zebrał nie tylko złe oceny krytyków, ale i nie przekroczył progu oczekiwanego sukcesu kasowego, postanowiono wytworzyć swego rodzaju otoczkę wokół zbliżającej się premiery *Legionu Samobójców*. Wykorzystano szokujące historie mówiące o tym, że aktorzy biją się nawzajem, aby przygotować się do roli. W mediach wspomniano również o tym, że Jared Leto jest wycieńczony rolą Jokera. Wszystko przez to, ile sił poświęcił, aby wykreować tę postać¹⁴⁰. Z *Legionem Samobójców* wiązano tak wielkie nadzieje, że planowano poszerzyć go o inne projekty. Miał to być osobny film o relacji Harley i Jokera¹⁴¹ oraz gra komputerowa¹⁴². Obydwa zostały wycofane ze względu na negatywne opinie dotyczące filmu. Należy również podkreślić, że był to pierwszy film DCEU, którego nie nakręcił Zack Snyder.

Akcja zaczyna się w chwili, w której Amanda Waller zjawia się w restauracji Cicada, aby spotkać się z Dexterem Tolliverem oraz Admiralem Olsenem. Minęło

¹³⁷ Tomasz Żaglewski, dz. cyt., s. 312.

¹³⁸ MCU, czyli Marvel Cinematic Universe to franczyza obejmująca filmy o superbohaterach produkowane przez Marvel Studios, które są oparte na komiksach Marvel Comics.

¹³⁹ DCEU, czyli DC Extended Universe to franczyza obejmująca filmy o superbohaterach produkowane przez Warner Bros., które są oparte na komiksach DC Comics.

¹⁴⁰ Angelica Jade Bastien, *Hollywood Has Ruined Method Acting*. Tłum. własne: HP. Tekst dostępny pod adresem: <https://www.theatlantic.com/entertainment/archive/2016/08/hollywood-has-ruined-method-acting/494777/> Odczyt: 11 maja 2020.

¹⁴¹ Ellie Harrison, *Joker: Jared Leto 'alienated and upset' by new Joaquin Phoenix movie*. Tłum. własne: HP. Tekst dostępny pod adresem: <https://www.independent.co.uk/arts-entertainment/films/news/joker-film-jared-letto-joaquin-phoenix-cast-reaction-upset-movie-a9150281.html> Odczyt: 11 maja 2020.

¹⁴² Jordan Dębowski, *Dlaczego NADAL nie ma nowej gry z Batmanem?* Materiał dostępny pod adresem: <https://www.youtube.com/watch?v=TyJdIwwlExA> Odczyt: 12 maja 2020.

kilka miesięcy od śmierci Supermana, w związku z czym zamierza przekonać ich do swojego projektu o nazwie Task Force X. W jego myśl superzłoczyńcy mieliby pracować na usługach rządu, ochraniając Amerykę przed niebezpieczeństwem. Aby przedstawić wybrany przez siebie skład, rzuca na stół teczkę z napisem Ściśle Tajne (litery są tak wielkie, że gdyby nie fakt, iż restauracja jest pusta, zapewne ujrzeliby je ludzie siedzący dwa stoliki dalej). Do ekipy miałyby należeć między innymi Deadshot. To zabójca na zlecenie. Specjalizuje się w każdym rodzaju broni palnej. Nigdy nie pudłuje. Kolejną kandydatką jest Harley Quinn, dziewczyna Jokera. Co ciekawe, wspomniano o tym, że była współwinna śmierci Robina, co nie miało miejsca w komiksach. Następny to Australijczyk znany pod pseudonimem Kapitan Boomerang, który uzyskał ze względu na broń, którą się posługuje. Jest alkoholikiem. Poza obowiązkową puszką mocnego trunku nosi pod płaszczem pluszaka w kształcie różowego jednorożca (podobno to jego fetysz). Jest jeszcze Zabójczy Kroko, który od dziecka cierpiał na ciężką chorobę dermatologiczną, przez co wyglądał jak potwór. Zna kanały jak własną kieszeń. Ma również świetną kondycję fizyczną, gdyż niegdyś był wrestlerem. Pojawia się również El Diablo – członek gangu z Los Angeles. Włada żywiołem ognia, nad którym nie do końca panuje. Oddał się dobrowolnie w ręce policji po tym, gdy przypadkiem spalił żywcem swoją żonę i dzieci. Na końcu listy znajduje się Slipknot, czyli człowiek, który wespnie się na wszystko. Wisienką na torcie miała być archeolog doktor June Moon, a dokładnie Enchantress. Podczas prowadzonych przez siebie badań natrafiła na starożytny posążek. Uwolniła z niego wiedźmę, która ją opętała. Tylko ten, kto znajdzie się w posiadaniu jej serca, może sprawować nad nią władzę. Należy wspomnieć o tym, że Amanda Waller przynosi ze sobą na spotkanie do Cicady. Legionem ma dowodzić pułkownik Rick Flag, który trzyma złoczyńców garści dzięki nanitowym ładunkom wybuchowym. Ma romans z doktor Moon. Później dołącza do nich jeszcze Azjatka o imieniu Katana, która ma ochraniać Ricka. Do walki z przeciwnikami używa miecza, w którym uwięzione są dusze jego ofiar (w tym jej zmarłego męża, który został nim zamordowany). Nic dziwnego, że tak duża ilość bohaterów może spowodować zagubienie przeciętnego widza.

Przez większość filmu odnosi się wrażenie, że akcja dzieje się w Gotham, lecz z czasem okazuje się, że jednak w Midway City, które jest drugim bardzo znanym, wzorowanym na Chicago miastem w uniwersum DC Comic, zamieszkiwanym przez superbohaterów. Wraz z aktywowaniem legionu i wysłaniem go do akcji,

wmawia się jego członkom, że nastąpił atak terrorystyczny i muszą eskortować najważniejszego człowieka w mieście w bezpieczne miejsce. Odnosi się wrażenie, jakoby ich wędrówka do celu nie miała końca. W międzyczasie wszyscy skaczą sobie do gardeł albo planują ucieczkę. Okazję wykorzystuje Slipknot, który decyduje się zaufać Kapitanowi Boomerangowi, przez co rychło ginie. Kiedy w końcu przybywają na miejsce, okazuje się, że szukali Amandy Waller. Wkrótce potem przez zrządzenie losu wychodzi na jaw prawdziwy powód ich misji – mają pokonać Enchantress oraz jej brata, Incubusa (jeżeli widz nie orientuje się w komiksach, nawet nie będzie wiedział, że tak się nazywa, ponieważ jego imię nie pada w trakcie filmu ani razu). Są świadomymi tego, że jeśli im się nie powiedzie, władze będą mogły przypisać im swoje błędy. Pomimo początkowych niesnasek, w obliczu zagrożenia uznają siebie za rodzinę i przyjaciół, nie pozwalając skrzywdzić siebie nawzajem. Koniec końców z ofiarą El Diablo udaje im się pokonać zło, aby potulnie wrócić do swoich cel, w których znów będą znęcali się nad nimi strażnicy. Z tą różnicą, że wypowiadają po drodze drobne życzenia, które poza skróconymi wyrokami mają wynagrodzić ich poświęcenie.

Jared Leto był bardzo zaskoczony, kiedy dowiedział się, że jego Joker jest aż tak krytykowany. Zwłaszcza, że w ostatnim czasie ostrożnie dobierał role, gdyż skupił się głównie na swoim zespole Thirty Second To Mars, którego jest wokalistą. Niewiele wcześniej zdobył też Oscara za rolę transseksualisty Rayona w filmie *Witaj w Klubie* (2013), co nie tylko wzmocniło jego przekonanie o swoim warsztacie aktorskim, ale też pogłębiło rozczarowanie odbiorem jego kreacji w *Legionie Samobójców*. Rzekomo Leto był bardzo zaangażowany w przygotowania do roli Jokera. Nawet tak bardzo, że już na wstępie popsuł sobie relację z resztą ekipy. Podrzucił Margot Robbie żywego szczura. Pozostali otrzymali martwą świnię, koraliki analne oraz zużyte prezerwatywy¹⁴³. Tłumaczył się, że w ten sposób chciał wejść w szalony umysł Księcia Zbrodni. Poza partnerami na planie nastawił przeciwko sobie również pracowników Warner Bros., którym nie tylko nie spodobały się jego metody aktor-

¹⁴³ Christopher Orr, *Suicide Squad Is the Worst of the Worst*. Tłum. własne: HP. Tekst dostępny pod adresem: <https://www.theatlantic.com/entertainment/archive/2016/08/suicide-squad-review/494669/> Odczyt: 11 maja 2020.

skie, ale również to sposób gry. Mówi się, że to właśnie oni wnioskowali o usunięcie większości scen z Jokerem¹⁴⁴.

Wszyscy spodziewali się, że Joker będzie przewodniczył legionowi¹⁴⁵. Tymczasem został zredukowany do pobocznej roli, niemającej zbyt wiele wspólnego z całą fabułą. Właściwie to film jest poświęcony przede wszystkim Harley Quinn. Wielu fanów oskarżyło Davida Ayera o to, że przedstawił ją w przedmiotowy sposób, zarzucając mu odebranie głębi postaci¹⁴⁶. Trudno się z tym nie zgodzić, wszak jedną z rzeczy, które najbardziej rzucają się w oczy jest jej skąpy kostium. Ponadto w filmie pojawia się sporo ujęć skupiających się na jej ciele, między innymi na brzuchu czy odsłoniętych pośladkach. Jedynie przez moment można zobaczyć oryginalny, znany z komiksów kostium Harley Quinn (nieco przypominający ten, który nosi Stańczyk na obrazie Jana Matejki), a mianowicie w scenie, w której tańczy z Jokerem. Ta scena jest adaptacją okładki komiksu pod tytułem *Batman: Harley Quinn* z 1999 roku, stworzonej przez Alexa Rossa¹⁴⁷. Jej osobowość również została spłycona. Niektóre z wypowiedzianych przez nią słów sprawiają, że jest odbierana jako słodka idiotka. W podejmowanych przez siebie działaniach Harley bazuje wyłącznie na swojej seksualności. W ten sposób manipuluje mężczyznami, od których dostaje to, czego akurat potrzebuje. To kobieta, która nie potrafi żyć sama. Potrzebuje do tego Jokera. Gdy ten przybywa, aby wyswobodzić ją z legionu, rzuca się w jego stronę, ignorując wszelkie konsekwencje, przez które mogłaby zostać pozbawiona życia. Joker woła ją jak psa, gwiżdżąc na nią. Jest tak bardzo uległa Jokerowi, że nawet nie ma problemu z dzieleniem się swoim ciałem z innymi mężczyznami, jeśli tylko on tego zażąda. Nie rozumie, że wykorzystuje ją w ten sposób do własnych celów. Nawet książka, którą czyta w swojej celi pod koniec filmu (*Between the sheets* autorstwa Molly O'Keefe), opowiada historię miłosną bardzo podobną do jej własnej.

¹⁴⁴ Megan Peters, *Suicide Squad Moviegoer Suing Warner Bros. For Falsely Advertising Deleted Joker Scenes*. Tłum. własne: HP. Tekst dostępny pod adresem: <https://comicbook.com/dc/news/suicide-squad-moviegoer-suing-warner-bros-for-falsely-advertisin/>. Odczyt: 11 maja 2020.

¹⁴⁵ Ben Child, *We should feel sorry for Jared Leto. His Joker never had a chance*. Tłum. Własne: HP. Tekst dostępny pod adresem: <https://www.theguardian.com/film/2019/oct/22/jared-letto-joker-suicide-squad-todd-phillips-joaquin-phoenix-batman>. Odczyt: 11 maja 2020.

¹⁴⁶ Dan Auty, *Suicide Squad Director Promises To "Do Better" Following Harley Quinn Criticism*. Tłum. Własne: HP. Tekst dostępny pod adresem: <https://www.gamespot.com/articles/suicide-squad-director-promises-to-do-better-follo/1100-6476247/>. Odczyt: 11 maja 2020.

¹⁴⁷ Nick Steinberg, *20 Hidden Details In 'Suicide Squad' You May Have Missed*. Tłum. własne: HP. Tekst dostępny pod adresem: <https://www.goliath.com/movies/20-hidden-details-in-suicide-squad-you-may-have-missed/>. Odczyt: 12 maja 2020.

Na makijaż Jokera składa się nienaturalnie blada cera, pomalowane na czarno powieki oraz usta zabarwione bordową szminką. Ma podkrążone oczy i wygolone brwi. Jego twarz pokryta jest kilkoma bliznami. Przez srebrne nakładki na zębach wygląda, jakby miał na nich apatrat ortodontyczny. Jego włosy są tak jaskrawozielone, że przypominają sztuczną trawę. Na jego ciele widnieje masa przypadkowych tatuaży, z których najgorszym jest napis „Damaged” na czole. Klasyczny uśmiech Jokera został zastąpiony tatuażem na dłoni, którą przykładą do ust, gdy zaczyna się śmiać. Jest szczupłej, ale atletycznej budowy ciała. W trakcie filmu nosi kilka różnorodnych kostiumów. Ten zabieg miał na celu pokazanie garderoby Jokera z różnych komiksów. W dodatku niemalże w każdym eksponuje swój nagi tors. Pośród nich znajduje się jeden, który można uznać za główny, przede wszystkim ze względu na kolor. Podczas napadu na laboratorium Van Crissa Joker ma na sobie fioletowy skórzany płaszcz oraz bokserki wrestlera. Czasem używa także winylowych rękawiczek w tym samym odcieniu. Poniekąd swoją stylizacją Joker przypomina stereotypowego alfonsa. W trakcie sceny w klubie siedzi w vipowskiej łoży, ubrany w białą rozpiętą koszulę z szelkami. W rękach trzyma laskę, na której się podpiera, co tylko zwraca uwagę na niezliczoną ilość złotych łańcuchów zawieszonych na szyi, zegarków i sygnetów.

Fotografia 4. Jared Leto jako Joker.

Źródło: <https://observatoriodocinema.uol.com.br/filmes/2016/06/esquadrao-suicida-coringa-segura-taco-de-beisebol-em-novas-imagens>

Jokerowi Jareda Leto bliżej do dzieciinniałego żartownisia aniżeli psychopatycznego zabójcy. Jego śmiech można porównać do rechotu. Wiele wykonywanych przez niego gestów pozostaje niezrozumiałych, gdyż są nieadekwatne do sytuacji. Ta postać nie jest podszyta niczym intrygującym. Jego gang przypomina bal prze-

bierańców, ponieważ w trakcie wykonywanych zleceń jego członkowie noszą różne kostiumy: pandy, kozy czy samego Batmana. Pan J. jest świadomy swojej pozycji w mieście, toteż każe podwładnym całować swój sygnet. To manipulant, któremu udało się ściągnąć Harley na złą stronę, wykorzystując jej uczucia, lecz w ich relacji pojawia się pewna niespójność. Joker nie kocha Harley, czego fabuła filmu trzyma się tylko na początku, a dokładniej podczas retrospekcji Quinn związanych z jej przemianą. Odwzajemnione uczucie Jokera zaczyna być widoczne w chwili, w której po tym, jak Harley wskoczyła do kadzi z chemikaliami, on postanawia jednak rzucić się za nią i ją uratować. Odtąd na jej widok dosłownie ślina cieknie mu z ust jak jakiemuś zwyrodnialcowi. Nazywa ją „złą suką, która jest ogniem jego bioder i ciągotą jego krocza”¹⁴⁸. Później, kiedy jeden ze współników Jokera odmawia mu przespania się z nią, co zostało odebrane przez niego jako zniewaga, zabija go. Następnie gdy Quinn trafia do aresztu, Joker stara się ją odzyskać. Cierpiąc z tęsknoty jest jeszcze bardziej szalony niż zwykle. Maluje ściany i swoją twarz markerem, a potem leży na podłodze z aureolą ułożoną z noży. Nad nimi znajdują się cztery ubranka dziecięce, co może odwoływać się do późniejszej wizji Harley wywołanej przez Enchantress, w której mają wspólnie z Jokerem dwójkę dzieci. Być może to znak, że właśnie je planowali. Możliwe również, że ten Joker miał być tak zły, iż morduje dzieci.

Wiele spodziewano się po *Legionie Samobójców*, co tłumaczy jego sukces kasowy. Niestety fani musieli obejść się smakiem. Wszystko oparto na obsadzie składającej się z dobrych aktorów, jednak to nie wystarczyło, aby wygrać ze słabym scenariuszem, postaciami bez psychologicznej głębi i kiepską reżyserią. Nawet aktor pokroju Willa Smitha nie potrafił zrobić niczego więcej ze swoją rolą, przez co jest mało przekonującym płatnym zabójcą. Z kolei Margot Robbie odniosła ogromny sukces. Dzięki roli Harley Quinn stała się tak sławna, że wylądowała na czwartym miejscu w rankingu najbardziej znanych i docenianych kobiet filmu, wyprzedzając takie osobistości jak Meryl Streep, Cate Blanchett czy Charlize Theron¹⁴⁹. Jared Leto zapewne odczuwał ogromną presję wywołaną przez brawurowe kreacje swoich poprzedników, a krótki czas na ekranie zagrał na jego niekorzyść. Mimo wszystko udało mu się stworzyć własną interpretację Księcia Zbrodni. Pomijając

¹⁴⁸ Cyt.za: *Legion Samobójców [Suicide Squad 2016]*, reż. David Ayer.

¹⁴⁹ Porównaj: *Ranking ludzi filmu, a dokładnie aktorek*. Ranking dostępny pod adresem: <https://www.filmweb.pl/ranking/person/actors/female> Odczyt: 18 maja 2020.

widoczne cięcia, zbędne efekty specjalne oraz schematyzm, to film który nieco odświeżył sposób patrzenia na produkcje DCEU. Co ważniejsze, to jedna z nielicznych historii, podczas której superzłoczyńcy stają się superbohaterami.

3.3 Analiza filmu pod tytułem *Joker* w reżyserii Todda Phillipsa

Trudno uwierzyć, że reżyser pokroju Todda Phillipsa, mający w swoim dobytku artystycznym takie filmy jak serię *Kac Vegas*, podoła stworzeniu nowego Jokera. Cóż, nie od dzisiaj wiadomo, że między komedią a tragedią jest cienka granica. Phillips inspirował się dziełami Martina Scorsese takimi jak *Taksówkarz* (1976) i *Król komedii* (1982)¹⁵⁰. Co ciekawe, w obydwóch główną rolę zagrał Robert De Niro, który zresztą znalazł się w obsadzie jako Murray Franklin. Już przed premierą film wzbudził wiele konrowersji oraz skrajnych opinii. *Joker* ujawnił swój potencjał po 76. Międzynarodowym Festiwalu Filmowym w Wenecji, na którym otrzymał ośmiominutowe owacje na stojąco¹⁵¹. Pojawiła się debata na temat możliwości wywołania zamieszek, usprawiedliwiana przemocą oraz inspirowania aktów terroru. Obawiano się powtórki sytuacji z premiery ostatniej części trylogii Christophera Nolana *Mroczny Rycerz Powraca* (2012). Tym bardziej, że według pogłosek napastnik miał na sobie maskę Jokera i powiedział policji, że nim jest¹⁵². Rodziny poległych ofiar wysłały nawet list do wytwórni Warner Bros., w którym zwróciły uwagę na możliwe zagrożenia związane z odbiorem filmu¹⁵³. W odpowiedzi, poza wyrazami współczucia, studio wytłumaczyło się w następujący sposób: [...] *Jednocześnie Warner Bros. uważa, że jedną z funkcji opowiadania historii jest prowokowanie trudnych rozmów na temat złożonych zagadnień. Nie popełniajcie błędu: ani fikcyjna postać Jokera, ani film, nie popierają jakiegokolwiek przemocy w świecie rzeczywistym. Nie jest intencją filmu, twórców ani studia, aby gloryfikować*

¹⁵⁰ David Ehrlich, 'Joker' Review: For Better or Worse, Superhero Movies Will Never Be the Same. Tłum. własne: HP. Tekst dostępny pod adresem: <https://www.indiewire.com/2019/08/joker-review-joaquin-phoenix-1202170236/> Odczyt: 27 maja 2020.

¹⁵¹ Herb Scribner, *This is the wrong time for 'Joker'*. Tłum. Własne: HP. Tekst dostępny pod adresem: <https://www.deseret.com/entertainment/2019/9/26/20883375/joker-movie-controversy-criticism-reviews-joaquin-phoenix> Odczyt: 27 maja 2020.

¹⁵² David Sims, *Untangling the Controversy Over the New Joker Movie*. Tłum. własne: HP. Tekst dostępny pod adresem: <https://www.theatlantic.com/entertainment/archive/2019/10/joker-movie-controversy/599326/> Odczyt: 22 maja 2020.

¹⁵³ Zack Sharf, *Families of Aurora Shooting Victims Send Warner Bros. Concerned Letter Over 'Joker' Release*. Tłum. własne: HP. Tekst dostępny pod adresem: <https://www.indiewire.com/2019/09/aurora-shooting-victims-joker-warner-bros-letter-gun-violence-1202176133/> Odczyt: 28 maja 2020.

tę postać¹⁵⁴. Przed premierą w Stanach Zjednoczonych, gdzie strzelaniny są na porządku dziennym, nie tylko wzmocniono linię obrony, ale również zakazano zakładania kostiumów bohaterów oraz wnoszenia akcesoriów na seanse¹⁵⁵. Ostatecznie obyło się bez tragicznych incydentów.

Wokół filmu krążą różne teorie spiskowe. Jedna z interpretacji zakłada, że wszystko, co zostało pokazane to tylko fantazja chorego Arthura, który opowiada ją lekarce w Azylu Arkham. Wskazywałyby na to między innymi wymyślony przez niego romans z Sophie, ciepłe przyjęcie przez jego idola Murray'a Franklina, a także wzmianka o tym, że kiedyś już zamknięto go w szpitalu psychiatrycznym. Najprawdopodobniej nigdy go nie opuścił. Druga z nich zwraca uwagę na wiek różniący Jokera i Batmana w filmie. Arthur miałby nie być tym prawdziwym Jokerem. Być może stając się przywódcą buntu Fleck stał się inspiracją dla powstania prawdziwego Jokera w przyszłości. Sam Todd Phillips nie zaprzeczył, że każda z tych hipotez może być prawdziwa¹⁵⁶. Wielu fanów zastanawiało się również nad losem sąsiadki Arthura, Sophie. Scena, w której nachodzi ją w jej mieszkaniu nie kończy się jednoznacznie. Słyszany później odgłos syren wskazywałyby na to, że zamordował ją podobnie jak innych. Wyjaśnienie przyszło ze strony autora zdjęć do filmu, Lawrence'a Shera. W jednym z wywiadów zdradził, iż jedna ze scen, która została wycięta, wyjaśnia tę tajemnicę¹⁵⁷. Rzekomo miała ona przedstawiać Sophie oglądającą występ Arthura w show Franklina. Poza tym powołał się na słowa Todda Phillipsa, który wielokrotnie podkreślał, że Arthur zabijał jedynie te osoby, które były dla niego złe, a Sophie nigdy nie wyrządziła mu krzywdy.

W celu stworzenia Gotham dołożono wszelkich starań, aby odtworzyć ponury Nowy Jork z przełomu lat siedemdziesiątych oraz osiemdziesiątych¹⁵⁸. Niemalże każdy element w tym mieście jest pokryty oszpecającym graffiti. Występuje w nim

¹⁵⁴ Cyt. za: Gracjan Mikitin, "Joker" nie będzie pokazywany w Aurorze - rodziny ofiar strzelaniny wysłały list do wytwórni. Tekst dostępny pod adresem: <https://fdb.pl/wiadomosci/39061-joker-nie-bedzie-pokazywany-w-aurorze-ofiary-strzelaniny-wyslaly-list-do-wytworni> Odczyt: 28 maja 2020.

¹⁵⁵ Chris Lee, *How Joker Became the Most Hated, Loved, Obsessed-Over Movie of 2019*. Tłum. własne: HP. Tekst dostępny pod adresem: <https://www.vulture.com/2019/10/all-the-joker-controversy-and-threats-explained.html> Odczyt: 21 maja 2020.

¹⁵⁶ Jakub Zagalski, "Joker": kim naprawdę był Arthur Fleck? Reżyser nie daje jasnej odpowiedzi. Tekst dostępny pod adresem: <https://film.wp.pl/joker-kim-naprawde-byl-arthur-fleck-rezyser-nie-daje-jasnej-odpowiedzi-6435173527439489a?src01=f1e45> Odczyt: 20 maja 2020.

¹⁵⁷ Jack Giroux, "Joker" Cinematographer Lawrence Sher on Contrasts and Chaos [Spoiler Interview]. Tłum. własne: HP. Tekst dostępny pod adresem: <https://www.slashfilm.com/joker-cinematographer-interview/> Odczyt: 27 maja 2020.

¹⁵⁸ Jeva Lange, *The star of Joker is New York as Gotham*. Tłum. własne: HP. Tekst dostępny pod adresem: <https://theweek.com/articles/869209/star-joker-new-york-gotham-city> Odczyt: 27 maja 2020.

wiele zabudowanych, niedokończonych konstrukcji, które stopniowo zżera rdza. Gdzieś widać się kłęby dymu. Wszystko wydaje się być brudne, a atmosfera równie ciężka jak napięta sytuacja związana z postępującymi rozruchami. Pojazdy komunikacji miejskiej ulegają korozji, robiąc wrażenie rozpadających się. Ponadto Gotham boryka się z problemem rosnących gór śmieci na ulicach. Sytuacji nie poprawia trawający strajk śmieciarzy. Do tego dochodzi plaga szczurów. W mediach mówi się o obawach odnośnie przenoszenia groźnych chorób, zwłaszcza tyfusu. Problem ten dotyczy zarówno biednych jak i bogatych, ponieważ smród ogarnął każdy zakamarek miasta. Brakuje miejsc pracy, stąd większość ludzi jest zmuszona do życia w okropnych warunkach. Wielu przedsiębiorców nie ma wyjścia i zamykają swoje interesy. Uwidoczniają się nierówności społeczne oraz wszechobecna korupcja. Bogaci ludzie są okropni, gdyż nie interesują się tym, jak żyje się tym biedniejszym. Nawet nie próbują zrozumieć ich sytuacji. Nie mają też dla nich litości. Biedni ludzie wcale nie są od nich lepsi, gdyż by wiązać koniec z końcem, parają się przestępstwem. Ten świat jest brzydki i niesprawiedliwy. System zawodzi na całej linii. Nie dba się o ludzi słabych. Ograniczenie środków na leczenie pokazuje, że Gotham ma gdzieś nawet lekarzy, którzy walczą o zdrowie i życie mieszkańców. Ignoruje się przemoc. Broń jest łatwo dostępna. Nikt nie próbuje walczyć z chaosem wywołanym przez demonstracje. Ludzie żyją skrajnie dobrze albo skrajnie źle. Wszystko wskazuje na to, że Gotham zmierza ku nieuchronnej katastrofie.

Joaquin Phoenix początkowo odrzucił rolę, gdyż nigdy nie był zainteresowany graniem w filmach komiksowych. Phillips nie dawał za wygraną, ponawiając swoją propozycję. Zależało mu na tym, ponieważ pisał scenariusz z myślą o Joaquinie¹⁵⁹. Kiedy udało mu się go przekonać, rozpoczęli przygotowania. Jego metamorfoza była szokująca głównie ze względu na utratę wagi – zrzucił do roli prawie dwadzieścia cztery kilogramy. Odmówił pomocy dietetyka i zwyczajnie zaczął się głodzić, twierdząc, że dzięki temu lepiej czuje się w postać¹⁶⁰. Rzeczywiście, głód odcisnął na nim swoje piętno. Był ciągle rozdrażniony, inaczej się poruszał oraz w

¹⁵⁹ Sergiusz Kurczuk, *"Joker": dlaczego Joaquin Phoenix wcześniej odmawiał udziału w filmach o superbohaterach?* Tekst dostępny pod adresem: <https://www.antyradio.pl/Filmy-i-seriale/Filmy/Joker-dlaczego-Joaquin-Phoenix-wczesniej-odmawial-udzialu-w-filmach-o-superbohaterach-37163> Odczyt: 31 maja 2020.

¹⁶⁰ Michalina Reda, *Joker - jak Joaquin Phoenix stracił na wadze? Zaskakujące podejście aktora.* Tekst dostępny pod adresem: <https://naekranie.pl/aktualnosci/joker-jak-joaquin-phoenix-stracil-na-wadze-zaskakujace-podejscie-aktora-1576923428> Odczyt: 31 maja 2020.

inny sposób odczuwał swoje ciało¹⁶¹. Kolejnym ważnym elementem do wyćwiczenia był śmiech. Phoenix od początku wyobrażał go sobie jako bolesne doświadczenie. Todd pokazał mu nagrania osób cierpiących na paragelię – niepohamowany i patologiczny śmiech¹⁶². Phoenix tak bardzo martwił się, czy zrobi to dobrze, że zaprosił Todda do siebie, aby mógł go przesłuchać¹⁶³. Aktor chodził również na naukę tańca¹⁶⁴. Jak się okazało, był to jeden z kluczowych elementów w kreowaniu postaci. W ręce wpadła mu także książka o politycznych zabójcach, którą postanowił przestudiować ze względu na różne portrety psychologiczne¹⁶⁵. Tak bardzo wczuwał się w rolę, że zaimprovizował wiele genialnych scen, takich jak taniec w łazience, zamknięcie się w lodówce czy zrzucenie zegara w pracy¹⁶⁶. Nie próbował też w żaden sposób konkurować ze zmarłym Heathem Ledgerem, którego zresztą znał osobiście. Twierdzi, że jego występ był nie do pobicia¹⁶⁷. Zdobywając nagrodę SAG Award oddał mu hołd mówiąc, że znalazł się tu właśnie dzięki niemu. Nazwał go również swoim ulubionym aktorem¹⁶⁸.

W tym wypadku Joker zyskuje imię i nazwisko wymyślone na potrzeby filmu, kompletnie nie związane z komiksem – Arthur Fleck. To wychudzony mężczyzna w średnim wieku. Mieszka w obskurnym mieszkaniu razem ze swoją matką. Stara się być dobrym synem, opiekując się nią i próbując zarobić pieniądze na życie jako uliczny klaun. Marzy o tym, aby zostać komikiem. Jego idolem jest Murray Franklin, którego program w ramach rodzinnego rytuału ogląda wieczorami z mat-

¹⁶¹ Yola Czaderska-Hayek, *Joaquin Phoenix o roli w Jokerze: Zaczęłam od śmiechu*. Wywiad dostępny pod adresem: <https://film.wp.pl/joaquin-phoenix-o-roli-w-jokerze-zaczalem-od-smiechu-6431152677374081a> Odczyt: 31 maja 2020.

¹⁶² Iza Łęcka, *Joker. Joaquin Phoenix o przygotowaniach do roli i wypracowaniu przerażającego śmiechu*. Tekst dostępny pod adresem: <https://www.ppe.pl/news/136033/joker-joaquin-phoenix-o-wypracowaniu-przerazajacego-smiechu.html> Odczyt: 31 maja 2020.

¹⁶³ Lindsey Barh, *Joaquin Phoenix discusses preparing for role in 'Joker'*. Tłum. własne: HP. Tekst dostępny pod adresem: <https://apnews.com/0cfcdb34f2df4f1bb6f38d8f002c72ef> Odczyt: 31 maja 2020.

¹⁶⁴ Kamila Gulbicka, *Joaquin Phoenix o roli "Jokera": Chodziłem na naukę tańca*. Tekst dostępny pod adresem: <https://film.wp.pl/joaquin-phoenix-o-roli-jokera-chodzilem-na-nauke-tanca-6472236556781185a> Odczyt: 31 maja 2020.

¹⁶⁵ Mike Jones, *Joaquin Phoenix Claims He Really Started To Go Mad Preparing For Joker*. Tłum. Własne: HP. Tekst dostępny pod adresem: <https://screenrant.com/joaquin-phoenix-joker-movie-preparation/> Odczyt: 31 maja 2020.

¹⁶⁶ Warner Bros. Entertainment, *Joker | Behind The Scenes with Joaquin Phoenix and Todd Phillips | Warner Bros. Entertainment*. Tłum. własne: HP. Film dostępny pod adresem: <https://www.youtube.com/watch?v=cLVNJ50vCDI> Odczyt: 1 czerwca 2020.

¹⁶⁷ Amir Kholam, *Joker: This Is How Joaquin Phoenix Prepared To Play The Character*. Tłum. własne: HP. Tekst dostępny pod adresem: <https://www.republicworld.com/entertainment-news/hollywood-news/how-did-joaquin-prepare-for-joker.html> Odczyt: 1 czerwca 2020.

¹⁶⁸ TNT, *Joaquin Phoenix: Award Acceptance Speech | 26th Annual SAG Awards | TNT*. Tł. Własne: HP. Film dostępny pod adresem: https://www.youtube.com/watch?time_continue=170&v=7YDpW-XSuoI&feature=emb_title Odczyt: 1 czerwca 2020.

ką. Zapewne to właśnie ona zachęciła go do wyboru takiej ścieżki życiowej. Od zawsze powtarzała mu, że urodził się, aby rozweselać innych, w co wierzył. Jest samotnikiem. Dystansuje się od społeczeństwa, jednak nie jest to wywołane brakiem potrzeby kontaktu z drugim człowiekiem. Nie jest świadomy, iż swoją mimiką lub gestami potrafi wprowadzić innych w dyskomfort. Arthur ma problemy z wyrażaniem i interpretowaniem swoich emocji. Przykładem jest scena, w której zostaje wezwany do gabinetu swojego szefa. Ten każe mu zwrócić znak, który jak uważa, ukradł. W rzeczywistości został zniszczony przez bandę dzieciaków, która go napałała i pobiła. Arthur nie broni się. Tylko uśmiecha się do niego szeroko, ale po wyjściu z pracy agresywnie kopie w śmietnik, dając upust swojemu gniewowi. Towarzyskie porażki tylko pogłębiają jego depresję oraz alienację. W związku z tym lubi wyobrażać sobie siebie jako osobę kochaną, aprobowaną i podziwianą. Jedno z tych wyobrażeń obrazuje Arthura zajmującego miejsce wśród publiczności u Franklina. W trakcie emisji programu jego guru zaprasza go na scenę, gdzie wychwala go mówiąc, iż oddałby wszystko, aby mieć takiego syna. Pojawia się tutaj również motyw ojca, którego brakuje Arthurowi. W drugim wyobrażeniu wytwarza romans ze swoją sąsiadką Sophie, która wspiera go w ważnych dla niego chwilach. Podobnie Arthur tańczy, gdy jest sam, wizualizując siebie jako męskiego i atrakcyjnego dominanta. Te fantazje pomagają mu przetrwać w jego beznadziejnej, monotonnej i pozbawionej blasku egzystencji.

Arthur stara się żyć normalnie jak każdy inny człowiek. Chodzi do lekarza, bierze leki i dostosowuje się do zaleceń behawioralnych. Kiedy jeden z jego współpracowników chce mu dać broń, odmawia, wiedząc, że ze swoimi zaburzeniami nie powinien jej przy sobie mieć. Wiadomo również, że raz poddał się leczeniu w Azylu Arkham. W ramach terapii Arthur prowadzi zeszyt, w którym zapisuje swoje skecze oraz przemyślenia. Pojawiają się tam również pewne alarmujące znaki: podarte strony, dziwne bazgroły, zdjęcia nagich kobiet z czasopism pornograficznych, a także zapiski dotyczące jego myśli samobójczych. Mimo tego jego terapeutka nie za bardzo się tym przejmuje. Może gdyby wzięła to na poważnie, mogłaby ustrzec Arthura przed nadchodzącymi tragicznymi wydarzeniami. W końcu coś w nim pęka i zabija trzech bogaczy z Wall Street, pracowników Wayne Investments. O ile dwóch pierwszych zabija w akcie samoobrony, ponieważ zaczęli go brutalnie bić, to za trzecim, który próbował uciec, podąża z premedytacją. Dopiero teraz, kiedy z ofiary stał się sprawcą, czuje się lepiej. Sam mówi później, iż dotychczas nawet nie wie-

dział, że istnieje. Nieświadomie staje się także twarzą buntu mieszkańców Gotham, którzy podobnie jak Arthur zostali zepchnięci przez elity na margines społeczny. W ten sposób zyskuje swoją wymarzoną publiczność.

Dotychczas uśmiech Jokera był efektem oszpececia, okaleczenia lub elementem makijażu mającym wywoływać niepokój u innych. Śmiech Arthura jest wynikiem choroby spowodowanej przez wypadek w dzieciństwie. O ile napady są określane jako niezależne od odczuwanych emocji, można zauważyć, iż z reguły Arthur cierpi na nie w wyniku zdenerwowania, wstydu czy lęku. Dlatego śmiech, wyraz wesołości jest niezgodny z jego stanem wewnętrznym. Te napady są dla niego tak niewygodne i uciążliwe, że próbując je powstrzymać płacze, jąka się, a nawet dławi. Z tego powodu jego emocje są źle odbierane przez pozostałych, co w większości wypadków przysparza mu kłopotów. Dlatego nosi przy sobie karteczkę informującą o jego schorzeniu, którą pokazuje ludziom podczas ataku, aby móc się wytłumaczyć. Niejednokrotnie używa swojego maniakalnego śmiechu, aby ukryć swoją wewnętrzną rozpacz, jak w scenie, w trakcie której śmieją się w pracy z karła Gary'ego. Arthur dołącza do tego, próbując zachować pozory integrowania się, chociaż wcale go to nie bawi. Zwłaszcza, iż sam przez swoją odmienność jest traktowany podobnie do niego.

Kostium Jokera jest odwzorowaniem nie tylko tego, jaką pracę uprawiał, ale również czasu, w którym toczy się akcja. W tamtym okresie, to jest na przełomie lat siedemdziesiątych i osiemdziesiątych, większość kolorystyki oscylowała wokół brudnej zieleni, pomarańczu, niebieskiego i szarego¹⁶⁹. Między innymi dlatego odstąpiono od tradycyjnego fioletowego garnituru Jokera. Ten miał przede wszystkim opisywać postać, pokazać w jaki sposób żyje. Jako że Arthur mieszkał z matką, zapewne wrzucał wszystko do jednego prania razem z nią¹⁷⁰. Przed przemianą jego garderoba obfitowała w ponure kolory, niezbyt widoczne dla otoczenia jak on sam. Po przemianie rozjaśnił je, kontrastując z ponurym Gotham. Na jego strój składa się jaskrawoczerwony garnitur, ochrowa kamizelka oraz zielona koszula z kołnierzy-

¹⁶⁹ Marcin Radomski, „Nie wiedziałem, kiedy Joaquin Phoenix grał, a kiedy był sobą”. Rozmawiamy z autorem zdjęć do „Jokera”. Wywiad dostępny pod adresem: <https://papaya.rocks/pl/people/nie-wiedzialem-kiedy-joaquin-phoenix-gral-a-kiedy-był-sobą-r> Odczyt: 1 czerwca 2020.

¹⁷⁰ Podaję za: Lizzie Wright, *Looking Like a Clown: Fashion in Todd Phillips' Joker*. Tłum. własne: HP. Tekst dostępny pod adresem: <https://www.thegryphon.co.uk/2019/10/18/looking-like-a-clown-fashion-in-todd-phillips-joker/> Odczyt: 1 czerwca 2020.

kiem. Poszczególne części garderoby zostały wykonane z poliestru¹⁷¹. Jego makijaż miał być odwzorowaniem maski, która stała się modna wśród uczestników buntu, a także tego, który nosił w pracy. Z tym wyjątkiem, że nie obrysowywał ust czarnym konturem. Niegdyś za makijażem klauna ukrywał swoją depresję, a teraz nie boi się obnosić ze swoim szaleństwem. Jego makijaż jest równie naturalny co Ledgera, gdyż rozmazuje się z upływem czasu. Twarz została pomalowana na białą, w obrębie oczu pojawiły się niebieskie romby, a na czole narysowane czerwone brwi. Nos i uśmiech zostały naznaczone w tym samym odcieniu. Swoje włosy Arthur farbuje w łazience na odcień zieleni przypominający brokuł. Tak oto wizerunek Jokera został zinterpretowany na nowo.

¹⁷¹ Daron James, *How Makeup, Hair and Costume Team Gave 'Joker' a New Look for Origin Story*. Tłum. własne: HP. Tekst dostępny pod adresem: <https://variety.com/2019/artisans/production/joker-makeup-hair-costume-team-1203356564/> Odczyt: 1 czerwca 2020.

Fotografia 5. Joaquin Phoenix jako Joker.

Źródło: <https://kabayanweekly.com/joker-debuts-with-93-5-million-on-october/>

Taniec w *Jokerze* jest bardzo symboliczny. Towarzyszy Arthurowi przez cały film. Na początku jego ruchy są nieco skrepowane, lecz z czasem stają się coraz bardziej swobodne. To tak, jakby Joker siedział w nim od zawsze, próbując się uwolnić. Jednak nie można zaliczyć do tego jednej z pierwszych scen, w której tań-

czy jako klaun. To przedstawienie, część jego pracy¹⁷². Taniec jest dla niego swego rodzaju ucieczką. Pomaga mu się zrelaksować oraz wyrazić narastające w nim emocje. Kluczowym momentem jest scena w łazience, po tym jak Arthur dokonuje swojego pierwszego zabójstwa. Wykonywany przez niego taniec jest powolny i spokojny, nieco przypominający tai-chi¹⁷³. Od tej chwili Arthur uwalnia się, w pełni oddając tańcowi. Dostraja się do swojej wewnętrznej muzyki. Jest w tym bardziej odważny, jakby wystawiał się na publiczny widok. Kolejnym stał się ikoniczny taniec na schodach przed pójściem do show Murray'a Franklina. Poza energicznymi ruchami rąk, wykonuje również kopniaki. Niegdyś to on był kopany, a teraz sam to robi¹⁷⁴. Ten taniec to wyzwolenie. W tym ruchu jest coś lekkiego. Wszystko wydaje się być czystym impulsem. To sposób wyrażania siebie.

Na uwagę zasługuje soundtrack, który w dużej mierze przyczynił się do wytworzenia specyficznego klimatu filmu. Został podzielony na dwie części: jedna to kompozycje wiolonczelistki Hildur Guðnadóttir, zaś druga utwory komercyjne takie jak *That's Life* Franka Sinatry, *White Room* zespołu Cream czy *Rock And Roll Part 2* Garry'ego Glittera. Ze względu na wykorzystanie tej ostatniej wybuchł skandal. Media oraz fani zwrócili uwagę na to, iż jej autor w 2015 roku został skazany na szesnaście lat pozbawienia wolności za pedofilię¹⁷⁵. Sprzeciwiano się, by dzięki *Jokerowi* Garry dorobił się jakichkolwiek pieniędzy. Spór szybko został rozwiązany. Okazało się, że prawa autorskie należą do dwóch wytwórni: Snapper Music i Universal Music Publishing Group, które nie zamierzają wypłacać mu tantiem¹⁷⁶. Co się tyczy muzyki Hildur, powstawała ona w dosyć specyficznych warunkach. Prace nad nią trwały aż półtora roku. Z reguły kompozytorzy piszą utwory na podstawie gotowych już nagrań. W tym wypadku było odwrotnie. Hildur otrzymała od

¹⁷² Tom Chapman, *Joker: There's A Reason Why Phoenix's Character Dances So Much*. Tłum. Własne: HP. Tekst dostępny pod adresem: <https://www.cbr.com/joker-theres-a-reason-why-phenixs-character-dances-so-much/> Odczyt: 1 czerwca 2020.

¹⁷³ Owen Gleiberman, *Why 'Joker' Is About All of Us*. Tłum. własne: HP. Tekst dostępny pod adresem: <https://variety.com/2019/film/columns/why-joker-is-about-all-of-us-joaquin-phenix-todd-phillips-1203376414/> Odczyt: 22 maja 2020.

¹⁷⁴ Gia Kourlas, *'Joker': A Dance Critic Reviews Joaquin Phoenix's Moves*. Tłum. Własne: HP. Tekst dostępny pod adresem: <https://www.nytimes.com/2019/10/11/arts/dance/joaquin-phenix-dancing-joker.html> Odczyt: 1 czerwca 2020.

¹⁷⁵ Tomasz Gardziński, „Joker” budzi olbrzymie kontrowersje w kinie i poza nim. W filmie użyto piosenki artysty skazanego za pedofilię. Tekst dostępny pod adresem: <https://www.spidersweb.pl/rozrywka/2019/10/07/joker-pedofilia-film-gary-glitter-piosenka-soundtrack/> Odczyt: 31 maja 2020.

¹⁷⁶ „Joker”. Twórcy nie usuną z filmu piosenki skazanego pedofila. Tekst dostępny pod adresem: <https://kultura.gazeta.pl/kultura/7,114438,25321305,joker-tworcy-nie-usuna-z-filmu-piosenki-skazanego-pedofila.html> Odczyt: 31 maja 2020.

twórców scenariusz i na jego podstawie, używając swojej wyobraźni i empatii, skomponowała poszczególne brzmienia. Jej muzyka towarzyszyła ekipie przez cały proces nakręcania filmu. Puszczano ją na planie, aby wczuć się w pożądany nastrój. Wiele ujęć zostało pod nią nakręconych, stąd tak idealnie współgra z obrazem¹⁷⁷. W wielu przypadkach nawet nie było konieczności podkładania dźwięku w postprodukcji¹⁷⁸. Sam Joaquin Phoenix przyznał, że utwór zatytułowany *Bathroom Dance* pomógł mu w przemianie z Arthura Flecka w Jokera, a także zainspirował go do za-improvizowania sceny tańca¹⁷⁹. Zamierzeniem autorki było, aby te mroczne i niepokojące tony oddawały wewnętrzny stan Arthura – jego negatywne emocje, chaos, wojnę w umyśle¹⁸⁰. W większości utworów główne tony zdobywa przeciągająca się wiolonczela, natomiast reszta orkiestry jest jedynie subtelnym tłem. Wraz ze zmianami zachodzącymi w Arthurze i rosnącym napięciem muzyka z monotonnej zmienia się w bardziej dynamiczną. To wyjątkowo przytłaczające i gnębiące. Widz czuje się po jej odsłuchaniu źle. Niemal tak źle jak Arthur. Praca Hildur Guðnadóttir została doceniona na 92. Ceremonii Wręczenia Oscarów, gdzie otrzymała nagrodę w kategorii Najlepsza Muzyka Filmowa, stając się tym samym czwartą kobietą zdobywającą Oscara za muzykę¹⁸¹.

Zaskakuje wiek Bruce’a Wayne’a, który jest tutaj dzieckiem. Pojawia się możliwość występowania rodzinnych więzów między nim a Jokerem. Matka Arthura, Penny Fleck, kiedyś pracowała u Wayne’ów. Od pewnego czasu nieustannie pisze listy do ojca Bruce’a, Thomasa. Arthur czytając jeden z nich dowiaduje się, że miała wtedy z nim romans, lecz ze względu na jego wizerunek musieli zatuszować sprawę. Wyznała mu, że to właśnie on jest jego ojcem. Arthur chcąc go poznać, udaje się najpierw pod jego willę. Przed bramą zastaje jednak Bruce’a, którego pró-

¹⁷⁷ Marcin Kozicki, *HILDUR GUÐNADÓTTIR :: JOKER (OST) (RECENZJA)*. Tekst dostępny pod adresem: <http://www.stacjaislandia.pl/aktualnosci/muzyka/recenzje-albumow/hildur-gudnadottir-joker-ost-recenzja/> Odczyt: 27 maja 2020.

¹⁷⁸ Tim Greiving, *Composer Hildur Guðnadóttir Finds The Humanity In 'Joker'*. Tłum. własne: HP. Tekst dostępny pod adresem: <https://www.npr.org/2019/10/03/766172923/composer-hildur-gu-nad-ttir-finds-the-humanity-in-joker?t=1590596409187> Odczyt: 27 maja 2020.

¹⁷⁹ Mark Salisbury, *How 'Joker' composer Hildur Guðnadóttir's music was used to inspire the actors on set*. Tłum. własne: HP. Tekst dostępny pod adresem: <https://www.screendaily.com/features/how-joker-composer-hildur-gudnadottirs-music-was-used-to-inspire-the-actors-on-set/5146783.article> Odczyt: 27 maja 2020.

¹⁸⁰ Alex Godfrey, *Joker and Chernobyl composer Hildur Guðnadóttir: 'I'm treasure hunting'*. Tłum. własne: HP. Tekst dostępny pod adresem: <https://www.theguardian.com/music/2019/dec/13/joker-and-chernobyl-composer-hildur-gunadottir-im-treasure-hunting> Odczyt: 27 maja 2020.

¹⁸¹ Jarek Szubrycht, *To przy jej muzyce Joaquin Phoenix tańczy w "Jokerze". Hildur Guðnadóttir z Oscarem za soundtrack*. Tekst dostępny pod adresem: <https://wyborcza.pl/7,113768,25681567,joaquin-phoenix-zatanczyl-jak-mu-zagrala-hildur-gu-nadottir.html> Odczyt: 31 maja 2020.

buje rozśmieszyć za pomocą wykonywanych sztuczek. Po chwili zjawia się przy nich Alfred, który obwieszcza Arthurowi, że jego matka miała urojenia. Arthur nie dając mu wiary, nachodzi Thomasa w przerwie na toaletę w trakcie seansu, na który udał się wraz ze swoją żoną. Podczas ich spotkania słyszy, że był adoptowany, a jego matka została aresztowana i zamknięta w Azylu Arkham. Pragnąc niepodważalnych dowodów, udaje się tam po dokumenty. Potwierdzają się jego najgorsze obawy. W dodatku okazuje się, że partner jego matki znęcał się fizycznie nad nimi, na co Penny w ogóle nie reagowała. W trakcie jednej z bójek doszło do wypadku, w którym Arthur doznał poważnego urazu głowy, co wywołało jego ataki śmiechu. Film kwestionuje także wizerunek Thomasa Wayne'a. W komiksach oraz dotychczasowych filmach był przedstawiany jako filantrop, wizjonerski milioner. Rzeczywiście, w *Jokerze* niektórzy również spostrzegają go w ten sposób, chociażby matka Arthura. Tutaj Wayne kandyduje na burmistrza Gotham. Publicznie nazywa mniej zamożnych obywateli zazdrosnymi o sukces tych lepiej usytuowanych od siebie. Twierdzi, że beznadziejne położenie, w którym się znajdują, mają na własne życzenie. Porównuje ich do klaunów. Co gorsza, pomimo rosnącego sprzeciwu, nie przeprasza za swoje słowa. Stara się jednak zrobić dobrą minę do złej gry, zapewniając, iż ma na celu wyrwanie uciśnionych z nędzy. Nazywa siebie ich jedyną nadzieją. To jedno wielkie medialne kłamstwo. Gdy spotyka się z Arthurem, jego pierwsze pytanie w jego stronę dotyczy dania autografu. To człowiek zainteresowany tylko własnym sukcesem. Mówi o oczyszczeniu miasta, a poniża i bije chorego człowieka. Podczas rozboju dochodzi do napadu i zabójstwa rodziców Bruce'a, a więc w symboliczny sposób pokazuje się narodziny Batmana.

Aby stworzyć Jokera u Tima Burtona, trzeba było wrzucić go do kadzi z chemikaliami. By stworzyć Jokera u Todda Phillipsa, wystarczyło wpuścić go między społeczeństwo, które uczyniło z niego mordercę. Film doskonale odpowiada na pytanie, które powinno się zadawać w stosunku do złoczyńców, a mianowicie: Co ich do tego doprowadziło? Zamiast: Co jest z nimi nie tak? To z pewnością najśmielszy i najbardziej wyczekiwany film komiksowy z uniwersum DC od czasów *Mrocznego Rycerza* (2008). Zresztą Joaquin Phoenix, podobnie jak Heath Ledger, skończył z Oscarem w ręku za rolę Księcia Zbrodni. Odnosząc się do powstałych kontrowersji, możliwe, że *Joker* został zrealizowany w złych czasach. W czasach, w których przemoc i zastraszanie innych są na porządku dziennym. Być może wielu widzów nadinterpretowuje pewne aspekty, doszukując się przesłanek odnośnie rze-

czywostości, zamiast po prostu potraktować film jako fikcyjną historię człowieka, która ma dostarczyć emocji. Zwłaszcza, że jest adaptacją komiksowego superzłoczyńcy. Istnieje wiele innych brutalnych filmów, jak chociażby seria o Johnie Wicku, do której Todd Phillips odwołał się w akcie obrony przed falą krytyki¹⁸². Każdy, kto miał przyjemność oglądać którykolwiek z tych filmów, wie, jak bardzo jest absurdalny, przez co nikt nie bierze dokonywanych przez tytułowego bohatera zabójstw na poważnie. Problemem *Jokera* stał się jego realizm, intymne spojrzenie na afekty zbrodni. To nie jest typowy film o superbohaterach lub superzłoczyńcach, pełny wymyślnych kostiumów, scen akcji, efektów specjalnych. Sam Joker jest pozbawiony jakichkolwiek nadprzyrodzonych zdolności. Wreszcie przedstawienie jednego z najgorszych komiksowych arcyłotrów jako antybohatera, a nie czarny charakter, wpłynęło na interpretację filmu. Trudno opowiedzieć się po którejkolwiek ze stron. Stwierdzić jednomyślnie, czy Joker był dobry, czy zły, a ludzie lubią myśleć zerojedynkowo. Widzieć czarne albo białe. Wszystko albo nic. Dobro albo zło. Mało kiedy widzą coś pośrodku, a przecież życie jest dużo bardziej złożone niż dwie skrajności.

¹⁸² Zack Sharf, *Todd Phillips Calls Out 'Joker' Violence Being Held to Different Standard Than 'John Wick'*. Tłum. własne: HP. Tekst dostępny pod adresem: <https://www.indiewire.com/2019/09/joker-violence-todd-phillips-john-wick-action-movies-1202176393/> Odczyt: 27 maja 2020.

ZAKOŃCZENIE

Joker to postać, którą można zinterpretować na wiele sposobów. Rzadko zdarza się, aby czarny charakter zdobył taką samą popularność jak superbohater. Jednak udało mi się zrealizować założony cel za pomocą analizy poszczególnych filmów oraz występującego w nich Jokera. Dzięki temu można zaobserwować przemianę tej postaci z czarnego charakteru w antybohatera.

Wyszczególnienie cech każdej z filmowych kreacji umożliwiło wykazanie różnic pomiędzy nimi. Postać Jokera zmieniała się nie tylko w zależności od tego, w jakim czasie powstawał film, ale również od tego, w jakim stylu ten film nakręcono, co w szczególności można zaobserwować po kostiumie oraz makijażu Księcia Zbrodni. Wpływ na cechy, którymi charakteryzuje się Joker, ma także gatunek filmu, albowiem o ile czarny charakter pasuje do filmu akcji, o tyle niezbyt wpisuje się w dramat psychologiczny, w którym postać winna być złożona psychologicznie i niekoniecznie wzbudzać negatywne uczucia u widza.

Zagłębianie się w postać Jokera jest wymagające zarówno dla aktora odtwarzającego jego rolę, jak i każdej osoby, która próbuje wejść w jego umysł. Niezależnie od interpretacji tej postaci jest ona zawsze przepełniona negatywnymi emocjami, co również miało wpływ na efektywność pisanie niniejszej pracy. Obostrzenia związane z pandemią koronawirusa dodatkowo utrudniły dostęp do materiałów źródłowych, z których zamierzałam skorzystać, ale z czasem udało mi się znaleźć ich odpowiedniki w Internecie. Niektóre źródła musiałam analizować wtórnie ze względu na sporą ilość elementów, których nie sposób dostrzec od razu. Problem ten dotyczył zwłaszcza filmów. Dzięki temu zrealizowałam więcej hipotez, niż wcześniej założyłam, a także rozszerzyłam swoją wiedzę, co przełożyło się bezpośrednio na treść pracy.

Z pewnością nie udało się wyczerpać tematu, ponieważ można by rozszerzyć go o animację i gry komputerowe. Warto byłoby wspomnieć o kreacji Marka Hamilla, w *Batman The Animated Series* (1992-1995) oraz w grach *Batman: Arkham Asylum* (2009) oraz *Batman: Arkham City* (2011). W szczególności chciałabym kontynuować temat gier komputerowych, w których występowała postać Jokera.

BIBLIOGRAFIA

1. Antybohater [w:] *Uniwersalny Słownik Języka Polskiego PWN*. Red. Prof. Stanisław Dubisz. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN 2008.
2. Basara Zbigniew, *Nowy Joker, czyli kanonizacja Ledgera*, „Gazeta Wyborcza” 2008, nr 167.
3. Bolland Brian, Moore Alan, *Batman: Zabójczy Żart*. Tłum. Tomasz Sidorkiewicz. Warszawa: Egmont Polska 2012.
4. Brubaker Ed, Mahnke Doug, Patrick Zircher, Aaron Sowd. *Batman: Człowiek, który się śmieje*. Tłum. Tomasz Sidorkiewicz. Warszawa: Egmont Polska 2014.
5. Burke Liam, *The Comic Book Film Adaptation: Exploring Modern Hollywood's Leading Genre*. Tłum. własne: HP. Jackson: University Press of Mississippi 2015.
6. Burton Tim, *Burton on Burton: 2nd Revised Edition*. Tłum. własne: HP. Londyn: Faber and Faber 2006.
7. Gabilliet Jean-Paul, *Of Comics And Men: A Cultural History of American Comic Books*. Tłum. Bart Beaty, Nick Nguyen. Jackson: University Press Of Mississippi 2010.
8. Grimal Pierre, *Słownik mitologii greckiej i rzymskiej*. Wrocław: Zakład Narodowy Im. Ossolińskich 2008.
9. Herbert Zbigniew, *Ten obrzydliwy Terystes* [w:] Tegoż, *Król Mrówek*. Kraków: Wydawnictwo A5 2001.
10. Jones Alan, *Batman*. Tłum. własne: HP. „Cinefantastique” 1989, nr 20.
11. Kłosińska Anna, Sobol Elżbieta, Stankiewicz Anna, *Czarny Charakter* [w:] *Wielki Słownik Frazeologiczny PWN z Przysłowiami*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN 2005.
12. Kustra Ewelina, *Rozszyfrować Batmana*, „Dziennik. Polska. Europa. Świat” 2008, nr 184.
13. Maslon Laurence, *Superheroes!: Capes, Cowls, and the Creation of Comic Book Culture*. Tłum. własne: HP. Nowy Jork: Corwn Archetype 2013.
14. McDougal Dennis, *Five Easy Decades: How Jack Nicholson Became the Biggest Movie Star in Modern Times*. Tłum. własne: HP. Hoboken, New Jersey: John Wiley & Sons 2008.

15. Oleksiewicz Maria, *Batman*. „Film” 1989, nr 44.
16. *The Encyclopedia of sexism in American films*. Tłum. własne: HP. Red. Dymond Joan, Fennelly Kristina, Jimenez Salvador, Erica Murguía. Londyn: Rowman & Littlefield 2019.
17. Wolff Ryszard, *Żyjemy w Epoce Dziwolągów*, „Polityka” 2014, nr 02.
18. Żaglewski Tomasz, *Kinowe Uniwersum Superbohaterów. Analiza współczesnego filmu komiksowego*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN 2017.
19. Żurawski Sławomir, *Epoki Literackie Antyk Tom 1*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN 2008.
20. Allison Mark, *Batman (1966) is a Postmodern Masterpiece*. Tłum. własne: HP. <https://www.denofgeek.com/movies/batman-1966-is-a-postmodern-masterpiece/> Odczyt: 7 kwietnia 2020.
21. Aune Sean P., *Happy 30th anniversary to Batman 1989*. Tłum. własne: HP. <https://batman-news.com/2019/06/23/happy-30th-anniversary-to-batman-1989/> Odczyt: 11 kwietnia 2020.
22. Auty Dan, *Suicide Squad Director Promises To "Do Better" Following Harley Quinn Criticism*. Tłum. Własne: HP. <https://www.gamespot.com/articles/suicide-squad-director-promises-to-do-better-follo/1100-6476247/> Odczyt: 11 maja 2020.
23. Barh Lindsey, *Joaquin Phoenix discusses preparing for role in 'Joker'*. Tłum. własne: HP. <https://apnews.com/0cfcdb34f2df4f1bb6f38d8f002c72ef> Odczyt 31 maja 2020.
24. Bastián Angelica Jade, *Hollywood Has Ruined Method Acting*. Tłum. własne: HP. <https://www.theatlantic.com/entertainment/archive/2016/08/hollywood-has-ruined-method-acting/494777/> Odczyt: 11 maja 2020.
25. Bigelov Bruce V., *Cesar Romero Thinks 'Batman' Is a Joke*. Tłum. własne: HP. <https://apnews.com/32a989bf36bf446b1183432f8e95844b> Odczyt: 8 kwietnia 2020.
26. Black Jake, *15 most insane weapons used by The Joker*. Tłum. własne: HP. <https://screenrant.com/most-insane-joker-weapons/> Odczyt: 25 lutego 2020.
27. Blednicka Dorota, *Don Kichot z Manczy: charakterystyka*. <https://klp.pl/don-kichote/a-9480.html> Odczyt: 24 lutego 2020.
28. Bonthuys Darryn, *Batman 1989 thirty years later – How Jack Nicholson's casting as the Joker elevated the superhero film genre*. Tłum. własne: HP.

- <https://www.criticalhit.net/entertainment/batman-1989-thirty-years-later-how-jack-nicholsons-casting-as-the-joker-elevated-the-superhero-film-genre/> Odczyt: 13 kwietnia 2020.
29. Boone Jean, *Interview with Cast of Batman, The Movie (1966)*. Tłum. własne: HP. https://texasarchive.org/2008_00062 Odczyt: 7 kwietnia 2020.
30. Bradley Laura, *The Evolution of the Joker*. Tłum. Własne: HP. <https://www.vanityfair.com/hollywood/photos/2016/08/the-joker-character-evolution-movies-and-tv> Odczyt: 5 kwietnia 2020.
31. Bradshaw Peter, *The Dark Knight*. Tłum. własne: HP. <https://www.theguardian.com/film/2008/jul/25/actionandadventure1> Odczyt: 4 maja 2020.
32. Carey Matt, *You don't know Jack (Nicholson)*. Tłum. własne: HP. <https://edition.cnn.com/2013/11/08/showbiz/celebrity-news-gossip/jack-nicholson-you-dont-know-jack/> Odczyt: 12 kwietnia 2020.
33. Carmona Justin Jude, *Top 10 Weapons In Comics*. Tłum. Własne: HP. <https://web.archive.org/web/20131014163841/http://www.comicsbulletin.com/columns/289/top-10-weapons-in-comics/> Odczyt: 25 lutego 2020.
34. Cavanaugh Michael, *How Tim Burton's 'Batman' radically changed the superhero-movie landscape 30 years ago*. Tłum. własne: HP. https://www.washingtonpost.com/lifestyle/style/how-tim-burtons-batman-radically-changed-the-superhero-movie-landscape-30-years-ago/2019/05/30/9473bede-8233-11e9-95a9-e2c830afe24f_story.html
35. Cecchini Mike, *The Early History of the Batman TV Series*. Tłum. własne: HP. <https://www.denofgeek.com/tv/the-early-history-of-the-batman-tv-series/> Odczyt: 6 kwietnia 2020.
36. Chapman Tom, *Joker: There's A Reason Why Phoenix's Character Dances So Much*. Tłum. Własne: HP. <https://www.cbr.com/joker-theres-a-reason-why-phenixs-character-dances-so-much/> Odczyt: 1 czerwca 2020.
37. Child Ben, *We should feel sorry for Jared Leto. His Joker never had a chance*. Tłum. Własne: HP. <https://www.theguardian.com/film/2019/oct/22/jared-letto-joker-suicide-squad-todd-phillips-joaquin-phenix-batman> Odczyt: 11 maja 2020.

38. Chmielewski Łukasz, *Batman: Śmierć rodziny*. <https://gothamwdeszczu.com.pl/blog/batman-smierc-rodziny/> Odczyt: 24 lutego 2020.
39. Cohen Alex, *The Joker: Torn between good and evil*. Tłum. własne: HP. <https://www.npr.org/templates/story/story.php?storyId=92572470&t=1582668703971> Odczyt: 24 lutego 2020.
40. Contributor Providr, *25 Disturbing Truths About Heath Ledger's Joker*. Tłum. własne: HP. <https://www.providr.com/now/heath-ledger-joker/> Odczyt: 5 maja 2020.
41. Czaderska-Hayek Yola, *Joaquin Phoenix o roli w Jokerze: Zacząłem od śmiechu*. <https://film.wp.pl/joaquin-phoenix-o-rol-i-w-jokerze-zaczalem-od-smiechu-6431152677374081a> Odczyt: 31 maja 2020.
42. Dębowski Jordan, *Dlaczego NADAL nie ma nowej gry z Batmanem?* <https://www.youtube.com/watch?v=TyJdIwwlExA> Odczyt: 12 maja 2020.
43. Diaz Eric, *How BATMAN's Bat-Signal Changed Movie Marketing Forever*. Tłum. Własne: HP. <https://nerdist.com/article/batman-1989-changed-movie-marketing/> Odczyt 12 kwietnia 2020.
44. Dukat Adrian, Grabowska Roksana, Wojtowicz Wiktoria, Zawilska Anna, *Wybielanie zębów z żywą miazgą*. <https://tps.elamed.pl/artukul/wybielanie-zebow-z-zywa-miazga/47772> Odczyt: 8 kwietnia 2020.
45. Eason Brian K., *Dark Knight Flashback: The Joker, Pt. II*. Tłum. własne: HP. <https://www.cbr.com/dark-knight-flashback-the-joker-pt-ii/> Odczyt 24 lutego 2020.
46. Ehrlich David, *'Joker' Review: For Better or Worse, Superhero Movies Will Never Be the Same*. Tłum. własne: HP. <https://www.indiewire.com/2019/08/joker-review-joaquin-phoenix-1202170236/> Odczyt: 27 maja 2020.
47. Eury Michael, Misiroglu Gina, Sanderson Peter, Batman [w:] *Encyclopedia Britannica*. <https://www.britannica.com/topic/Batman-fictional-character/Batman-in-the-Silver-Age> Tłum. własne: HP. Odczyt: 5 kwietnia 2020.
48. Evans Greg, *The camp comic genius of Batman: The Movie*. Tłum. własne: HP. <https://lwlies.com/articles/batman-the-movie-adam-west-comic-genius/> Odczyt: 6 kwietnia 2020.

49. Fisz Wiktor, *Ewolucja uniwersum DC. Batman vs. Superman, Joker i drugie życie*. <https://naekranie.pl/artykuly/batman-v-superman-joker-i-drugie-zycie-ewolucja-uniwersum-dc> Odczyt: 25 lutego 2020.
50. Francisco Eric, *Where did Jared Leto's Joker in „Suicide Squad” even come from?*. <https://www.inverse.com/entertainment/the-batman-movie-2021-batsuit-gun-comics-easter-egg> Tłum. własne: HP. Odczyt: 25 lutego 2020.
51. Fussel Sidney, *Here is every actor who has ever played the Joker*. Tłum. własne: HP. <https://www.businessinsider.com/actors-play-the-joker-2016-1?IR=T#cesar-romero-was-the-first-actor-to-play-the-icon-onscreen-when-he-took-on-the-role-in-the-original-batman-series-in-1966-1> Odczyt: 7 kwietnia 2020.
52. Gardziński Tomasz, *„Joker” budzi olbrzymie kontrowersje w kinie i poza nim. W filmie użyto piosenki artysty skazanego za pedofilię*. <https://www.spidersweb.pl/rozrywka/2019/10/07/joker-pedofilia-film-gary-glitter-piosenka-soundtrack/> Odczyt: 31 maja 2020.
53. Gardziński Tomasz, *„Joker” zachęci ludzi do popełniania morderstw? W sprawę zaangażowało się wojsko, a Warner Bros. wydał oświadczenie*. <https://www.spidersweb.pl/rozrywka/2019/09/25/joker-warner-bros-film-kontrowersje-opinia/> Odczyt: 18 maja 2020.
54. Giroux Jack, *‘Joker’ Cinematographer Lawrence Sher on Contrasts and Chaos [Spoiler Interview]*. Tłum. własne: HP. <https://www.slashfilm.com/joker-cinematographer-interview/> Odczyt: 27 maja 2020.
55. Gleiberman Owen, *Why ‘Joker’ Is About All of Us*. Tłum. własne: HP. <https://variety.com/2019/film/columns/why-joker-is-about-all-of-us-joaquin-phoenix-todd-phillips-1203376414/> Odczyt: 22 maja 2020.
56. Godfrey Alex, *Joker and Chernobyl composer Hildur Guðnadóttir: 'I'm treasure hunting'*. Tłum. własne: HP. <https://www.theguardian.com/music/2019/dec/13/joker-and-chernobyl-composer-hildur-gunadottir-im-treasure-hunting> Odczyt: 27 maja 2020.
57. Goldstein Hilary, *Harley Quinn Review*. Tłum. własne: HP. <https://uk.ign.com/articles/2005/05/25/batman-harley-quinn-review> Odczyt: 24 lutego 2020.
58. Greiving Tim, *Composer Hildur Guðnadóttir Finds The Humanity In 'Joker'*. Tłum. własne: HP. <https://www.npr.org/2019/10/03/766172923/composer->

- [hildur-gu-nad-ttir-finds-the-humanity-in-joker?t=1590596409187](https://www.hildur-gu-nad-ttir-finds-the-humanity-in-joker?t=1590596409187) Odczyt: 27 maja 2020.
59. Guerrero Tony, *Batman Discovers Joke's Biggest Secret*. Tłum. własne: HP. <https://www.gamespot.com/articles/batman-discovers-jokers-biggest-secret/1100-6440242/> Odczyt: 24 lutego 2020.
60. Gulbicka Kamila, *Joaquin Phoenix o roli "Jokera": Chodziłem na naukę tańca*. <https://film.wp.pl/joaquin-phoenix-o-rolu-jokera-chodzilem-na-nauke-tanca-6472236556781185a> Odczyt: 31 maja 2020.
61. Han Karen, *There are two faces to The Dark Knight's music, and one is always overlooked*. Tłum. własne: HP. <https://www.polygon.com/2018/7/17/17582696/the-dark-knight-music-analysis-hans-zimmer-james-newton-howard> Odczyt: 6 maja 2020.
62. Harrison Ellie, *Joker: Jared Leto 'alienated and upset' by new Joaquin Phoenix movie*. Tłum. własne: HP. <https://www.independent.co.uk/arts-entertainment/films/news/joker-film-jared-letto-joaquin-phoenix-cast-reaction-upset-movie-a9150281.html> Odczyt: 11 maja 2020.
63. Horacy, *Stawiłem sobie pomnik... (Exegi monumentum aere perennius)* [w:] Tegoż, *Pieśni*. Wybór. Warszawa: KtoCzyta.pl 2015. Tekst dostępny pod adresem: <https://www.legimi.pl/ebook-piesni-wybor-horacy,b145796.html>
64. Hunter Rob, *26 Things We Learned from Tim Burton's 'Batman' Commentary*. Tłum. własne: HP. <https://filmschoolrejects.com/tim-burton-batman-commentary/> Odczyt: 12 kwietnia 2020.
65. Jackson Matthew, *19 Surprising Facts About The Dark Knight*. Tłum. własne: HP. <https://www.mentalfloss.com/article/503225/19-surprising-facts-about-dark-knight> Odczyt: 5 maja 2020.
66. James Daron, *How Makeup, Hair and Costume Team Gave 'Joker' a New Look for Origin Story*. Tłum. własne: HP. <https://variety.com/2019/artisans/production/joker-makeup-hair-costume-team-1203356564/> Odczyt: 1 czerwca 2020.
67. Jones Mike, *Joaquin Phoenix Claims He Really Started To Go Mad Preparing For Joker*. Tłum. Własne: HP. <https://screenrant.com/joaquin-phoenix-joker-movie-preparation/> Odczyt: 31 maja 2020.
68. Kaczoń Michał, *Joker kontra „Joker”: Jared Leto próbował przeszkodzić w powstaniu filmu Todda Phillipsa*.

- <https://www.spidersweb.pl/rozrywka/2019/10/21/jared-leto-joaquin-phoenix-joker-blokada-filmu/> Odczyt: 25 lutego 2020.
69. Kholam Amir, *Joker: This Is How Joaquin Phoenix Prepared To Play The Character*. Tłum. własne: HP. <https://www.republicworld.com/entertainment-news/hollywood-news/how-did-joaquin-prepare-for-joker.html> Odczyt: 1 czerwca 2020.
70. Kołsut Rafał, *Miasto koszmarów Tima Burtona*. <https://gothamwdeszczu.com.pl/blog/miasto-koszmarow-tima-burtona/> Odczyt: 12 kwietnia 2020.
71. Kourlas Gia, *'Joker': A Dance Critic Reviews Joaquin Phoenix's Moves*. Tłum. Własne: HP. <https://www.nytimes.com/2019/10/11/arts/dance/joaquin-phoenix-dancing-joker.html> Odczyt: 1 czerwca 2020.
72. Kozicki Marcin, *HILDUR GUDNADÓTTIR :: JOKER (OST) (RECENZJA)*. <http://www.stacjaislandia.pl/aktualnosci/muzyka/recenzje-albumow/hildur-gudnadottir-joker-ost-recenzja/> Odczyt: 27 maja 2020.
73. Kroll Jack, *THE JOKER IS WILD, BUT BATMAN CARRIES THE NIGHT*. Tłum. własne: HP. <https://web.archive.org/web/20150630034652/http://www.timburtoncollective.com/articles/bat8.html> Odczyt: 11 kwietnia 2020.
74. Krzyżanowski Jeanine, *Heath Ledger's Joker Harkens to Cesar Romero*. Tłum. własne: HP. <https://www.amc.com/talk/2008/07/heath-ledgers-j> Odczyt: 8 kwietnia 2020.
75. Kurczuk Sergiusz, *"Joker": dlaczego Joaquin Phoenix wcześniej odmawiał udziału w filmach o superb bohaterach?* <https://www.antyradio.pl/Filmy-i-seriale/Filmy/Joker-dlaczego-Joaquin-Phoenix-wczesniej-odmawial-udzialu-w-filmach-o-superbohaterach-37163> Odczyt: 31 maja 2020.
76. Lange Jeva, *The star of Joker is New York as Gotham*. Tłum. własne: HP. <https://theweek.com/articles/869209/star-joker-new-york-gotham-city> Odczyt: 27 maja 2020.
77. Lee Chris, *How Joker Became the Most Hated, Loved, Obsessed-Over Movie of 2019*. Tłum. własne: HP. <https://www.vulture.com/2019/10/all-the-joker-controversy-and-threats-explained.html> Odczyt: 21 maja 2020.

78. Lee Chris, *"Joker's" Unlikely Path to Becoming the Highest-Grossing R-Rated Movie Ever*. Tłum. własne: HP. <https://www.vulture.com/2019/10/jokers-path-to-becoming-the-top-grossing-r-rated-movie-ever.html> Odczyt: 25 lutego 2020.
79. Łęcka Iza, *Joker. Joaquin Phoenix o przygotowaniach do roli i wypracowaniu przerażającego śmiechu*. <https://www.ppe.pl/news/136033/joker-joaquin-phoenix-o-wypracowaniu-przerazajacego-smiechu.html> Odczyt: 31 maja 2020.
80. Łuczyńska Kaja, *11 września w kinie amerykańskim*. http://ekrany.org.pl/kino_wspolczesne/11-wrzesnia-w-kinie-amerykanskim/ Odczyt: 1 czerwca 2020.
81. Mason Aiden, *Interviews Reveal The Crazy Lengths Heath Ledger Went To In Playing The Joker*. Tłum. własne: HP. <https://www.tvovermind.com/interviews-reveal-crazy-lengths-heath-ledger-went-playing-joker/> Odczyt: 5 maja 2020.
82. Masters Kim, *"You've got to stop this": Jared Leto fumed over new Joker movie*. Tłum. własne: HP. <https://www.hollywoodreporter.com/heat-vision/youve-got-stop-jared-letto-fumed-new-joker-movie-1247699> Odczyt: 25 lutego 2020.
83. Mehta Mehul, *Menacing, Mercurial, Droll and Diabolic" — Heath Ledger's Joker*. Tłum. Własne: HP. <https://medium.com/five-guys-facts/menacing-mercurial-droll-and-diabolic-heath-ledgers-joker-3bacd80e195c> Odczyt: 6 maja 2020.
84. Meyer Ted, *10 YEARS AFTER ITS RELEASE, 'THE DARK KNIGHT' HAS NEVER BEEN MORE RELEVANT*. Tłum. własne: HP. <https://www.inverse.com/article/47152-the-dark-knight-10-year-anniversary> Odczyt: 8 maja 2020.
85. Mikitin Gracjan, *"Joker" nie będzie pokazywany w Aurorze - rodziny ofiar strzelaniny wysłały list do wytwórni*. <https://fdb.pl/wiadomosci/39061-joker-nie-bedzie-pokazywany-w-aurorze-ofiary-strzelaniny-wyslaly-list-do-wytworni> Odczyt: 28 maja 2020.
86. Morgenstern Joe, *TIM BURTON, BATMAN AND THE JOKER*. Tłum. własne: HP. <https://www.nytimes.com/1989/04/09/magazine/tim-burton-batman-and-the-joker.html> Odczyt: 10 kwietnia 2020.
87. Morris Sylvia, *Seeking out Shakespeare's villains*. Tłum. własne: HP. <http://theshakespeareblog.com/2011/08/seeking-out-shakespeares-villains/> Odczyt: 24 lutego 2020.

88. O'Brien Lucy, *How Burton's Batman Changed Hollywood*. Tłum. własne: HP.
<https://www.ign.com/articles/2014/05/07/how-burtons-batman-changed-hollywood> Odczyt: 10 kwietnia 2020.
89. O'Neal Sean, *R.I.P. Jerry Robinson, creator of the Joker*. Tłum. własne: HP.
<https://news.avclub.com/r-i-p-jerry-robinson-creator-of-the-joker-1798228972>
 Odczyt: 24 lutego 2020.
90. Orr Christopher, *Suicide Squad Is the Worst of the Worst*. Tłum. własne: HP.
<https://www.theatlantic.com/entertainment/archive/2016/08/suicide-squad-review/494669/> Odczyt: 11 maja 2020.
91. Orr Christopher, *The Movie Review: 'The Dark Knight'*. Tłum. własne: HP.
<https://www.theatlantic.com/entertainment/archive/2008/07/the-movie-review-the-dark-knight/68959/> Odczyt: 4 maja 2020.
92. Parker John, *The evolution of the Joker: still crazy after all these years*. Tłum. własne: HP.
<https://web.archive.org/web/20131020122546/http://comicsalliance.com/joker-history-batman/> Odczyt: 24 lutego 2020.
93. Perrie Stewart, *Heath Ledger's Joker Diary Is A Haunting Reminder Of His Commitment To The Role*. Tłum. własne: HP.
<https://www.ladbible.com/entertainment/celebrity-film-and-tv-interesting-heath-fledgers-joker-diary-is-a-haunting-reminder-of-his-commitment-20180122> Odczyt: 4 maja 2020.
94. Peters Megan, *Suicide Squad Moviegoer Suing Warner Bros. For Falsely Advertising Deleted Joker Scenes*. Tłum. własne: HP.
<https://comicbook.com/dc/news/suicide-squad-moviegoer-suing-warner-bros-for-falsely-advertisin/> Odczyt: 11 maja 2020.
95. Pioruńska Magdalena, *Kreacja antybohatera we współczesnej kulturze*.
<http://szuflada.net/kreacja-antybohatera-we-wspolczesnej-kulturze/> Odczyt: 24 lutego 2020.
96. Radomski Marcin, „Nie wiedziałem, kiedy Joaquin Phoenix grał, a kiedy był sobą”. Rozmawiamy z autorem zdjęć do „Jokera”.
<https://papaya.rocks/pl/people/nie-wiedzialem-kiedy-joaquin-phoenix-gral-a-kiedy-byl-soba-r> Odczyt: 1 czerwca 2020.

97. Ramey Bill "Jett", *TDK10 – Jett's Original Review of THE DARK KNIGHT* (2008). Tłum. własne: HP. https://batman-on-film.com/3349/film-review_the-dark-knight_byjett_2008/ Odczyt: 4 maja 2020.
98. Ravenola Dean, *How playing the Joker changed Heath Ledger for good*. Tłum. własne: HP. <https://www.looper.com/141474/how-playing-the-joker-changed-heath-ledger-for-good/> Odczyt: 5 maja 2020.
99. Reda Michalina, *Joker - jak Joaquin Phoenix stracił na wadze? Zaskaujące podejście aktora*. <https://naekranie.pl/aktualnosci/joker-jak-joaquin-phoenix-stracil-na-wadze-zaskaujace-podejscie-aktora-1576923428> Odczyt: 31 maja 2020.
100. Royce Christyn, *Video: Jack Nicholson on Heath Ledger's Death – "I Warned Him"*. Tłum. Własne: HP. <https://newsunch.com/video-jack-nicholson-on-heath-ledgers-death-i-warned-him/> Odczyt: 6 maja 2020.
101. Salisbury Mark, *How 'Joker' composer Hildur Gudnadottir's music was used to inspire the actors on set*. Tłum. własne: HP. <https://www.screendaily.com/features/how-joker-composer-hildur-gudnadottirs-music-was-used-to-inspire-the-actors-on-set/5146783.article> Odczyt: 27 maja 2020.
102. Schepp Calie, *COLUMN: Revisiting 'The Dark Knight (2008)'*. Tłum. własne: HP. <https://www.idsnews.com/article/2018/08/entdarkknight081318> Odczyt: 4 maja 2020.
103. Scribner Herb, *This is the wrong time for 'Joker'*. Tłum. Własne: HP. <https://www.deseret.com/entertainment/2019/9/26/20883375/joker-movie-controversy-criticism-reviews-joaquin-phoenix> Odczyt: 27 maja 2020.
104. Sharf Zack, *Families of Aurora Shooting Victims Send Warner Bros. Concerned Letter Over 'Joker' Release*. Tłum. własne: HP. <https://www.indiewire.com/2019/09/aurora-shooting-victims-joker-warner-bros-letter-gun-violence-1202176133/> Odczyt: 28 maja 2020.
105. Sharf Zack, *Todd Phillips Calls Out 'Joker' Violence Being Held to Different Standard Than 'John Wick'*. Tłum. własne: HP. <https://www.indiewire.com/2019/09/joker-violence-todd-phillips-john-wick-action-movies-1202176393/> Odczyt: 27 maja 2020.
106. Shepherd Jack, *Batman: Tim Burton's 1989 classic has (almost) everything modern superhero films are missing*. Tłum. własne: HP.

- <https://www.independent.co.uk/arts-entertainment/films/news/batman-1989-tim-burton-modern-superhero-films-movies-missing-a7333011.html> Odczyt: 13 kwietnia 2020.
107. Sims Chris, *How Batman 1989 changed superhero movies and you barely noticed*. Tłum. własne: HP. <https://www.looper.com/154913/how-batman-1989-changed-superhero-movies-and-you-barely-noticed/> Odczyt: 10 kwietnia 2020.
108. Sims David, *Untangling the Controversy Over the New Joker Movie*. Tłum. własne: HP. <https://www.theatlantic.com/entertainment/archive/2019/10/joker-movie-controversy/599326/> Odczyt: 22 maja 2020.
109. Smyk Sebastian, *Harley Quinn*. <https://uniwersumdc comics.com.pl/2016/05/12/harley-quinn/> Odczyt: 25 lutego 2020.
110. Steinberg Nick, *20 Hidden Details In 'Suicide Squad' You May Have Missed*. Tłum. własne: HP. <https://www.goliath.com/movies/20-hidden-details-in-suicide-squad-you-may-have-missed/> Odczyt: 12 maja 2020.
111. Stolworthy Jacob, *The Dark Knight star Heath Ledger's most brutal Joker scene was real*. Tłum. własne: HP. <https://www.independent.co.uk/arts-entertainment/films/news/christian-bale-heath-ledger-the-dark-knight-batman-the-joker-christopher-nolan-a8008371.html> Odczyt: 5 maja 2020.
112. Sutton Koraljka, *'Batman' (1989): How Tim Burton's Version of the Caped Crusader Put the Dark in Dark Knight and Gave Wings to the Superhero Movie Genre*. Tłum. własne: HP. <https://cinephiliabeyond.org/batman1989/> Odczyt: 12 kwietnia 2020.
113. Szubrycht Jarek, *To przy jej muzyce Joaquin Phoenix tańczy w "Jokerze"*. Hildur Gudnadóttir z Oscarem za soundtrack. <https://wyborcza.pl/7,113768,25681567,joaquin-phoenix-zatanczyl-jak-mu-zagrala-hildur-gu-nadottir.html> Odczyt: 31 maja 2020.
114. TNT, *Joaquin Phoenix: Award Acceptance Speech | 26th Annual SAG Awards* / TNT. Tł. Własne: HP. https://www.youtube.com/watch?time_continue=170&v=7YDpW-XSuoI&feature=emb_title Odczyt: 1 czerwca 2020.

115. Tomaszewski Marcin, *Antybohater czy bad guy, czyli kto jest kim i co zrobić, aby ich nie pomylić*. <https://lekturaobowiazkowa.pl/nie-na-temat/antybohater-czy-bad-guy-czyli-kto-jest-kim-co-zrobic-aby-juz-sie-nie-pomylic/> Odczyt: 24 lutego 2020.
116. Warner Bros. Entertainment, *Batman: The Complete Television Series / Adam West on Cesar Romero* / Warner Bros. Entertainment. Tłum. własne: HP. <https://www.youtube.com/watch?v=N8P8wHnwSuY> Odczyt: 7 kwietnia 2020.
117. Warner Bros. Entertainment, *Joker / Behind The Scenes with Joaquin Phoenix and Todd Phillips* / Warner Bros. Entertainment. Tłum. własne: HP. <https://www.youtube.com/watch?v=cLVNJ50vCDI> Odczyt: 1 czerwca 2020.
118. Wright Lizzie, *Looking Like a Clown: Fashion in Todd Phillips' Joker*. Tłum. własne: HP. <https://www.thegryphon.co.uk/2019/10/18/looking-like-a-clown-fashion-in-todd-phillips-joker/> Odczyt: 1 czerwca 2020.
119. Yehl Joshua, *Batman Writer Scott Snyder Addresses Huge Surprise*. Tłum. własne: HP. <https://uk.ign.com/articles/2014/10/08/batman-writer-scott-snyder-addresses-huge-surprise?page=1> Odczyt: 24 lutego 2020.
120. Zagalski Jakub, *"Joker": kim naprawdę był Arthur Fleck? Reżyser nie daje jasnej odpowiedzi*. <https://film.wp.pl/joker-kim-naprawde-byl-arthur-fleck-rezyser-nie-daje-jasnej-odpowiedzi-6435173527439489a?src01=f1e45> Odczyt: 20 maja 2020.
121. *12 ofiar strzelaniny na premierze "Mroczny Rycerz powstaje" w Denver*. <https://fakty.interia.pl/raporty/raport-strzelanina-na-premierze/galerie/news-12-ofiar-strzelaniny-na-premierze-mroczny-rycerz-powstaje-w-,nId,919746> Odczyt: 6 maja 2020.
122. Aaron Eckhart: *I haven't seen a film of mine in years*. Tłum. własne: HP. <https://web.archive.org/web/20170611002502/http://reiter.radio.cbssports.com/2015/10/30/aaron-eckhart-i-havent-seen-a-film-of-mine-in-years/> Odczyt: 25 lutego 2020.
123. *"BATMAN" 26 YEARS LATER*. Tłum. własne: HP. <https://www.warnerbros.com/news/articles/2015/06/23/batman-26-years-later/> Odczyt: 10 kwietnia 2020.
124. *Batman Burtona*. <https://film.org.pl/r/batman-1989-117424/> Odczyt: 25 lutego 2020.

125. *Batmanem z 1989 roku miał być Patrick Swayze, Jokerem - Robin Williams, a muzykę miał stworzyć Michael Jackson.*
<https://film.dziennik.pl/news/artykuly/600709,30-lat-temu-premiere-mial-batman-tima-burtona-z-jackiem-nicholsonem-w-rolu-jokera.html> Odczyt: 11 kwietnia 2020.
126. *"Joker". Twórcy nie usuną z filmu piosenki skazanego pedofila.*
<https://kultura.gazeta.pl/kultura/7,114438,25321305,joker-tworcy-nie-usuna-z-filmu-piosenki-skazanego-pedofila.html> Odczyt: 31 maja 2020.
127. Julius Schwartz [w:] Wikipedia. Tłum. własne: HP.
https://en.wikipedia.org/wiki/Julius_Schwartz Odczyt: 24 lutego 2020.
128. *Klątwa roli Jokera. Co się stało z aktorami, którzy wcielili się w tę postać?* <https://www.youtube.com/watch?v=9H8Knq5CpgI> Odczyt: 5 kwietnia 2020.
129. *MARKETING WIRUSOWY - THE DARK KNIGHT.*
https://www.batcave.com.pl/old/index2.php?id=thedarknight_marketing Odczyt: 6 maja 2020.
130. *Publication History of Anarky.* Tłum. własne: HP.
https://www.wikiwand.com/en/Publication_history_of_Anarky Odczyt: 24 lutego 2020.
131. *Ranking ludzi filmu, a dokładnie aktorek.*
<https://www.filmweb.pl/ranking/person/actors/female> Odczyt: 18 maja 2020.
132. *Superbohater [w:] Internetowy Słownik Antonimów i Wyrazów Przeciwnych.* <https://antonimy.net/antonim/superbohater> Odczyt: 24 lutego 2020.
133. *The Dark Knight: how most critics got it wrong 10 years ago about film that changed the way world saw comic-book adaptations.*
<https://www.scmp.com/culture/film-tv/article/2156156/dark-knight-how-most-critics-got-it-wrong-10-years-ago-about-film> Odczyt: 4 maja 2020.
134. *The Joker (Doziervers).* Tłum. własne: HP.
[https://batman.fandom.com/wiki/The_Joker_\(Doziervers\)](https://batman.fandom.com/wiki/The_Joker_(Doziervers)) Odczyt: 24 lutego 2020.
135. *Tim Burton's "Batman" released.* Tłum. własne: HP
<https://www.history.com/this-day-in-history/batman-released> Odczyt: 10 kwietnia 2020.

136. *TOP 10 CELEBRITY LAKERS FANS*. Tłum. własne: HP.
https://web.archive.org/web/20131212070350/http://www.nba.com/features/lakers_celebs_070309.html Odczyt: 14 kwietnia 2020.
137. <https://ascmag.com/articles/wrap-shot-batman-1966> Tłum. własne: HP.
Odczyt: 5 kwietnia 2020.
138. https://www.washingtonpost.com/lifestyle/style/how-tim-burtons-batman-radically-changed-the-superhero-movie-landscape-30-years-ago/2019/05/30/9473bede-8233-11e9-95a9-e2c830afe24f_story.html Odczyt: 10 kwietnia 2020.
139. http://www.batcave.com.pl/old/page_89b.php?id=bat89_08artykuly02
Odczyt: 10 kwietnia 2020.
140. http://www.batcave.com.pl/old/page_89.php?id=bat89_21ciekawostki
Odczyt: 10 kwietnia 2020.
141. <https://fdb.pl/nagrody/1-oscary/1990> Odczyt: 12 kwietnia 2020.
142. <https://marvel.fandom.com/pl/wiki/Punisher> Odczyt: 24 lutego 2020.
143. <http://www.batcave.com.pl/old/index2.php?id=komiks/confidential7> Odczyt: 25 lutego 2020.
144. <http://www.batcave.com.pl/old/index2.php?id=komiks/confidential9> Odczyt: 25 lutego 2020.
145. <http://www.batcave.com.pl/old/index2.php?id=komiks/confidential10>
Odczyt: 25 lutego 2020.
146. <https://www.imdb.com/title/tt7286456/> Odczyt: 25 lutego 2020.
147. <https://www.imdb.com/name/nm0006126/> Odczyt: 6 kwietnia 2020.
148. <https://www.metacritic.com/feature/film-critics-pick-the-best-movies-of-the-decade> Odczyt: 25 lutego 2020.
149. *Batman* 1989, reż. Tim Burton.
150. *Batman: Zabójczy Żart* [Batman: The Killing Joke, 2016], reż. Sam Liu.
151. *Batman zbawia świat* [Batman: The movie, 1966], reż. Leslie H. Martinson.
152. *Diagram For Delinquents* 2014, reż. Robert A. Emmons Jr.
153. *Legion Samobójców* [Suicide Squad 2016], reż. David Ayer.
154. *Mroczny Rycerz* [The Dark Knight 2008], reż. Christopher Nolan.
155. *Shadows of the Bat: The Cinematic Saga of the Dark Knight - The Legend Reborn* 2005, reż. Constantine Nasr.

SPIS ILUSTRACJI

Fotografia 1. Cesar Romero jako Joker	23
Fotografia 2. Jack Nicholson jako Joker	33
Fotografia 3. Heath Ledger jako Joker	43
Fotografia 4. Jared Leto jako Joker.....	51
Fotografia 5. Joaquin Phoenix jako Joker.....	60